

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

STANE KAVČIČ
Pogovor z bralci

JOŽA VILFAN
Gramsci in sodobnost

MARIO SPINELLA
Gramscijeva analiza
intelektualcev

SILVIO SICHIROLLO
Gramscijeva filozofska
obdelava marksizma

1

LJUBLJANA V JANUARJU 1966

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

**Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kav-
žič, Dragana Kraigher, Sergej Kraigher, Stane Kranjc,
Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Joža Vilfan, Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK :

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :

Stane KRANJC

Tehnični urednik : Janez KOROŠEC, lektorja : Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema : ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

Letno izide 12 številčk. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)

Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 504-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik III. 1966 št. 1 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

STANE KAVČIČ: Pogovor z
bralci 2 3

DOLFE VOGELNIK: Študij so-
ciologije in družbenopolitič-
nih ved 11

IVAN KRISTAN: Kolektivna in
individualna odgovornost 17

DANICA JURKOVIČ: Produk-
tivnost dela in osebni dohodki 31

AKTUALNI INTERVJU:

Nacionalna kultura in znanost
— odgovarjata MILAN
OSREDKAR in RINO SIMO-
NETI 48

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

DUŠAN PUH: Kdo naj določa
osebni dohodek sodniku? 59

JOŽE PIANO: (Ne)funkcional-
nost zdravstva 64

JANKO HERCOG: Vrednotenje
splošne potrošnje 76

MARJAN BEZJAK: Vzpodbude
in zavore 88

ODMEVI:

FRANC UREVC: Kaj še ovira
reelekcijo? 93

MNENJA:

RUDI CRNKOVIČ: Družbena
intervencija pri porabi aku-
mulacije 105

TOMAŽ ČERNEJ: Ekonomska
upravičenost EKK Velenje? 112

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

JOŽA VILFAN: Gramsci in so-
dobnost 124

MARIO SPINELLA: Gramscije-
va analiza intelektualcev 128

LIVIO SICHIROLLO: Gram-
scijeva filozofska obdelava
marksizma 138

MEDNARODNO DELAVSKO

GIBANJE:

MILUTIN TOMANOVIČ: Volil-
ni poraz norveške delavske
stranke 147

PRIKAZI, RECENZIJ, BELEŽKE:

AMBROGIO DONINI: Oris zgo-
dovine verstev (M. Kerševan) 161

Beležke o tujih revijah 169

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLAN-
KOV 173

CONTENTS

STANE KAVCIC: A Conversation with Readers	5
DOLFE VOGELNIK: The Study of Sociology and Sociopolitical Sciences	11
IVAN KRISTAN: Collective and Individual Responsibility	17
DANICA JURKOVIC: Productivity and Personal Income	31
 AN INTERVIEW:	
National Culture and Science; answers given by MILAN OSREDKAR and RINO SIMONETI	48
 GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
DUSAN PUH: Who is to Decide upon the Personal Income of the Judge?	59
JOZE PIANO: (Non-)functional Organization of the Healthservice	64
JANKO HERZOG: Evaluation of General Consumption	76
MARJAN BEZJAK: Encouragements and Frustrations	88
 ECHOES:	
FRANC UREVC: What Frustrates Re-election?	95
 OPINIONS:	
RUDI CRNKOVIC: Social Intervention in the Consumption of the Accumulation	105
TOMAZ CERNEJ: Economic Justification for Existence of EKK Velenje?	112
 SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
JOZA VILFAN: Gramsci and the Contemporary World	124
MARIO SPINELLA: Gramsci's Analysis of Intellectuals	128
LIVIO SICHIROLLO: Gramsci's Philosophical Treating of Marxism	138
 INTERNATIONAL LABOUR MOVEMENT:	
MILUTIN TOMANOVIC: Electoral Defeat of the Norwegian Labour Party	147
 REVIEWS, NOTES:	
AMBROGIO DONINI: An Outline of the History of Religions (M. Kerševan)	161
Notes on Foreign Reviews	169
 BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
	173

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КАВЧИЧ: Собеседование с читателями	3
ДОЛФЕ ВОГЕЛНИК: Изучение социологии и общественно-политических наук	11
ИВАН КРИСТАН: Коллективная и индивидуальная ответственность	17
ДАНИЦА ЮРКОВИЧ: Продуктивность работы и личные заработки	31
 АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
Национальная культура и наука: Отвечают: МИЛАН ОСРЕДКАР и РИНО СИМОНЕТИ	48
 ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
Кто должен определять личные доходы судьбе	59
ИОЖЕ ПИАНО: (Не)функциональность врачебной помощи	64
ЯНКО ХЕРЦОГ: Оценка общего потребления	76
МАРЯН БЕЗЯК: Поощрения и торможения	88
 ОТЗЫВЫ:	
ФРАНЦ УРЕВЦ: Что еще задерживает пере выборы?	93
 МНЕНИЯ:	
РУДИ ЦЕНКОВИЧ: Общественное участие при использовании аккумуляции	103
ТОМАЖ ЧЕРНЕЙ: Экономическое оправдание Центральной калорической электрической станции Велень	112
 СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
ИОЖЕ ВИЛЬФАН: Грамши и современность	124
МАРИО СПИНЕЛЛА: Как Грамши анализирует интеллигенцию	128
ЛИВИО СИКИРОЛЛО: Философская обработка марксизма Грамшем	138
 МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:	
МИЛЮТИН ТОМАНОВИЧ: Поражение норвежской рабочей партии на выборах	147
 РЕЦЕНЗИИ, ОЧЕРКИ, ЗАМЕТКИ:	
АМБРОДЖО ДОНИНИ: Очерк истории вероисповеданий (М. Кершеван)	161
Заметки о зарубежных журналах	169
 БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
	173

Pogovor z bralci

Pred teboj, spoštovani bralec, je prva številka tretjega letnika revije »Teorija in praksa.« Dve leti izhajanja je že razdobje, ki nalaga in tudi omogoča, da si kritično pogledamo njeno dosedanjo podobo, njen družbeni vpliv in pomen kakor tudi smer njenega delovanja. Ob tej priložnosti moramo tudi ugotoviti, koliko je revija ostala zvesta svojemu programu, poudariti je treba vse, kar je bilo dobro in uspešno, opozoriti na napake in pomanjkljivosti. Koristno bi bilo pokazati na dileme in zagate, s katerimi se je srečevala revija oziroma uredništvo. Tak pregled in obračun našega dosedanjega dela naj tudi pokaže, kaj bi bilo treba še naprej utrjevati, kaj popravljati in kaj spreminjati. Izkušnje, ki smo si jih pridobili, in značilnosti splošno družbenega stanja določajo namreč tudi prihodnje neposredne in posredne naloge in prizadevanja revije.

Revija je bila zasnovana ob koncu obdobja, v katerem so bili položeni in preizkušeni poglobljeni samoupravni temelji in doseženi že tudi mnogi materialni uspehi v okviru tako imenovanega ekstenzionnega gospodarstva. Njen nastanek se časovno ujema z začetkom tistega novega obdobja, ki mu je značilnosti vtisnila nova ustava in vse drugo, kar je po njej že prišlo in bo še prišlo pomembnega in novega v napredku naše družbe ter v materialnem in duhovnem uveljavljanju delovnih ljudi. Ne bo odveč, če spomnimo še na to, da je »Teorija in praksa« nastala v času, ko so bili zlasti v Sloveniji revialni duhovi precej razburkani. Spričo tega je precej naravno, da je morala revija ob pomoči, ki je bila deležna predvsem pri najbolj napredni družbeni misli, premagovati

tudi nerazumevanje in take družbene težnje, ki ji nikakor niso bile v podporo. Nekaterim se je namreč dozdevalo, da hoče nekdo z novo revijo omejevati snovanje progresivne družbene misli, družbeno kritične poglede in sproščeni razvoj demokratičnih družbenih odnosov. Od tod tudi napovedi in strah (pri nekaterih pa tudi prikrita želja), da bo revija preveč tradicionalno uradna, linijska in zgolj direktivna. Bilo je prerokovano, da bo v reviji prostora zgolj za tako imenovana oficialna dnevno politična stališča in da bo zato revija premalo demokratična, premalo odprta, polemična, svobodoumna in ustvarjalna. Preprosto in grobo povedano, obstajala je bojazen in deloma tudi nevarnost, da bo revija postala podružnica uradnega lista.

Bili pa so seveda tudi ljudje, ki so se upravičeno ali neupravičeno bali (in maloštevilni tudi diskretno želeli, čeprav iz drugačnih razlogov), da se utegne zgoditi z revijo nekaj nasprotnega od zgoraj omenjenih napovedi. Res je, bilo bi zelo kočljivo, če bi revija postala pubertetna avantura kratkega življenja in dvoumljivega slovesa. In zato so bili na njen naslov poslani nasveti, ki so izražali zaskrbljenost, da se utegne revija razviti v preveč svoboden polemičen prostor in da bo s tem dana možnost in nevarnost slišati stališča in mnenja, katerim v sedanjem obdobju ne kaže dajati javne veljave in možnosti objavljanja. Kako uskladiti te skrajnosti oziroma kako se jim izogibati in izogniti, to je bila prva dilema, pred katero se je znašlo uredništvo revije.

Obstajala je tudi možnost, da bo revija postala preveč teoretična, da bo v njej premalo člankov iz življenja in preveč načelnih razprav. Vse do današnjega dne se zato srečujemo z mnenji, da daje revija preveč koncesij teoriji in da zapostavlja vsakdanjo prakso in da zaradi tega naši družbeni delavci v njej ne najdejo odgovorov na tista vprašanja, s katerimi se srečujejo pri vsakdanjem delu. In spet smo imeli opraviti, in imamo opraviti še zmerom, z nasprotnimi stališči, namreč, da je splošna teoretična raven revije prenizka, da so članki v njej preveč nepomembni in prakticistični, da so to članki, ki bi komaj bili v čast dnevnemu tisku. Očitek torej, da je v reviji preveč prakticizma, da je preveč empirična, in od tod zahteva, naj bo v njej več načelnih, teoretičnih in filozofskih prispevkov. Ali se torej posvetiti samo načelnim, teoretičnim in filozofskim vprašanjem ali pa končati v dnevnem prakticizmu. To je bila druga dilema in protislovnost, s katero se je srečavala in se še srečuje revija.

Končno je bil pri tem deloma upravičen tudi pesimizem, češ da ne bo dovolj sil, da Slovenci nimamo publicistov in da

bo zato revija doživela usodo že nekaterih drugih, namreč, da bo po prvih številkah začela životariti. Skratka, cilj in namen, ki si ga je postavila, se je nekaterim zdel nerealen in neuresničljiv.

To so bila torej nekatera najbolj značilna splošna dejstva, družbene težnje in napovedi, s katerimi se je srečevalo uredništvo in ki so po svoje tudi vplivale na revijo. Nikakor ni namen uredništva in najmanj pisca tega pogovora, da bi tebi, spoštovani bralec, vsilil oceno in sodbo o tem, kako je revija premagovala in reševala omenjene probleme in dileme. To prepuščamo tvoji presoji. Želimo pa povedati, na podlagi katere in kakšne orientacije in na podlagi katerih osnovnih izhodišč je uredništvo usmerjalo in urejalo revijo. Mi nismo iskali kompromisa med raznimi stališči; nismo omahovali in se obotavljali. Naše vodilo niso bili ne ti ne oni raznih interesov, ampak smo poskušali ubirati lastna pota, poglobljati in utrjevati nekatera načelna spoznanja in načelna izhodišča za naše delo in za razvoj revije v prihodnje. Zato smo izhajali iz obstoječega, upoštevajoč pri tem osnovne elemente tega, kar obstaja v naši družbi, v vsej njeni protislovnosti, zapletenosti in relativnosti, z jasnim namenom razvijati v progresivni smeri to obstoječe na najširši možni osnovi. Torej ne prepir med teorijo in prakso, ampak povezanost med teorijo in prakso. Torej: ne izbira med režimom ali opozicijo, med uradnim listom ali politično avanturo, ampak družbena soodgovornost za obstoječe, kritični pogled na obstoječe in aktivni odnos do progresivnega razvoja tega, kar je že tu. Ne zapiranje v ozek krog abstraktne intelektualne misli, ne pretenzije za kakršnokoli družbeno elito ali revialno grupacijo, ki naj bi samo sebe razglasila za edino vest te družbe in edini žarek upanja sedanjosti in prihodnosti — ampak odprta in vsakomur dostopna revija. Odprta seveda v okviru splošno veljavnih demokratičnih kriterijev družbenih odnosov in zakonov publicistike. Pri tem pa smo si prizadevali, da bi se oprli na temeljne kadre družbenih delavcev, prodrli čim bolj v širino in vzgajali nove, mlajše publiciste. Zato uredništvo ni zgolj razsojalo o usodi tekstov, ampak je bilo predvsem delovna skupina, ki je želela pomagati avtorjem do čimbolj kvalitetnih prispevkov. Za ponazoritev nekaj podatkov, ki so lahko odgovor na to, koliko uspeha je imela revija na tej svoji usmerjenosti in prizadevanju. V reviji je do zdaj sodelovalo približno 300 avtorjev; med njimi je bilo 112 znanstvenopedagoških delavcev, 74 družbenopolitičnih, 25 študentov, 19 gospodarstvenikov,

13 kulturnikov. Tujih avtorjev je bilo 37; od tega skoraj tretjina z originalnimi prispevki. Revija ima 5000 stalnih naročnikov. To so podatki in številke, ki jih zares ni moči najti na vsaki strani dosedanje slovenske revialne zgodovine.

Spričo vsega tega si drznemo misliti, da smo ostali zvesti svojemu osnovnemu programu in da smo ga v dokajšnjem obsegu tudi uresničevali. Ne bi pa ustrezalo resnici, če bi trdili, da je naš program že popolnoma uresničen ali da ni potreben kritični pogled na revijo, in to tem bolj, ker pač opažamo nekatere pomanjkljivosti in napake.

Mednje je treba predvsem šteti dejstvo, da je bilo vse doslej na straneh revije premalo medsebojne polemike. Zlasti pri nekaterih vprašanjih in družbenih dogodkih bi bilo zelo koristno, če bi bilo več kritičnosti in odločnosti. Dalje, nekaj znamenj je, ki govore o tem, da je bil v reviji premalo uveljavljen jugoslovanski vidik obravnavanja problemov. Jugoslovanskih avtorjev, ki niso Slovenci, je bilo samo 14. Ta trditev seveda ne pomeni, naj bi se revija izgubljala v nekakem unitarističnem, anacionalnem jugoslovanstvu, pač pa naj bi bila obravnavanje problemov naše družbe in napredna stališča piscev bolj prepojena tudi z osnovnimi argumenti in dejstvi naše celotne družbe in ne samo ožje slovenske stvarnosti. Na ta način bi delovali širše, lahko bi se bolj uveljavili v celotnem jugoslovanskem prostoru in tako tudi spodbijali trditve in očitke, da tisto, kar je možno in koristno za Slovence, še ni možno tudi za druge ali je zanje celo škodljivo.

In končno je tu še tole vprašanje: koliko je revija, taka, kakršna je, z vsemi svojimi pomanjkljivostmi, že postala pripomoček pri razmišljanju tistim družbenim delavcem, katerim je predvsem namenjena oziroma ki so nanjo naročeni. Tak ali drugačen odgovor na to vprašanje seveda ni odvisen samo od uredništva, ampak mogoče še bolj od nekaterih drugih činiteljev. Toda kljub temu moramo ugotoviti, da verjetno vse različne ideje, spoznanja, misli, inspiracije in kritični pogledi, ki so na ta ali oni način prišli do veljave v reviji, niso vedno in povsod padli na dovolj rodovitna tla. Kaže, da je revija imela močnejši odmev med znanstvenimi in intelektualnimi delavci kakor med osnovnim političnim kadrom. Bolj pozorno jo prebira družbena nadstava in ne toliko politični aktiv. Kje so vzroki za tako stanje? Vsekakor se lahko strinjamo z mnenjem, da bi tudi ta krog naših bralcev in naročnikov revijo bolj pozorno prebiral in več premišljeval o problemih, ki jih obravnava, če bi bila revija vsebinsko boljša, bolj dinamična in polemična. Kot rečeno, s tem mnenjem se strinjamo in zavzemali se bomo za to, da nam ta pomanj-

kljivost ne bo več ožila kroga bralcev. Toda vprašujemo se, ali je to edini vzrok? Kaj pa, če ni takega stanja krivo tudi to, da je ta kader še vedno preveč obremenjen s tekočimi nalogami, sicer ne več samo v smislu direktiv od zgoraj navzdol ampak tudi že z nalogami, ki mu jih nalaga samostojno razmišljanje in odločanje. Toda vendarle razmišljanje in odločanje zgolj o danem trenutku in o konkretnem vprašanju. Ali ni še vedno važnejša okrožnica, telefonsko sporočilo ali povabilo in improvizirani sestanek kot pa tehten in analitičen članek? Drugače povedano oziroma vprašano: ali ni takega stanja krivo to, da pogled ni odprt naprej, ali ni kriva premajhna povezava posameznih trenutkov, tega prostora tu in konkretnih nalog s projekcijami za jutrišnji dan? Ali ni očitno, da manjka razumevanja, intuicije, soustvarjanja in sodelovanja pri snovanju naše perspektive? Ali ni očitno, da je prišel čas, ko je treba čedalje bolj osmišljati čim širši krog družbenih kadrov in predvsem komunistov in političnih delavcev ne samo za samostojno odločanje o tekoči problematiki, ampak tudi za čim večji soustvarjalni delež pri iskanju dolgoročnih in načelnih rešitev naše družbe in naših medsebojnih odnosov? Doseči to pa pomeni dvigniti našo družbeno misel in dejanje še za stopnjo više. To pomeni usposabljanje samoupravljanje na višji ravni, torej ne samo za danes in tu, ampak tudi za jutri in tam.

Samo taka, ne samo v sedanjost, ampak tudi v prihodnost usmerjena misel in idejno zorenje progresivnih družbenih sil in predvsem komunistov, lahko pomaga zboljševati revijo in lahko edina zagotovi, da bodo v reviji objavljene izkušnje in boj mnenj imeli močnejši odmev tudi med političnimi delavci.

V tem, kar smo doslej povedali, so zajete nekatere poglobitve misli in ugotovitve, ki se človeku ponujajo, ko prebira prva letnika revije »Teorija in praksa«. In kaj je mogoče in potrebno reči na podlagi vsega tega za prihodnje številke in prihodnje letnike? Kakšna naj bo podoba revije v bližnji prihodnosti in kakšni naj bodo cilji oziroma program dela uredništva?

Če mislimo tudi poslej izhajati iz dosedanjih osnovnih izhodišč revije, in ni dvoma, da je treba izhajati iz njih, potem si programa dela v prihodnje ni treba izmišljevati. Določajo ga nekatere temeljne družbene značilnosti sedanjega časa, naših splošnih spoznanj in njegovih konkretnih nalog. Izmed tistih splošno družbenih činiteljev kakor tudi ožjih revialnih in publicističnih posebnosti in zakonitosti, ki naj dado barvo bodoči podobi revije, bi omenil predvsem tele:

Ni potrebno, da bi tu posebej ponavljali, da bijemo prav v sedanjem času boj za novo kvaliteto naše socialistične družbe. Znano je, da je predvsem gospodarska reforma tista dnevna politično-gospodarska tema, ki v tem trenutku vsebuje osnovne značilnosti in naloge tega boja. Če bi hoteli dnevno politično vsebino teh odnosov in nalog ovrednotiti z nekaterimi idejnimi ocenami, potem bi lahko rekli: nenehen boj med etatizmom in samoupravljanjem, ki je poglavitno protislovje našega sedanjega obdobja, doživlja novo preobrazbo, preobrazbo namreč, ko tako etatizem kakor samoupravljanje zavzemata nove položaje. Stare pozicije etatizma in birokratizma so dotolčene. Njegove idejne osnove so pojmovanje, ki zapostavlja važnost produktivnosti dela; delitev po delovnem času; prepričanje, naj bo samoupravljanje zgolj politični činitelj ali celo samo fasada, za katero pa naj bi se še naprej vzdrževali in reproducirali atributi politične oblasti in etatizma tako v gospodarstvu kakor tudi v družbeni nadstavbi; težnje, da bi naravne interese proizvajalcev in njihove neprijetne argumente ožigosali kot partikularizem, nacionalizem ali s kakšnim drugim izrazom politično diskvalificirali; poizkusi zavirati boj mnenj in zastirati pogled na blesk in rjo argumentov z vzklikanjem gesel o enotnosti in o višjih interesih. Od tod do teorije o konstruktivni kritiki, o apriorističnih interesih skupnosti in do pripisovanja pretiranega pomena raznim atributom etatizma tako na področju državo-tvorne misli in zakonodaje kakor tudi na področju ekonomije, filozofije in morale ni velik korak. In marsikdo ga je marsikdaj napravil. Očitno je, da so vsi ti položaji etatizma, da tako rečem, da so izhodiščne osnove administrationega socializma zdaj že zelo premagane in odstranjene. Položeni so torej ne samo idejni, ampak tudi praktični temelji samoupravne zgradbe. Še več, zidamo že pritličje. Toda, kot rečeno, če se je to zgodilo, pa to še ne pomeni, da je končan boj med etatizmom in samoupravljanjem, pač pa, da se ta boj nadaljuje zdaj z drugih položajev, o drugačnih vprašanjih, in se pri tem iščejo nove rešitve in nova spoznanja.

Kako se torej srečujejo danes in kako se bodo srečevale jutri te sile in ideje, kakšno vsebino, kakšen odmev, kakšne konkretne rešitve in idejna spoznanja dobivajo vsa ta srečanja na raznih področjih — v gospodarstvu, šolstvu, kulturi, prosveti, pri subjektivnih silah, v mednacionalnih odnosih, kritiki, odgovornosti, sposobnosti, demokratičnosti — to je naloga in torišče, na katerem mora delovati tista publicistika in tista družbena revija, ki želi krepiti samoupravljanje in slabiti vse, kar mu nasprotuje ali ga zavira. Da se to doseže,

pa je treba najprej spoznati in si zastavljati tista bistvena vprašanja, ki jih potiska na površje naša stvarnost in resničnost. Kako torej v sedanjem obdobju stimulirati proizvajalce, da bi bil presežek dela čim večji, in s kakšnimi sredstvi ter po kakšnih poteh razdeljevati ta presežek dela? Kje in v kakšnih oblikah še obstajajo ovire osebnemu delu in delovnemu ustvarjanju? Na katerih točkah že lahko ugotovljamo zraščanje umskega in ročnega dela, kje in zakaj pa še zijajo globoki prepadi in kako jih odpravljati? V kakšnih vidikih in oblikah bo na podlagi bolj razvitega samoupravljanja prišla do veljave sedanjim zahtevam in pojmovanjem ustrezajoča vloga narodov v naši socialistični skupnosti? Kako in s kakšnimi sredstvi le-to pospeševati in kako in s kakšnimi sredstvi tudi tu obračunavati z idejno in praktično navlako etatizma? Kaj storiti, da bomo manj boleče in hitreje zamenjavali tiste družbene vrednote in kriterije, ki so bili zgrajeni ne samo na podlagi privatne lastnine, ampak tudi politične oblasti, z drugimi družbenimi vrednotami in kriteriji, tistimi, ki jih oblikuje in jim daje zven in pomen delo, sposobnost in znanje? Kako prisluškovati utripu novih generacij in kako z dovolj velikim razumevanjem, dostojanstvom in humanizmom sprejemati neizprosno minljivost? S kakšnimi idejnimi in praktičnimi sredstvi in dokazi se upirati tistim težnjam, ki na področju umskih in negospodarskih dejavnosti vidijo predvsem to, kar je neurejeno, šibko in absurdno, in hočejo zaradi tega nazaj, v varno zavetje »vsemogočne«
države? Kako, ne mimo njih ali proti njim, ampak z njimi tudi tu vsestransko krepiti in dopolnjevati samoupravni sistem? Kakšna nova presenečenja nas čakajo, s katerimi iluzijami smo obremenjeni, s kakšnimi novimi miti in tabuji nam bo sojeno boriti se, s katerimi gesli in v kakšnih oblačilih se bo pojavljal odsev še vedno relativne zaostalosti in nerazvitosti in, skratka, kaj je in kaj bo starega v novem? Do kakšnih novih protislovij bodo pripeljali sedanji zapleti, saj menda nihče, kdor pozna dialektiko družbenih gibanj, ne misli ali pričakuje, da bomo po opravljeni gospodarski reformi postali že družba, v kateri bo vse zadovoljno, v kateri bo vse jasno in blagoslovljeno. Taka in podobna vprašanja bodo prav gotovo izbruhnili, če pravopis dovoljuje uporabiti ta izraz. In pred kakšne nove naloge bo tak razvoj postavljala subjektivne sile in kako usposablјati in s kakšnimi notranjimi odnosi in metodo dela krepiti nje same, da bi zmogle nadaljevati svojo dosedanjo zgodovinsko in revolucionarno tradicijo, izpopolnjevati družbeno odgovornost in biti kos trenutku. Revija bo torej sodelovala pri iskanju odgovorov na

taka in podobna vprašanja. Trudila se bo širiti obzorje svojih bralcev v tej smeri.

Tako smer delovanja in tak program zahteva tudi tista notranja zakonitost publicistike, ki le-tej veleva hoditi pred vsakdanjo prakso, premišljati, ko opazuje in razčlenja dogajanja današnjega dne, o jutrišnjem dnevu in odkrivati misli in stališča, ki jih ne bo mogoče takoj uresničevati in zakoniti, ampak bodo idejna priprava za jutrišnja konkretna dejanja. Če je namreč konkretnemu dejanju naloženo, da mora vedno upoštevati samo stvarno in mogoče, da mora marsikdaj sklepati kompromise, čakati, taktizirati, potem so publicistiki dana širša krila. Včasih lahko poleti hitreje in višje. Taki poleti misli utegnejo sicer včasih razburiti prakticizem, hkrati pa vendarle negujejo in pospešujejo idejno zorenje najnaprednejših družbenih delavcev, mislecev in ustvarjalcev.

Samo ob tem spoznanju in v tej družbeni konfrontaciji je možno uresničevati tudi tiste predloge in nasvete naših bralcev, ki bi želeli videti revijo »Teorija in praksa« še bolj avtohtono, še bolj kritično in polemično in še manj linijsko, konformistično, obotavljajočo se, nejasno, namigujočo. Skratka, ki bi si želeli videti jo še bolj ustvarjalno in še bolj odločno v boju za napredek in za razvoj naše družbe.

Otroška leta »Teorije in prakse« so torej za nami in zato: Pogumno naprej!

STANE KAVČIČ

DOLFE VOGELNIK

Študij sociologije in družbenopolitičnih ved

Z vidika organizacije visokošolskega študija je koristno razločevati med znanstvenimi disciplinami in katedrami ter fakultetami.*

1. Fakulteta je organizacijska oblika strokovnega študija na visoki ravni. Njena funkcija je v tem, da je organizacijski okvir, znotraj katerega se izobražujejo kadri za neki množični poklic, ki ga družba potrebuje. Filozofska fakulteta skrbi npr. predvsem, za pedagoške kadre — na naših srednjih šolah, ekonomska fakulteta za ekonomiste v podjetjih in ustanovah, pravna za formiranje juristov za sodišča, advokaturu, pravobranilstvo itd. Ko v tej zvezi govorim o fakultetah, mislim na tradicionalne fakultete brez podiplomskega podaljška.

Raziskovalni kadri in specialisti so se tako v stari Jugoslaviji kot tudi po vojni do univerzitetne reforme oblikovali z doktorati in specializacijo na posebnih zavodih, pogosto v tujini. Potreba po takšnih kadrih v stari Jugoslaviji ni bila posebno velika, zato tudi študij ni bil posebej urejen. Po vojni pa se vedno bolj kaže, da se potrebe po raziskovalnih in visoko specializiranih kadrih večajo z izredno naglico in da ni mogoče prepustiti tako rekoč naključju, ali se bodo in kako se bodo ti kadri oblikovali. Od tod nedvomno pravilna zamisel naše univerzitetne reforme, da se organizira sistematska vzgoja raziskovalcev in specialistov.

* Uredništvo objavlja prispevek z željo, da bi tudi drugi zainteresirani družbeni delavci v reviji objavili svoje poglede o vprašanjih, ki jih obravnava avtor.

Ta posebni študij smo imenovali »tretjo stopnjo«, ki smo nanjo navezali tudi doktorat.

2. Če pustimo za zdaj ob strani vprašanje organiziranja tretje stopnje ter se obrnemo na formiranje visoko kvalificiranih strokovnjakov, ki naj jih za razne množične poklice zagotavlja študij prve in druge stopnje, potem lahko brez težave opazimo, da je prihajalo hkrati s čedalje večjo diferenciacijo in kompliciranostjo družbe in gospodarstva (ki jo je prineslo in jo prinaša vzpenjanje vsega našega življenja na višje razvojne stopnje) do horizontalnega razčlenjevanja svoj čas enotnih, vse obsegajočih fakultet. Ob ustanovitvi slovenske univerze, takoj po prvi svetovni vojni, smo imeli eno samo tehniško fakulteto, danes jih imamo tri (in v resnici še dosti več, če upoštevamo samostojne oddelke v okviru tehniške fakultete, ki so dejansko posebne fakultete), svoj čas smo imeli eno samo filozofsko fakulteto, danes je področje, ki ga je nekoč zajemala filozofska fakulteta, razdeljeno na tri fakultete (filozofsko, naravoslovno in biotehniško), iz nekoč ene same pravne fakultete sta se razvili dve fakulteti, samostojna pravna in samostojna ekonomska fakulteta.

3. Poleg tendence po razčlenjevanju glede na stroke pa lahko opazimo vzporeden proces, ki teži za vertikalno integracijo oziroma prerazporeditev. Horizontalno razčlenjevanje visokošolskega študija, ki je bilo posebno poudarjeno z nastajanjem visokih šol in njihovim odcepljanjem iz organizacijskih okvirov tradicionalnih univerz, je namreč peljalo k temu, da so se čedalje bolj ločevale t. i. bazične discipline, ki so ostajale na univerzah, od aplikacijskih, ki so si našle svoj dom na visokih šolah različnega tipa. S tem je prihajalo do večjajočega se ločevanja bazičnih ved od njihove aplikacije, teorije od prakse.

Nevarnost, ki jo je prinašalo takšno oddaljevanje teorije od prakse za teorijo, za bazične vede, je bila v tem, da so le-te izgubljale nenehen in izredno dragocen stimulans za svoj lastni razvoj in se okrnjevale pogosto v neke vrste znanstveni larpurlartizem. Nevarnost, čeprav druge vrste, pa se je kazala tudi pri aplikacijskih vedah, ki so brez stalnega živega stika s teorijo in brez stalnega pritiska, naj svoje aplikacije vključujejo v teoretsko utemeljene okvire, pogosto degenerirale zgolj v rutino in empiricizem.

4. Tako je prišlo do tega, da so razne visoke šole, ki so se iztrgale iz togih okvirov tradicionalnih univerz, a so omejene nevarnosti spoznale, začele uvajati in razvijati svoje

lastne bazične predmete, kar pa je imelo seveda za posledico dupliranje bazičnih predmetov iste vrste na več mestih v sistemu visokošolskega študija. Takšno dupliranje je bilo možno pri velikih in bogatih narodih ter je spodbujalo celo koristno tekmovanje med posameznimi visokoškolskimi institucijami.

Mali narodi si na splošno ne morejo dovoliti takega luksuza, da bi razvijali iste discipline hkrati na več mestih, saj za to manjkajo tako že sicer maloštevilni znanstveni delavci kakor tudi materialna sredstva. Kot izhod iz stiske, ki sta jo povzročila tudi pri njih vodoravno razčlenjevanje študija ter postopno ločevanje teoretskih visokoškolskih zavodov od aplikacijskih, pa se je pojavilo prizadevanje po novi organizacijski razporeditvi disciplin v smeri vertikalne integracije, pri čemer naj bi se bazične discipline povezovala z aplikacijskimi v okviru istih ali sorodnih fakultet.

Pri nas imamo takšen primer pri biotehniški fakulteti, ki je prevzela od prejšnje filozofske fakultete bazične discipline biologije ter nanje navezala aplikacijske discipline agronomije, veterine in gozdarstva. Podoben je primer fakultete za naravoslovje in tehnologijo, kjer so se prav tako bazični predmeti matematike, fizike in kemije, ki so nekoč domovali na filozofski fakulteti, ločeni od svoje aplikacije v tehniki, odcepili od filozofske fakultete ter se povezali s svojo aplikacijo (vsaj z enim, osnovnim delom svoje aplikacije) v fakulteto za naravoslovje in tehnologijo.

5. Kako so potekali ti procesi diferenciacije in integracije na področju družbenih ved? Družbene vede pojmem tu v ožjem pomenu, kot to razumemo v vsakdanjem življenju, to se pravi brez t. i. humanističnih ved (vendar priznavam, da postaja takšno razločevanje in ločevanje pri nagem prodiranju empiričnih in posebej kvantitativnih metod v vsa področja znanstvenega raziskovanja nelogično in vse manj upravičeno). Svoj čas — pred vojno in tudi prva leta po vojni — so bile vse družbene vede koncentrirane na pravni fakulteti, ki je dajala za predvojne, pa tudi prve povojne razmere izredno pomemben profil strokovnjaka širokega razpona, ki je bil zelo uporaben v celi vrsti poklicev s tega področja: kot sodnik, advokat, ekonomist, upravni strokovnjak, politik, diplomat in temu podobno.

6. Ob hitrem in močnem razmahu našega gospodarstva v povojnem času, ki se je razvijalo na novih, socialističnih osnovah, smo kmalu začutili, da je bil profil splošnega visoko kvalificiranega strokovnjaka družboslovne orientacije, ki ga je dajala pravna fakulteta, le preobsežno zamišljen,

da bi lahko ustrezal zelo specifičnim potrebam po visoko kvalificiranih gospodarskih strokovnjakih, ki jih je terjalo naše gospodarstvo. Podobno, kot se nismo mogli več zadovoljiti z inženirjem »splošnega tipa«, kakšnega je dajala v osnovi enotna tehnična fakulteta v prvem razdobju po prvi svetovni vojni, se tudi nismo mogli na družbenem področju več zadovoljiti z enotnim tipom »inženirja družbe«, ki ga je dajala pravna fakulteta. Tako je prišlo do prve horizontalne razčlenitve tudi na področju družbenih ved, do ustanovitve samostojne ekonomske fakultete in do osnovanja dveh samostojnih fakultet za družbene vede, do pravne in do ekonomske fakultete.

7. Toda razvoj se ni ustavil. Bolj ko se je razvijal naš sistem delavskega in družbenega samoupravljanja, bolj in bolj smo čutili, da je treba oblikovati strokovnjaka, ki naj bi imel sicer mnogo tistega širokega družbenega znanja, ki ga je dajala tradicionalna pravna fakulteta, a bil po eni strani vendarle razbremenjen nelahkega in obsežnega študija specifičnih in čedalje bolj specializiranih strogo *pravnih* disciplin; s to razbremenitvijo pa naj bi mu bilo omogočeno, da bi si v večji meri, kot je to bilo mogoče v okviru študijskega programa pravne fakultete, pridobil strokovnega znanja iz drugih, nepravniških družbenih disciplin, ki so se začele razvijati zaradi potreb prakse. To so bile politične in upravne vede (vendar le-te s poudarjeno sociološko orientacijo), ki so sicer imele že prej svoje domovanje na pravni fakulteti; poleg njih pa še dve novi vedi, ki sta se dejansko začeli razvijati šele po vojni: sociologija in demografija.

8. Pravkar omenjene znanstvene discipline so se začele razvijati pri nas v zelo različnih in do neke mere slučajnih organizacijskih okvirih. Zibelka političnih znanosti je bila nedvomno pravna fakulteta. Po vojni pa so se te vede vendarle prve organizacijsko osamosvojile ter se zaradi posebnih potreb družbene prakse organizirale v posebno visoko šolo — v visoko šolo za politične vede. Upravne vede so v osnovi ostale še naprej na pravni fakulteti, vendar se je tudi pri njih kazala tendenca, da se grupirajo skupaj še z nekimi drugimi ne strogo pravnimi disciplinami v posebne študijske smeri. Deloma je prišlo tudi tu — čeprav le na ravni prve stopnje — do formalne odcepitve ter do ustanovitve posebnih višjih administrativnih šol.

Zametke razvoja sociologije srečamo tako na pravni fakulteti kot na filozofski fakulteti; pri le-tej so se sprva zelo tesno povezovali z disciplinami t. i. čiste filozofije in

splošne teorije o razvoju družbe. Takšna izhodišča in začetki so bili razumljivi, ker je bil raziskovalni interes v prvi fazi obrnjen pretežno k splošnim in najsplošnejšim vprašanjem razvoja družbe in metod družboslovnega proučevanja. Čim bolj pa se je sociologija skušala utrditi *tudi* kot empirična veda, tem bolj so pričeli postajati okviri tako filozofske kot pravne fakultete zanj pretesni.

Demografijo so gojili na deskriptivni ravni pri nas že pred vojno predvsem geografi, zgodovinske vidike razvoja prebivalstva pa zgodovinarji. Po vojni se je hkrati s čedalje večjo vlogo, ki jo je dobival faktor prebivalstva v našem gospodarstvu (in spoznanje o pomembnosti te vloge), začela demografija uspešno razvijati iz osnov demografske statistike kot specializiranega in v precejšnji meri osamosvojenega dela socialno-ekonomske statistike. Statistika vseh vrst pa si je sezidala svoj dom na novoosnovani ekonomski fakulteti, in tako je ekonomska fakulteta postala zibelka tudi za razvoj nove znanstvene discipline — demografije.

9. Vse kaže, da stvari tako zelo dozorevajo, da bi bilo vredno temeljito razmisliti o kar najbolj ustreznih organizacijskih okvirih, ki bi dali čimbolj ugodna tla za razvoj omenjenih novih znanstvenih disciplin kakor tudi kar najbolj primerno in racionalno pedagoško osnovo, na kateri bi se usposabljal visoko kvalificirani strokovnjak novega profila, ki ga terja naša družba.

Gre za strokovnjaka, ki ga je mogoče z ene strani še najlaže opredeliti negativno: to je za strokovnjaka družboslovca, ki bi ne bil niti ekonomist niti pravnik. S pozitivne strani pa bi poizkusili opredeliti tega strokovnjaka kot človeka, ki bi imel zelo široko družbeno politično strokovno izobrazbo. Pri tem želimo posebej poudariti *š i r i n o* njegove družboslovne izobrazbe, to se pravi, naj bi ne bil samo ozko specializiran politolog ali samo sociolog ali samo upravni strokovnjak ali samo demograf. Samo v tem primeru se bo lahko meril tako s pravnikom kot z ekonomistom, ki se tudi odlikujeta po svoji široki družboslovni izobrazbenosti in jima ta daje njuno tako veliko praktično vrednost v družbi. Ni dvoma, da potrebuje naša družba tudi specializirane strokovnjake in raziskovalce sociologe, politologe, demografe itd., vendar teh strokovnjakov in specialistov vsaj za zdaj še ne potrebujemo tako veliko, poleg tega pa so omenjene znanosti pri nas še premalo razvite, da bi lahko na tej osnovi ustanavljali posebne specializirane fakultete. Razvoj raziskovalcev in specialistov teh novih disciplin je zdaj še domena tretjestopenjskega študija in

doktorata; pri tem pa bomo morali v pedagoškem pogledu iskati izdatno pomoč pri tujih univerzah in strokovnjakih ter znanstvenikih, ki bodo prihajali k nam v goste iz tujine.

To, kar naša družba že danes in v čedalje večji meri potrebuje, pa je visoko kvalificiran in družboslovno široko razgledan strokovnjak, ki bo temeljito strokovno izobražen v političnih vedah, v sociologiji, demografiji in upravnih vedah. To bi bil strokovnjak, ki bi s svojim znanjem lahko bistveno pomagal pri izpopolnjevanje našega samoupravnega sistema tako v delovnih organizacijah kakor v komuni in drugih teritorialno-političnih enotah; ki bi kot strokovnjak spoznaval, doumel ter pomagal urejati zelo kompleksne, a za celotni razvoj našega življenja in dela izredno pomembne odnose, ki se plečejo, zapletajo in razpletajo med ljudmi, ki žive in delajo v družbi in njenih organizmih; to bi bil tudi strokovnjak, ki bi s svojim specifičnim znanjem, katero bi si pridobil v omenjenih disciplinah, obenem zelo uspešno sodeloval pri reševanju mnogoterih strokovnih problemov, ki jih prinaša s seboj proces urbanizacije.

10. Kot ima vsak v fakulteto povezan sistem strokovnega študija svoje osnovne teoretske discipline, tako bi imela tudi ta visokošolska formacija novega tipa (menim, da bi bilo najustreznejše, če bi to bila fakulteta, čeprav to ni bistveno vprašanje) svoje bazične teoretične predmete. V vsebinskem pogledu bi ti bili splošna teorija o družbi, v metodološkem pogledu pa splošna teorija spoznavne in splošna metodologija družbenih ved ter posebej metodologija empiričnih družbenih raziskav in statistika. Na teh splošnih teoretskih in metodoloških osnovah pa bi se razvile teoretsko-aplikacijske discipline, kot so razne specialne sociologije, politične, upravne ter demografske discipline.

11. Gornje misli so nanizane le kot splošni okvir in osnova za razpravo. Nedvomno je treba z raznih strani in v raznih smereh razmisliti, ali so posamezne postavke, pa tudi splošna shema, sprejemljive oziroma nesprejemljive, odkriti, kje so praznine, pomanjkljivosti, šibkosti, pa tudi morda napake. Vsekakor zamisli, kako oblikovati takšen nov profil visoko kvalificiranega strokovnjaka, ne bomo izvedli z enim samim aktom, v enem samem zamahu in v enem letu. Gre za proces, ki mora imeti trdne, premišljene temelje in okvire ter premišljeno osnovno smer razvoja. Vendar pa mora biti obenem dovolj prožno zasnovan, da se bo ob nenehnem srečevanju s prakso, to je v samem procesu svoje realizacije, stalno preverjal ter prilagajal novim spoznanjem, ki jih bo to srečevanje s prakso porajalo.

IVAN KRISTAN

Kolektivna in individualna odgovornost

Tako v delovnih organizacijah kakor na vseh nivojih izven delovnih organizacij, v skupščinskem sistemu, v državni upravi, v družbenih organizacijah itd. nastajajo v zvezi z odgovornostjo številna odprta vprašanja. Med njimi sta aktualni zlasti dve:

- prvič, problem razmerja med kolektivno in individualno odgovornostjo,
- drugič, problem učinkovitosti uveljavljanja posameznih oblik odgovornosti.

Ta vprašanja postajajo še zlasti aktualna zdaj, ko v delovnih organizacijah v samoupravnih aktih urejajo ves kompleks upravljanja: dopolnjujejo dosedanje določbe, razpravljajo o novih odločitvah itd.

I

Kot uvod v razmišljanje o odgovornosti se samo po sebi ponuja vprašanje, zakaj so pravzaprav v zadnjih letih vse bolj intenzivni ter pogostni razgovori in razprave, ki poizkušajo osvetliti različne vidike odgovornosti: moralne, pravne, družbenopolitične itd. Ni dvoma, da moramo odgovor iskati predvsem v krepitvi in pospeševanju družbenega samoupravljanja v najširšem pomenu besede. Večja materialna podlaga samoupravljanja, delovanje načela dohodka, uveljavljanje delitve osebnih dohodkov po delu, večja stopnja zavesti proizvajalcev itd., skratka nova vsebina socialističnih proizvodnih odnosov tako v materialnem kakor tudi v moralnem in humanističnem pogledu potiska na dan številne dileme glede našega družbenega razvoja in nam omogoča, da pomanjkljivosti in deformacije dejansko šele spoznavamo, ter sprošča naš kritičen odnos do njih.

Proces deetatizacije in decentralizacije v naši družbi nezogibno poraja spremembe v ideološko politični sferi, v razmerju delovnih ljudi do problemov v svoji okolici: namesto pasivnega razmerja do problemov se poraja aktivno, kritično, ustvarjalno razmerje. Administrativno upravljanje gospodarstva, centralistično državno odločanje je računalo z bolj ali manj pasivnim vedenjem neposrednih proizvajalcev do odločitev državnih organov — njihova naloga je bila uresničevati te odločitve, dati jim življenje. Navajeni smo bili, da je večino zadev predpisoval državni aparat, da smo imeli čimveč zadev odločenih že v zakonskih predpisih. Ideološki odsev teh odnosov pa je, če lahko tako rečem, državno-mezdna miselnost, ki se krha in lomi postopoma, v skladu s krepitvijo materialne baze družbe in z razvojem samoupravnih odnosov. Tudi problem odgovornosti je sestavni del tega procesa.

Odgovornost se v delovnih organizacijah kaže torej kot posledica dveh faktorjev:

— na eni strani kot realno dejstvo, kot sestavni del kompetenc, ki z državnih organov prehajajo na delovno skupnost ali na njene samoupravne organe;

— na drugi strani pa kot izraz stopnje zavesti, ki je višja, kakor je bila v dobi administrativnega socializma, ko je bila (širša) ustvarjalna kritična pobuda neposrednih proizvajalcev ujeta v različne sponse administrativnih in birokratskih pritiskov. Birokratična miselnost duši kritiko, je ne priznava (ali pa dopušča le blage oblike »konstruktivne« kritike, katere smisel pa opredeli sama), saj birokrat ne pozna napačnih odločitev, ampak vse svoje odločitve razglša za objektivno nujne, za edino mogoče v danih okoliščinah.

Odgovornost v delovni organizaciji je tedaj predvsem logična posledica razvoja vsebine samoupravljanja. Brez odgovornosti samoupravljanja praktično ne more biti. Samoupravljanje samó kot pravica bi bilo fikcija, bi bilo demokratična iluzija, saj pravice brez dolžnosti in odgovornosti ni mogoče realizirati, zakaj tisti, ki hoče realizirati neko pravico, mora prevzeti nase tudi odgovornost za posledice realizirane pravice. Zato tisti, ki hoče imeti samo pravice, ne pa tudi odgovornosti, dejansko nima niti enega niti drugega. Tisti, ki nosi težo odgovornosti, bo realiziral tudi pravico.

Zato se problem odgovornosti dejansko postavlja kot realna postavka v sistemu delavskega samoupravljanja šele šest, sedem let nazaj, ko dobiva samoupravljanje stvarno materialno podlago. Načelo dohodka, to je, da dohodek delovne organizacije in osebni dohodki delovnih ljudi niso več admi-

nistrativno-planska kategorija, ampak rezultat proizvodnje in uspešnega poslovanja, ustvarja položaj, ko se administrativno vmešavanje zunanjih činiteljev in dotacijsko-proračunska miselnost nujno umikata gospodarjenju. Prav to pa daje odgovornosti v delovni organizaciji novo težo in nove dimenzije, kajti osebni dohodki delavcev in pogoji za zboljšanje njihovega življenjskega standarda vse bolj kažejo na direktno odvisnost od hitrejšega napredka v proizvodnosti dela in poslovanju delovnih organizacij. Še zlasti pa postaja odgovornost aktualna v novem gospodarskem sistemu, ko naj postane delovna organizacija temeljni nosilec razširjene reprodukcije.¹ V takšnem razvoju dejansko pada teža odgovornosti za vse vrste poslovnih odločitev na delovno skupnost ali njene samoupravne organe.

Nove vidike odgovornosti na vseh nivojih, ne le v delovnih organizacijah odpira gospodarska reforma. Nekateri spravljajo težave našega gospodarstva, ki jih odpravljamo s številnimi ukrepi gospodarske reforme, v zvezo z delavskim samoupravljanjem, češ da je poglavitni vzrok težav v neučinkovitem sistemu odgovornosti samoupravnih organov v gospodarskih organizacijah. Našli so se celo posamezni direktorji, ki so od delavskih svetov zahtevali izredna pooblastila, kar bi z drugimi besedami pomenilo: postavimo samoupravljanje za nekaj časa na stranski tir, ker položaj zahteva resno gospodarjenje. Toda če bi hoteli zmanjšati pomen samoupravljanja v delovnih organizacijah z izgovorom, češ da je samoupravljanje poglavitni krivec za sedanje gospodarske težave, bi to bil udarec v prazno. Očitno je namreč, da delovne organizacije niso imele skoraj nobenega ali pa le neznamenit vpliv na odločanje na tistih področjih, kjer naj reforma postopoma postavi stvari na drugačne temelje: kreditna politika, emisija denarja, devizni režim, izvozno-uvozni instrumenti, usmerjanje investicij itd. Torej so bili nosilci odločitev, ki jih zdaj ocenjujemo negativno ali se zdaj kažejo njihove posledice, odločitev, ki jih zdaj korigirajo in dopolnjujejo reformni ukrepi, ne toliko delovne organizacije, ampak pretežno družbeno-politične skupnosti ali različni centralni organi. Zaradi tega tudi ni mogoče odgovornosti za težave v gospodarstvu zvrniti na tistega, ki pri tem ni imel odločilne besede (doslej je bila razširjena reprodukcija npr. skoraj v celoti stvar družbeno-političnih skupnosti ali centralnih skladov).

¹ Resolucija zvezne skupščine o smernicah za nadaljnji razvoj gospodarskega sistema, Delo 24. maja 1964; Drugi odstavek 23. člena temeljnega zakona o podjetjih, Ur. l. SFRJ, št. 17/65.

II

Omenjena stališča (razen kolikor ne gre za zakrnjene centraliste), ki torej poudarjajo neučinkovitost odgovornosti v sistemu družbenega samoupravljanja, temeljijo na nerazumevanju razmerja med kolektivno in osebno odgovornostjo, namreč na mnenju, da kolektivna odgovornost izključuje osebno odgovornost in narobe, da tam, kjer je osebna odgovornost, ni prostora za kolektivno odgovornost.² To pa ne drži! Kolektivna in individualna odgovornost se v sistemu družbenega samoupravljanja povezujeta in dopolnjujeta, ne pa izključujeta. To pomeni, da obstoj in uspešna aktivnost samoupravnih organov ne preprečujeta uveljavljanja osebne odgovornosti slehernega delavca na njegovem delovnem mestu, pač pa jo nasprotno zahtevata. Je pa narobe res to, da se namreč dostikrat kdo izmed vodilnih delavcev skrije za delavski sveta takrat, ko dejansko opravlja svojo delovno dolžnost in bi se morala uveljaviti njegova osebna odgovornost.

Rešitev je v tem, da v samoupravnih aktih jasno razmejimo kolektivno odgovornost od osebne ter da opredelimo vsebino prve in druge.

1. Osebna odgovornost se praviloma krije z delovnimi dolžnostmi slehernega delavca na njegovem delovnem mestu. Vsak delavec v delovni organizaciji ima v mejah svojega delovnega mesta določene naloge ali obveznosti, ki so vsebina njegove osebne odgovornosti. Seveda so delovne dolžnosti od delovnega mesta do delovnega mesta različne: delo rudarja v jami je različno od dela pražilca rude, je različno od dela računovodje, komercialista ali pa direktorja podjetja. Različne delovne obveznosti, različna zahtevnost dela se kažejo v različni odgovornosti in v različnem osebni dohodku kot ekvivalentu za vloženo delo. Osebna odgovornost se kaže v več oblikah, pač glede na to, kako se je delavec izneveril svoji delovni dolžnosti ali kako je kršil pravila ravnanja v

² Morda je ob tej priložnosti primerno opozoriti na Engelsove misli o avtoriteti. Engels ugotavlja, da se v sodobnem industrijskem procesu avtonomija delavca in avtoriteta proizvodnega procesa izključujeta. Odpraviti avtoriteto v veliki industriji, pravi Engels, bi pomenilo razbiti to industrijo in se od parne predilnice vrniti h kolovratu. Toda če je delavec obvezno vezan na delovni čas, če mora svoje delo natančno začeti in končati ob uri, ki jo določa avtoriteta pare, pa ne pomeni, da je brez vsake avtonomije, to je, da se mora podrežati le tuji volji, odločitvam posameznika. Delavci se morajo namreč najprej sporazumeti o delovnem času in šele, ko je določen, se morajo vsi ravnati po njem. — F. Engels, O avtoriteti, stran 836, Marx-Engels, Izbrana dela I. CZ 1950. — Torej se avtoriteta posameznika (individualna odgovornost) in avtoriteta kolektiva (kolektivna odgovornost) povezujeta ali sta notranje odvisni kategoriji.

podjetju: kot materialna odgovornost, kot disciplinska odgovornost, kot moralna odgovornost in kot kazenska odgovornost. Če delavec po svoji krivdi ne opravi delovne dolžnosti, bo delovna skupnost — v skladu s stopnjo krivde in pomembnosti kršitve — zoper njega uveljavila disciplinsko odgovornost in tudi materialno odgovornost, če je pri tem povzročil škodo delovni skupnosti. K temu se lahko pridruži tudi kazenska odgovornost, če je bil kršen zakonski predpis ali pa je pri kršitvi nastala večja nevarnost za življenje ljudi itd. Z vsemi omenjenimi vrstami odgovornosti pa je povezana tudi moralna odgovornost. Pri tem gre za človekov osebni odnos do dela, gre za to, kako bomo opravičili zaupanje kolektiva, kako bomo izpolnili pričakovanje kolektiva, da bo vsak na svojem delovnem mestu zares opravil svojo dolžnost. S kršitvijo delovne dolžnosti delavec dostikrat ne škodi samo sebi, ampak povzroči škodo tudi vsemu kolektivu — na nekaterih delovnih mestih manjšo, na drugih večjo: okrnjen je ugled delovne organizacije, potrošniki ali poslovni partnerji izgubijo zaupanje v solidnost poslovanja itd. Z uveljavitvijo materialnih, disciplinskih in kazenskih sankcij pa ni izčrpana tudi moralna odgovornost, ki jo kolektiv uveljavlja z moralnimi sankcijami:³ s kritiko, z opozorili na povzročeno kršitev, s prezirom, z bojkotom kršilca itd.

Nočem idealizirati pomena tovariških opozoril in javne kritike, toda gotovo ni res, da delovni človek ni občutljiv za javno kritiko sodelavcev — verjetno je nekaj takih, ki jim je vseeno, kaj drugi o njih mislijo in govore, toda večina je prizadeta, če doživi javno grajo ali pa javno priznanje kolektiva. Verjetno smo oboje — javno kritiko in javno priznanje — nekoliko zanemarili kot sredstvo za krepitev odgovornosti. Zlasti pa bo držalo, da za krepitev odgovornosti in delovnega poleta sodelavcev premalo uporabljamo javna priznanja za opravljeno delo, za požrtvovalnost, za vestnost pri delu itd.

Če presojamo zadevo s stališča, da ima delavec jasno definirane delovne obveznosti, ne more biti večjih (spornih) problemov pri realizaciji osebne odgovornosti. To načelo velja za vsa delovna mesta v delovni organizaciji, ne glede na razlike v delovnih razmerah, v zahtevah po različnem znanju in različnih fizičnih ali psihičnih sposobnostih itd.: vse te razlike dobijo svoj ekvivalent v različnem osebnem dohodku, v različnem letnem dopustu, pa celo v različnem delov-

³ Tudi sankcije iz temeljnega zakona o delovnih razmerjih — opomin, javni opomin, zadnji javni opomin — so po vsebini moralne sankcije, ker so oblika javne kritike.

nem času (skrajšan delovni čas za nekatera dela) in podobno. Osebna odgovornost se mora uveljaviti tako pri opravljanju delovnih obveznosti vratarja, skladiščnika, tkalke kakor tudi inženirja, tehnologa, računovodje, komercialista in direktorja.

2. Toda kdaj pride osebna odgovornost posameznega delavca v stik s kolektivno odgovornostjo predstavniškega samoupravnega organa? Takrat, kadar posameznik pripravlja predloge za odločitve ali sklepe samoupravnega organa, in takrat, ko izvršuje sklepe samoupravnih organov.

Stvari se običajno zaostrijo ali postanejo navidez nerešljive ravno pri problemu odločanja in odgovornosti za sprejete odločitve. Opravka imamo z dvema napačnima stališčema.

Nekateri odrekajo delavskemu svetu kvalifikacijo, da bi odločal o nekaterih zadevah, kakor npr. o rekonstrukciji, o uvedbi novih tehnoloških postopkov, o politiki cen itd., češ da teh stvari delavci-člani delavskega sveta ne razumejo in o njih ne morejo kvalificirano odločati, ampak da bi moral o teh stvareh odločati samostojno strokovnjak ali strokovna služba, ki bosta tudi lahko nosila odgovornost za to odločitev. To stališče očitno ni sprejemljivo:

— najprej ne zaradi odrekanja pravice proizvajalcu, da odloča o bistvenih vprašanjih lastnega dela neposredno ali po predstavniškem organu,

— drugič pa ne zaradi nerealnega pričakovanja, da lahko posameznik prevzame odgovornost za strokovno odločitev *večjih dimenzij* in posledice (ekonomske in druge posledice odgovornosti) takšnih odločitev (med temi tudi glede rekonstrukcij itd.), zakaj te posledice bo nosil ves kolektiv, riziko odločitve prevzema na svoje rame ves kolektiv. Drugi pa menijo, da se osebna odgovornost posameznika sploh ne uveljavi, če sprejme odločitev predstavniški samoupravni organ.

Pomanjkljivost obeh stališč je, da osebno odgovornost in kolektivno odgovornost med seboj izključujeta, namesto da bi jo povezovali. Prednost ali karakteristika sistema družbenega samoupravljanja pa je prav ta, da osebne odgovornosti ne zanika, ampak da jo v demokratičnem mehanizmu povezuje s kolektivno odgovornostjo.

3. Oglejmo si, če se pri poslovnih odločitvah ali pri tehnološko-proizvodnih odločitvah osebna in kolektivna odgovornost izključujeta ali se pa povezujeta. Npr. kdo naj odloči, ali naj se uvede v proizvodnjo nov tehnološki postopek, in kdo naj bo odgovoren za to odločitev? Pri tem moramo ločiti pripravljalno fazo od faze odločanja. Pripravljalna faza je v rokah strokovnih delavcev, ki pripravljajo predlog odločit-

ve za samoupravni organ. V fazi odločanja pa samoupravni organ (delavski svet) odloča o usodi tega predloga.

Strokovnjak-tehnolog (ali pa skupina strokovnjakov) je tisti, ki strokovno obdela ves problem tehnologije. Njegova delovna dolžnost je, da pripravi najboljšo strokovno varianto tehnološke rešitve, zakaj kot strokovnjak mora poznati svoje delovno področje. Skupno z drugimi strokovnjaki bo tehnolog torej izdelal predlog, v katerem bo ugotovil:

- kaj je potrebno spremeniti v tehnologiji in zakaj,
- koliko se bo povečala produktivnost dela ali bodo zboljšane delovne razmere, varnost dela itd.,
- katere proizvodne naprave (stroje itd.) naj nabavimo,
- kakšna je prednost teh naprav pred drugimi podobnimi itd.,
- kakšni kadri bodo potrebni in koliko,
- kakšna finančna sredstva bodo potrebna in ali so zagotovljeni viri financiranja itd.

Strokovnjaki, ki so pripravljali predlog, odgovarjajo vsak za svoje ugotovitve: za strokovno pravilnost podatkov, računov in zaključkov, ki so jih izvedli iz te analize. Za strokovno pravilnost in primernost predlagane spremembe v tehnologiji podjetja ne more odgovarjati delavski svet, ampak tisti delavci, ki so ta predlog pripravili (in s tem opravljali svojo normalno delovno dolžnost).

Toda odgovornost za pravilnost strokovne rešitve ne pomeni, da mora (ali da lahko) isti strokovni delavec tudi odločiti, ali bo uveden novi tehnološki postopek ali ne. Ta odločitev in odgovornost zanjo pade na delavski svet ali na delovno skupnost. Pri odločanju bo delavski svet tehtal različne argumente, realne možnosti, finančne sposobnosti ipd. tehtal bo opozorila strokovnih delavcev, kakšne posledice bodo nastale, če delavski svet predloga ne bi sprejel, koliko časa bodo s temi napravami, ki jih imajo, še sploh lahko konkurenčni itd. Če je odločitev še posebno tvegana in je o njej več različnih stališč, lahko delavski svet razpiše v delovni skupnosti referendum o tej odločitvi. Vsa delovna skupnost bo namreč čutila ekonomske, socialne in druge posledice nerealno zastavljene investicije, če investicija ni usklajena z realnimi možnostmi in pogoji in pomeni v resnici nekakšen osebni spomenik posamezniku.

S tem ko je delavski svet odločil, da sprejme predlog za uvedbo novega tehnološkega postopka ali pa ga odkloni, se osebna odgovornost strokovnega delavca, ki je predlog pripravil, ni stopila s kolektivno odgovornostjo delavskega sveta. Osebna odgovornost delavca ostane in jo je mogoče uvelja-

viti: če so bili npr. napačno opravljene kemični poizkusi in je na tej podlagi bil tudi določen napačen tehnološki postopek, če je bila nabavljena na tej podlagi neustrezna oprema itd., ni za to odgovoren delavski svet, ampak strokovnjak, ki je to delo opravil. Delavski svet je namreč sprejel sklep na podlagi zagotovil in računov strokovnjaka. Kadar pa strokovnjak ni siguren v svoj predlog, kadar dvomi v svoj predlog, mora opozoriti delavski svet, kakšno je pri tem tveganje. Na podlagi tega opozorila se bo delavski svet odločil, ali bo sprejel predlog kljub tveganju ali ga ne bo sprejel.

Lahko se pa zgodi, da delavski svet ne sprejme predloga strokovnjaka ali službe v celoti, ampak z dopolnitvami, ali pa ga v celoti odkloni. Če strokovni delavec misli, da v tem primeru *ne bo mogel nositi osebne odgovornosti* za svoje delo, je njegova dolžnost, da delavski svet opozori na to. V tem primeru ima tudi pravico ali možnost, ali da odstopi s svojega položaja ali pa da od delavskega sveta zahteva, da ga razreši osebne odgovornosti za ta in ta primer. V posebno odločilnih primerih za razvoj podjetja bi strokovni delavec tudi lahko dal iniciativo, da se o tej zadevi razpiše referendum.

Podobno je pri raznih poslovnih odločitvah. Strokovni delavec, ki dela na ustreznem delovnem mestu, je odgovoren za pravilnost podatkov, analiz itd., ki rabijo delavskemu svetu kot podlaga pri odločanju. Komerčialist je odgovoren za napačno analizo trga, računovodja za podatke v bilanci itd.

Gotovo pa so primeri, ko na strokovnega delavca ni mogoče prevesti v celoti odgovornosti za posledice predlogov, ki jih je izdelal. Delovanje zakonitosti blagovno-tržnega gospodarstva prinaša s seboj nekatera tveganja, s katerimi je potrebno računati. Tveganja na račun delovanja blagovnega trga ni mogoče zvaliti na ramena tistega delavca, ki dela na takšnem sektorju in ki pripravlja predloge za samoupravne organe. Strokovni delavec je odgovoren za strokovno izdelavo predlogov in vestnost pri delu, toda ne more biti odgovoren za rizike, ki jih (kljub potrebnemu znanju in vestnosti pri delu) ne more pričakovati vnaprej. Od strokovnega delavca ni mogoče zahtevati, da bo osebno odgovoren za tiste naloge, za katere strokovna služba ni ustrezno opremljena, in sicer zato, ker samoupravni organi niso odobrili potrebnih sredstev.

Vsekakor pa je dolžnost strokovnega delavca, da opozori samoupravne organe, kakšna so tveganja ali s kakšnimi tveganji je mogoče računati vnaprej, kakšne so približne možnosti, da bo predlog uspešno realiziran ali da bo propadel, in kakšna škoda približno bo s tem nastala. Samoupravni

organ bo pretehtal argumente za in proti ter se bo odločil, ali naj sprejme predlog in z njim tudi tveganje ali pa ne (velikokrat pomeni pa tveganje tudi to, da predloga ne sprejme).

4. Seveda pa načela osebne odgovornosti ne smemo uveljavljati tako, da od delavca dosledno izterjamo manjšo škodo, ki jo je povzročil z napačnim ravnanjem, z malomarnostjo, z nestrokovnim delom ali pa s protizakonitim postopkom, ne izterjujemo pa večje škode. Kadar pa se to postavi kot princip⁴, tedaj je to očitna deformacija odgovornosti, ki še posebej močno pogloblja nasprotje med proizvodnimi delavci in organizatorji proizvodnje.

Kakor vidimo, se osebna odgovornost prepleta s kolektivno, jo pravzaprav pogojuje, ne pa izključuje. Vsakdo na svojem delovnem mestu opravlja svojo delovno dolžnost, ki je definirana v splošnih aktih (vratar svojo, tehnolog svojo, varstveni tehnik svojo, komercialist svojo, direktor svojo itd.). Opravljanje teh dolžnosti pomeni dejansko izpolnjevanje sklepov samoupravnih organov: tako se kolektivna odgovornost realizira pravzaprav z individualno odgovornostjo.

Torej kolektivna odgovornost, če jo gledamo, kako rase iz osebne odgovornosti in kako se tudi realizira z osebno odgovornostjo, ne pomeni neke anonimnosti, da ne bi nihče vedel, pri čem smo, kaj delamo in na čigav račun. Največkrat se samo ustvarja vtis anonimnosti, čeprav vsi vemo, kdo je odgovoren. To pa že zadeva problem učinkovitega realiziranja osebne in kolektivne odgovornosti.

III

S pravnega aspekta je problem odgovornosti dokaj jasen in imamo vse možnosti za uveljavljanje vseh vrst odgovornosti: kazenske, disciplinske, materialne in moralne. Kazenski zakonik in drugi predpisi dokaj podrobno in tudi zadosti okvirno obravnavajo problem kazenskih sankcij za kršitev vseh vrst delovnih dolžnosti, od povzročanja gospodarske škode, sklepanja škodljivih pogodb itd. do kršitev samoupravnih pravic.⁵ Pomanjkljivosti v zvezi s tem so v oportunitizmu, da nihče ne sproži postopka, v familiarnosti, v intervencijah, da naj še nekatere že začete preiskave opustijo itd.

⁴ V nekem podjetju so vnaprej določili, da se škoda do pet tisoč dinarjev izterja od delavca v celoti, od škode nad en milijon dinarjev pa da se izterja samo 10 % škode.

⁵ »Kdor s silo, resno grožnjo, zlorabo službenega položaja ali pooblastila ali na drug nezakonit način preprečuje drugemu izvrševanje njegovih samoupravnih pravic ali ovira delo samoupravnih organov, se kaznuje z zaporom« — člen 106 a kazenskega zakonika, UL SFRJ 30/59, 15/65.

Disciplinsko odgovornost, materialno in moralno odgovornost urejajo delovne organizacije v mejah zakona samostojno s svojimi splošnimi akti. Temeljni zakon o delovnih razmerjih (TZDR) daje veliko samostojnost delovnim organizacijam v tem pogledu, saj dejansko vsebuje le tri bistvene omejitve:

— odpravlja osebno oblast posameznika (posameznik ne more več izrekat diskulinskih ukrepov) in uvaja samo kolektivne organe odločanja,

— določa vrste disciplinskih ukrepov, ki jih je mogoče izreči: opomin, javni opomin, zadnji javni opomin in izključitev iz delovne skupnosti,

— določa poseben postopek za izključitev člana delovne skupnosti (prej disciplinski odpust).

Vendar v delovni organizaciji ne nastajajo težave zaradi premajhnih samostojnosti, ampak prej narobe: največ se jih pritožuje, da imajo s tem preveč dela, da stvari niso enotno urejene, pravijo, da zavest delavca še ni na tako visoki stopnji ipd. Takšno reagiranje je razumljivo (in delovne organizacije imajo spričo pomanjkanja ustreznih kadrov dejansko velike težave pri realizaciji TZDR), zakaj ves čas doslej smo bili navajeni, da je najvažnejše odločitve sprejemal državni organ ali so bile zapisane v zakonu: to je bilo tudi lažje, kakor če bi morali sami odločati, ker nam ni bilo potrebno prevzeti odgovornosti za odločitve, ki so zelo občutljive in se zaradi njih lahko zamerimo temu ali onemu.

Zaradi tega imajo težave pri realizaciji odgovornosti tudi v tistih delovnih organizacijah, kjer imajo sicer v samoupravnih aktih razmeroma podrobno in natančno opredeljene delovne dolžnosti in ustrezne disciplinske ukrepe. Opravka imamo z lastnim oportunizmom, s familiarnostjo pa tudi z bojaznijo pred povračilnimi ukrepi itd. S takšno miselnostjo bijejo načela novega temeljnega zakona o delovnih razmerjih najtežji boj. Prav zaradi tega moramo računati z *realnimi dejstvi*, da si ne bi delali prevelikih utvar, da bo problem že rešen, če se nam bo posrečilo doseči, da bodo v vseh delovnih organizacijah podrobno zapisali določila o osebni odgovornosti v svoje splošne akte. To je resda prva in bistvena polovica rešitve — čaka nas pa še druga polovica, to je *politična in samoupravna aktivnost za realizacijo sprejetih določb, zakaj te določbe ne bodo uresničene avtomatično brez delovanja političnih sil in samoupravnih organov*.

Normiranje odgovornosti v splošnih aktih je torej izredno pomembna naloga, ki je prav zdaj pred nami v zvezi z dopolnjevanjem statutov ter pravilnikov o delovnih razmer-

jih. Gotovo, da ne smemo idealizirati stvari in misliti, da bo s tem vse urejeno. Naposled je razumljivo, da je uveljavljanje osebne odgovornosti in kolektivne odgovornosti dolg proces, ki ni odvisen le od normativnih modelov in subjektivnih akcij. Vendar pa je to pot, ki bo omogočila, da bomo v tem pogledu hitreje napredovali in ta proces pospešili.

Za osebno odgovornost je torej mogoče v splošnih aktih podrobno določiti delovne dolžnosti za vsakega člana delovne skupnosti in za kršitev teh dolžnosti tudi ustrezne disciplinske sankcije. Opise delovnih mest vsebuje običajno poseben organizacijski pravilnik. Nanj se bo skliceval pravilnik o delovnih razmerjih, v katerem bo obravnavana problematika osebne odgovornosti. Vendar so pa razen kršitev delovnih obveznosti, to je nalog na delovnem mestu, mogoče tudi druge kršitve, pravil medsebojnih odnosov v delovni organizaciji: šikaniranje delavca, samovolja v odnosu do delavcev, kršitev samoupravnih aktov, neizpolnjevanje sklepov organov delavskega samoupravljanja, zatem povzročanje nereda v delovni organizaciji, pretep v delovni organizaciji, kraja izdelkov, surovin ali denarja itd., prihajanje na delo v pijanem stanju, neopravičeni izostanki z dela, samovoljne zapustitve dela itd. Te primere kršitev je potrebno v pravilniku podrobno navesti. Hkrati pa mora pravilnik vsebovati določila, za katere kršitve (hujše kršitve) in ob kakšnih pogojih je mogoče izreči izključitev delavca iz delovne skupnosti.

Tudi glede materialne odgovornosti je delovna organizacija samostojna pri določanju organov in postopkov za ugotavljanje in sklepanje o povračilu škode, ki jo je delavec povzročil po lastni krivdi. Edino če se delavec in delovna organizacija ne sporazumeta ali če delavec noče škode povrniti, odloča sodišče.

Težavnejše je vprašanje pri *kolektivni odgovornosti*. Tu stvari tudi teoretično niso dovolj obdelane in zato tudi ni pravnih rešitev te odgovornosti, razen dveh primerov:

- odpoklic in
- prepoved izvolitve v samoupravne organe za neko dobo.

Z *odpoklicem* se uveljavlja tako imenovana družbena odgovornost samoupravnega predstavniškega organa. Če volivci, člani delovne skupnosti, niso zadovoljni z delom samoupravnega organa (npr. s sklepi delavskega sveta o poslovnih politiki, s sklepi o investicijah itd.) ga lahko odpokličejo še pred pretekom dobe, za katero je bil izvoljen. Večkrat kakor odpoklic vsega delavskega sveta pride v poštev odpoklic posameznih članov (tako delavskega sveta kot upravnega odbora,

obratnega delavskega sveta, samostojnih komisij itd.). Posamezni član samoupravnega organa krši družbeno odgovornost, če ne hodi na seje samoupravnega organa, v katerega je bil izvoljen, če ne poroča volivcem o delu tega organa, če ne išče pri volivcih mnenj pred sklepanjem o važnih zadevah itd. Volivci bodo uveljavili družbeno odgovornost z odpoklicem, ker za te primere ni mogoče uveljaviti kazenskih ali disciplinskih sankcij.

Primarni pogoj za realizacijo družbene odgovornosti vsega delavskega sveta (ali drugih predstavniških organov) je *javnost dela* teh organov ali informiranost delovne skupnosti. Če delovna skupnost ni obveščena o delu organov, če ne sodeluje v razpravah pred sklepanjem na sejah organov itd. in če ni niti kasneje obveščena o sklepih, potem niti ne more presojati dela teh organov. Z omenjenim pogojem pa je povezan še drug pogoj za krepitev družbene odgovornosti, in sicer družbenoekonomsko ter strokovno izobraževanje proizvajalcev, ker bo le tako večina njih postala sposobna kritično presojati in obravnavati delo samoupravnih organov.

Prepoved izvolitve v samoupravne organe za neko dobo pa je po zakonu mogoče izreči samo v primeru, če je podjetje prišlo v stečaj (prisilno likvidacijo). Razen tega, da z uvedbo stečaja ugasnejo vse pravice organov upravljanja, se tistim delavcem, ki so bili zadnje leto pred uvedbo stečaja člani delavskega sveta podjetja, lahko izreče prepoved, da za dobo enega do dveh let ne morejo biti izvoljeni v nobeni delovni organizaciji v organ samoupravljanja. Za tiste delavce, ki so pa bili zadnje leto pred uvedbo stečaja člani upravnega odbora, pa se jim lahko izreče enaka prepoved za dobo enega do treh let.

Različna so mnenja o tem, katero odgovornost razen družbene, bi lahko učinkovito uveljavili za kolektivne samoupravne organe (delavski svet, upravni odbor, delavski svet enote). Predpisi govorijo o odškodninski in kazenski odgovornosti le za odgovorne osebe,⁶ ne pa za kolektivne predstavniške organe. V primeru prisilne likvidacije navaja zakon o stečaju za člane delavskega sveta in upravnega odbora samo časovno omejitev volilne pravice v samoupravne organe. Kljub temu pa se zdi logično, da bi člani samoupravnega organa morali biti odgovorni, če bi *zavestno* sprejeli očitno nezakonit sklep. To se pogosto dogaja pri skrivanju raznih dajatev v škodo družbene skupnosti: ali naj bo v tem pri-

⁶ 99. člen kazenskega zakonika definira pojem odgovorne osebe v smislu kazenskega zakonika.

meru odgovoren samo direktor, ki je sicer po zakonu dolžan varovati zakonitost (a je dostikrat prav sam predlagatelj sklepov »v korist podjetja«), ali pa tudi tisti, ki so vede glasovali za takšen nezakonit sklep. Odgovornosti bi bili oproščeni tisti, ki so glasovali proti sklepu ali pa so se glasovanja vzdržali. Po stališču pravne teorije so po načelih odškodninskega prava odgovorni člani samoupravnih organov za škodo, ki jo podjetju povzročijo s škodljivim sklepom.⁷ Vendar pa razen teoretičnih obravnav zlasti manjka sodne prakse v tej smeri.

Seveda je dvomljivo, kakšno odgovornost, razen družbene, bi lahko uvedli za kolektivne samoupravne organe (delavski svet, upravni odbor, obratni delavski svet). Res pa je, da še veliko premalo izkoriščamo možnosti, ki so nam na voljo, da bi močnejše uveljavili družbeno odgovornost.

Z javno obravnavo sklepov na sestankih delovne skupnosti ali v delovni enoti, s kritičnimi obravnavami ali bojem mnenj na podlagi argumentov, z učinkovitejšim obveščanjem kolektiva, s tesnejšo povezavo članov samoupravnih organov z volivci, z uvedbo obveznih poprejšnjih obravnav posameznih pomembnih vprašanj itd., bi dosegli, da bi se družbena odgovornost članov samoupravnih organov okrepila.

Če bodo v delovni enoti večkrat zahtevali od delavca, ki so ga izvolili v delavski svet podjetja, naj se pred sejo delavskega sveta, na kateri bodo sklepali o važnih vprašanjih (npr. proizvodni plan, zaključni račun, rekonstrukcije, itd.), pogovori z njimi in jim pojasni, kakšne odločitve so predlagane za posamezna vprašanja, potem bo to zelo okrepilo čut odgovornosti takega člana delavskega sveta. Ne samo, da se bo pred sejo pogovoril s svojimi sodelavci, ki mu bodo hkrati povedali svoja stališča, ampak se bo čutil dolžnega, da jim tudi po seji poroča, kako so na seji sklenili: čigav predlog je bil sprejet, kdo je imel močnejše argumente itd.

IV

Večina delovnih organizacij se zaveda, kolikšnega pomena je, da imajo to področje urejeno s samoupravnimi akti. Analiza začasnih sklepov 74 podjetij s področja industrije in rudarstva iz Slovenije⁸ — gre začasne odločitve, ki so jih

⁷ Dr. Bojan Zabel, Temeljni zakon o podjetjih s pojasnili, stran 18, Ljubljana 1965.

⁸ Analizo je na pobudo republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije pripravil Inštitut za javno upravo in delovna razmerja na pravni fakulteti v Ljubljani.

delovne organizacije sprejele na podlagi drugega odstavka 146. člena TZDR — kaže, da je 81% analiziranih podjetij vprašanja odgovornosti obdelalo v začasnih sklepih. Seveda so v teh odločitvah, ki so bile sprejete v zelo kratkem času in o njih ni bilo širših razprav med delovnimi kolektivi, še številne pomanjkljivosti (razen tega je še precej delovnih organizacij, ki tega vprašanja niso obdelale). Vendar bo precej teh pomanjkljivosti na podlagi te analize in drugih ugotovitev mogoče še pravočasno odpraviti, tako da jih bo v novih pravilnikih o delovnih razmerjih veliko manj.

Gotovo bo pri presojanju odločitev teh vprašanj v splošnih aktih delovnih organizacij potrebna neka mera razumevanja in strpnosti. Priznati moramo, da smo v preteklosti razmeroma malo skrbi posvečali družbenim odnosom v delovnih organizacijah (bolj smo bili zaposleni z materialnimi gibanji itd.): zato tudi zdaj ni mogoče računati, da bo čez noč steklo vse tako, kakor si zamišljamo. Resnica je, da postajajo delovna razmerja šele z novim temeljnim zakonom o delovnih razmerjih dejansko sestavni del samoupravnih odločitev proizvajalcev samih. To pa je proces, ki terja ne le miselno preobrazbo nas vseh, ampak tudi nadaljnji razvoj našega pravnega sistema.

DANICA JURKOVIČ

Produktivnost dela in osebni dohodki

Načelo neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela je le z vidika delovnega človeka opredeljeno načelo delitve po delu.

Delitev po delu pomeni delitev po rezultatih dela glede na vloženo delo. Iz tega izhaja, da moramo tistemu, ki je več prispeval k rezultatom dela, priznati večji delež pri delitvi rezultatov dela. V primerjavi z drugimi lahko posameznik ali posamezna delovna enota prispeva več, če je njegova ali njena produktivnost dela večja od produktivnosti drugih, saj je produktivnost dela opredeljena z učinkom dela na posameznika ali v enoti časa. Za večjo produktivnost dela posameznika ali posamezne delovne enote je potrebno torej družbeno priznati večji delež pri delitvi rezultatov dela, praviloma sorazmeren delež. Če tega pravila ne upoštevamo, ima to ustrezne vzroke in posledice, objektivne in subjektivne. Iz višine osebnega dohodka ali dohodka spozna posameznik ali posamezna delovna enota, kako družba kot celota vrednoti njegovo delo in kolikšen delež pri delitvi rezultatov dela mu priznava. Odziv na to vrednotenje je odvisen od prenizkega ali previsokega vrednotenja vložene dela in je temeljni motiv prihodnjega delovanja in vedenja posameznika ali posamezne delovne enote, saj so osebni dohodki ali dohodek temelj življenjskega obstoja in perspektive.

Zveza med osebnim dohodkom ali dohodkom in produktivnostjo dela mora biti jasna, razumljiva in neposredna. Če je zabrisana in posredna, se zmanjšujejo prizadevanja posameznikov, da bi povečevali produktivnost dela kot podlago

za povečanje osebnih dohodkov in se njihovo zanimanje osredotoči na raven osebnih dohodkov in njeno zviševanje. S tem se zveza med produktivnostjo dela in osebnimi dohodki razrahlja in jo v vsakdanji praksi lahko celo prezremo. Namesto ustvarjalnih prizadevanj za povečanje produktivnosti dela se zahteva predvsem zvišanje osebnih dohodkov in kritizira družbeno priznani delež pri delitvi rezultatov dela. To pripelje do mnenja, da je širša družbena skupnost odgovorna za raven in povečevanje osebnih dohodkov ali dohodka, kar zaviralno vpliva na krepitev in razvoj samoupravljanja, saj se aktivnost, odločanje in odgovornost na področju osebnih dohodkov ali dohodka prenaša iz pristojnosti odločanja samoupravljalcev. V takšnih okoliščinah je videti načelo neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela odveč, ker ni več v skladu s stanjem. Če postaja takšno gledanje in ravnanje splošno ter se zveza med produktivnostjo dela in osebnimi dohodki ter dohodkom pretrga, je potrebno zvezo obnoviti, in to zavestno, kolikor je mogoče načrtno in celo dolgoročno, da je ne bi obnovili nasilno in kratkoročno, s čimer bi bili veliko bolj občutno prizadeti tako posamezniki kakor širša družba.

S tem prispevkom poskušamo pokazati, kako se je načelo neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela uveljavljalo pri nas in kakšne so možnosti ali ovire za njegovo izvajanje. V članku izhajamo iz raziskav s področja družbenoekonomske produktivnosti dela, ki jih je opravil Zavod SRS za produktivnost dela.

1. Opredelitev produktivnosti dela in njene posledice za izvajanje načela

Načelo neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela je v naši družbi živo od revolucionarnih sprememb. Čeprav ga že dvajset let uveljavljamo, govore analize, da ni vpeljano v celoti in na vseh področjih družbene dejavnosti. To pa kljub temu, da je spodbudnost tega načela za ekonomski in družbeni razvoj očitna zaradi neposredne zveze med učinkom dela in družbenim priznanjem za opravljeno delo.

Načelo priznavanja osebnih dohodkov glede na doseženo produktivnost dela ima v različnih družbenoekonomskih sistemih in na različnih stopnjah razvoja določenega sistema različno vsebino. Ta je določena z definicijo produktivnosti

dela, ki ustreza družbenoekonomskim odnosom. Opredelitev produktivnosti dela je lahko spoznana in zavestno uvedena v ekonomski sistem ali pa se uveljavlja spontano kot posledica in tendenca odločitev oblikovalcev družbenoekonomskega življenja.

1. Če je produktivnost dela izražena s $\frac{Q}{Z}$ — količino proizvodnje na zaposlenega (prikazano v fizičnih merskih enotah ali ponderirano v vrednosten izraz), kar smo imenovali tehnična produktivnost dela, so razmerja taka:

— Namen delovnih procesov je proizvodnja in njen obseg, ne pa njeno ovrednotenje na trgu. S postavljanjem količine proizvodnje na zaposlenega za izraz produktivnosti dela izginja odgovornost za višino doseženega dohodka, za uspešno gospodarjenje, za ekonomično poslovanje, za povezovanje z drugimi delovnimi skupnostmi zaradi skupne odgovornosti za ekonomski napredek v ožji dejavnosti ali celotni družbi. Tako izražena produktivnost dela tudi v sistemu samoupravljanja aktivira upravljavce samo do neke meje in jih ne razgiblje kompleksno, za ves proces reprodukcije, kaj šele za proces razširjene reprodukcije.

— Tehnična produktivnost dela omogoča izdelavo meril za delitev osebnih dohodkov predvsem za proizvodna delovna mesta in za odgovorne osebe v proizvodnji, za vsa druga delovna mesta pa ne daje kriterijev.

V družbenoekonomskih sistemih, kjer je interes vodilnega dela družbe, da delavec ni oblikovalec poslovne politike podjetij in da se njegovo zanimanje omejuje na razmerje med delom, učinkom in plačilom, je tehnična produktivnost dela ustrezen izraz produktivnosti dela. To potrjuje način računanja produktivnosti dela v ZDA in SZ, pa tudi v drugih državah, kjer uporabljajo za merjenja rezultatov dela količino proizvodnje. Pri tem so v SZ in ZDA še le v zadnjih letih začeli meriti proizvodnjo s številom vseh zaposlenih, ker so prvotno uporabljali v ta namen le število proizvodnih delavcev.

— Tehnična produktivnost dela je ustrezen izraz produktivnosti dela v določenih družbenoekonomskih sistemih tudi zaradi tega, ker produktivnost dela še ni merilo uspešnosti gospodarjenja, npr. v kapitalizmu, kjer je merilo uspešnosti gospodarjenja rentabilnost, tj. profit na vloženi kapital. S tem družbenoekonomskim sistemom namreč ni združljivo merjenje rezultatov delovnih procesov z delom,

zaradi česar je produktivnost dela, izražena s količino proizvodnje na zaposlenega, podrejen kriterij poslovanja, izenačen z ekonomičnostjo; ker najbolj pravilno izraža intencije ekonomske politike družbeno-ekonomske ureditve, npr. dobe administrativnega socializma, ko je samo proizvodnja, njen obseg in medsebojna usklajenost neposreden smoter družbenega dela, in to največkrat v okoliščinah zaprtega narodnega gospodarstva, kjer so planirane tako cene kakor stroški, plače, dobiček in izguba. Rentabilnost, ekonomičnost in produktivnost postanejo enakovredni kriteriji poslovne politike. V opredelitvi kriterijev ni razlik glede na prejšnji sistem, saj je le rentabilnost izražena z novo kategorijo »dobiček (ali planska izguba)« namesto s profitom, kategorijo kapitalističnega sistema.

Merilo za osebne dohodke je tudi v dobi administrativnega socializma še zmeraj tehnična produktivnost dela in dodatne premije za znižanje stroškov, o čemer se niti ne odloča v podjetju, temveč s splošno družbenimi normativi po ožjih dejavnostih. V takšnih okoliščinah se delavci še ne uveljavljajo kot upravljavci in niti pri delitvi sredstev za osebne dohodke ne opravljajo te funkcije.

2. Če je produktivnost dela izražena z $\frac{Dc}{Z}$ — skupnim

dohodkom na zaposlenega ali $\frac{Np}{Z}$ — neto produktom na za-

poslenega ali z drugim ustreznim elementom iz delitve skupnega dohodka, je v izraz produktivnosti dela vnešen bistveno nov element: ovrednotenje proizvedenega blaga na trgu, družbena potrditev in priznanje vložnega dela, potrditev in priznanje vložnega dela, potrditev funkcije samoupravljavcev kot upravljavcev v blagovni obliki proizvodnje. S tem je v načelu potrjena zveza med delom in njegovim rezultatom, katero lahko in mora usmerjati ter kontrolirati upravljavec. Produktivnost dela postane neposreden izraz uspešnosti gospodarjenja in dobi zato nujno opredelitev družbena ali družbenoekonomska produktivnost dela. V sistem pa je vključena tudi spodbudnost: večja produktivnost dela ne pomeni samo količinsko večjih rezultatov dela, temveč tudi večjo vrednost, večji dohodek in zatem večji osebni dohodek. Pravilna, trgu prilagojena poslovna politika se kaže na večji družbeni produktivnosti dela in s tem na večjem obsegu dohodka za delitev. Neustrezna poslovna politika pa znižuje uspešnost gospodarjenja in neposredno zadeva osebne dohodke upravljavcev.

2. Izbira elementov za izraz družbene produktivnosti dela in posledice tega na izvajanje načela

Ekonomski in družbeni razvoj je odvisen razen od hitrosti povečevanja proizvodjalnih sil tudi od odnosov v delitvi na novo proizvedene vrednosti, in sicer tako med družbo in delovnimi skupnostmi kakor v delovnih organizacijah. Raven teh odnosov ocenjujemo z neposrednostjo zveze med produktivnostjo dela in dohodki delovnih skupnosti ter osebnimi dohodki. Stopnjo neposrednosti pa označuje element iz delitve skupnega dohodka, ki se uporablja v izrazu družbene produktivnosti dela:

$$1. \text{ Izbira skupnega dohodka na zaposlenega } — \frac{Dc}{Z} — \text{ za}$$

izraz družbene produktivnosti dela zanikava načela delitve po delu in tudi princip ekonomičnosti, saj spodbuja povečevanje realizacije proizvodnje ne glede na vir povečanja. Zato ni nujno, da se skupni dohodek poveča samo zaradi večje na novo proizvedene vrednosti, ampak se lahko dvigne tudi zaradi povečanih stroškov. Tako kažejo podatki za panoge industrije v SR Sloveniji, da so stroški na zaposlenega od leta 1961 naprej naraščali hitreje kakor neto produkt na zaposlenega; delen premik v pozitivnem smislu ugotavljamo šele v letu 1964.

V tem primeru ni neposredne zveze med produktivnostjo dela in dohodkom delovnih skupnosti ter osebnimi dohodki. Ta zveza tudi družbeno ni priznana, saj se z močjo zakona uveljavljajo dodatni kriteriji, da bi se izvajalo načelo delitve po delu. To je podlaga, da se organi zunaj delovnih organizacij lahko in celo morajo vmešavati v delitev dohodka in osebnih dohodkov. Te tendence se še posebej okrepijo v nestabilnih okoliščinah gospodarjenja in splošnega zviševanja cen, ko se pridobljeni skupni dohodek ne priznava za rezultat produktivnosti dela in se skuša del dohodka zajeti ter odvzeti delovnim skupnostim ali vsaj začasno odtegniti porabi.

$$2. \text{ Izbira neto produkta na zaposlenega } — \frac{Np}{Z} — \text{ za izraz}$$

družbene produktivnosti dela se sicer izogne stroškom in napaiki primerjanja vloženga dela z na novo proizvedeno vrednostjo in s preneseno vrednostjo predmetov dela, opušča pa nerešeno vprašanje amortizacije in nekaterih drugih elementov, ki se po naših predpisih priznavajo za stroške in se izločajo pred ugotavljanjem neto produkta. S tem je neto

produkt izgubil značaj ekonomske kategorije, ki naj bi ustrezala na novo proizvedeni vrednosti — narodnemu dohodku — temveč je le obračunsko-tehnična kategorija, ki je nastala z zakonitim priznavanjem vseh mogočih elementov za materialne stroške, da bi se ublažile obremenitve dohodka delovnih organizacij. Poleg te pomanjkljivosti je imela izbira neto produkta na zaposlenega za izraz družbene produktivnosti dela tele posledice:

— V neto produktu so bile obsežene vse vrste prometnega davka. Največji delež je imel davek na promet proizvodov, ki je predvsem odsev določene ekonomske politike in ni kategorija, povezana s proizvodnjo in reprodukcijo, temveč z družbenim usmerjanjem razširjene reprodukcije v blagovni proizvodnji. To zahteva gibljivost in prilagajanje tarife prometnega davka, kar pa povzroča spreminjanje obsega zbranih sredstev in posredno omogoča tudi povečevanje teh sredstev. Zato je izbira neto produkta na zaposlenega za izraz družbene produktivnosti dela nujno spodbujala k večjemu obremenjevanju s prometnim davkom, da bi bila uspešnost gospodarjenja večja. To je učinkovito tudi za pridobivanje večjih sredstev za splošno potrošnjo, posebno če je dotok prometnega davka nedeljiv ali v večini namenjen za proračune najvišjih organov. V takšnih okoliščinah izgubi prometni davek funkcijo usmerjanja razširjene reprodukcije v blagovni proizvodnji in dobi pretežno fiskalni značaj.

— Z vidika delovnih skupnosti in kot kriterij ustrezne ali neustrezne delitve dohodka in osebnih dohodkov neto produkt na zaposlenega še celo ni sprejemljiv izraz družbene produktivnosti dela. Delovna skupnost, ki bi dosegla visoko družbeno produktivnost dela, tj. visok neto produkt na zaposlenega, bi imela pravico do visokih osebnih dohodkov. Meritve pa kažejo, da so poprečni osebni dohodki na zaposlenega v tobačni in tekstilni industriji ter industriji usnja in obutve ter elektroindustriji pod poprečnimi osebnimi dohodki nekaterih drugih panog industrije, čeprav te v ravni neto produkta na zaposlenega zaostajajo za naštetimi strokami.

Prometni davek je zelo različno obremenjeval že panoge industrije. Še večje pa so bile razlike po podskupinah industrije ali po proizvodih. Zaradi takšnega vpliva prometnega davka uporabljajo v drugih državah za izraz produktivnosti dela — če je le mogoče — podatke o rezultatih proizvodnje, zmanjšane za višino prometnega davka.

— Izbira neto produkta na zaposlenega za izraz družbene produktivnosti dela nepravilno usmerja delovne skup-

nosti tudi pri gospodarjenju s sredstvi poslovnega sklada in pri uporabi kreditnih sredstev za tekoče poslovanje.

Enako kakor vpliva na družbeno produktivnost dela velik prometni davek, delujejo namreč tudi visoke obresti od kreditov za tekoče poslovanje in visoke obresti od poslovnega sklada. Delovne skupnosti bi bile torej upravičene na višji dohodek in na višje osebne dohodke, čeprav bi v bistvu slabo gospodarile. Zaradi tega so še zmeraj potrebni razni kriteriji in ukrepi za družbeno priznavanje »dejanškega« dohodka ter poseganje v delitvene odnose v delovnih organizacijah.

— Čeprav je neposrednost zveze med produktivnostjo dela in dohodkom delovne skupnosti pri neto produktu že tesnejša kakor pri skupnem dohodku, je še zmeraj preohlapna, ker delovne skupnosti ne morejo odločati o obveznostih, posebno ne o prometnem davku. Poleg tega tudi nimajo spodbude za to, da bi skrbele za racionalnost in ekonomičnost uporabe družbenih sredstev, tj. za zniževanje obresti od kreditov za tekoče poslovanje in za čim večjo izrabo proizvodnih naprav (obresti od poslovnega sklada so fiksni strošek).

Neto produkt torej še ne ustreza kot izraz družbene produktivnosti dela in merilo uspešnosti gospodarjenja delovnih skupnosti, zaradi tega pa tudi ne kot kriterij za ocenjevanje delitve dohodka in osebnih dohodkov. Zato menimo, da sklepi analiz, ki so temeljile na tem izrazu družbene produktivnosti dela, ne nakazujejo v celoti problemov in njihovega reševanja za pospešeni ekonomski in družbeni razvoj.

3. Raziskava o merilih družbenoekonomske produktivnosti dela je pokazala, da je uspešnost gospodarjenja delovnih skupnosti v družbenoekonomskem sistemu podružbljenih proizvodjalnih sredstev in samoupravljanja delovnih ljudi, v katerem ima proizvodnja blagovni značaj, najbolj ustrezno izražena z dohodkom na zaposlenega — $\frac{D_p}{Z}$ —. (Za večjo ana-

litično vrednost tega merila je potrebno upoštevati v imenovalcu čas, tj. enoto delavec-leto, in ne povprečno število zaposlenih).

Dohodek na zaposlenega je merilo družbene produktivnosti dela, ki najbolj spodbudno usmerja delovne skupnosti, saj je zveza med produktivnostjo dela in dohodkom ter osebnimi dohodki popolnoma neposredna. Ob neprestanem vsakdanjem uveljavljanju neposredne zveze med produktivnostjo dela in dohodkom ter osebnimi dohodki je mogoče računati s tem, da se bodo delovne skupnosti v težnji za čim večjim

obsegom dohodka in čim višjim dohodkom na zaposlenega odločale za pospešen ekonomski in družbeni razvoj. To pomeni, da bodo morale uporabljati vse metode za povečevanje dohodka in dohodka na zaposlenega, torej optimalno in dolgoročno kombinirati proizvodne faktorje in njihove učinke v danih ekonomskih in družbenih okoliščinah. Skrb za racionalno aktiviranje proizvodnih faktorjev bo veliko bolj učinkovita, ko jo bosta spodbujala ekonomski interes in vprašanje delovanja ali sploh obstoja delovne organizacije, ne pa programska načela in zakoni ter družbene norme, pa če so še tako skrbno pripravljene. V takšnih okoliščinah šele upravljavci v celoti prevzamejo odgovornost za poslovno politiko in v celoti delujejo v funkciji samoupravljalcev in tudi nosilcev prizadevanj za večjo produktivnost dela, in to iz svojih temeljnih teženj in interesov.

3. Uveljavljanje dohodka na zaposlenega kot izraza družbene produktivnosti dela in izvajanje načela

Dohodek na zaposlenega se bo šele z izpopolnjevanjem gospodarskega sistema uveljavil kot družbeno priznano merilo uspešnosti gospodarjenja delovnih skupnosti in njenega izraza, družbene produktivnosti dela, po katerem se bodo odločale tako delovne skupnosti, posamično ali v raznih oblikah družbenega povezovanja, kakor organi družbenopolitičnih skupnosti. Zaradi tega smo lahko z analizo ravni in gibanja družbene produktivnosti dela v preteklih letih izluščili faktorje produktivnosti dela in mesta, kjer smo zaostajali v pospeševanju razvoja družbenoekonomskega sistema. Sem sodita predvsem dve ugotovitvi:

— Relativno zaostajanje uspešnosti gospodarjenja delovnih skupnosti pri višji tehnični opremljenosti dela, ki je z leti prešlo že celo v izenačevanje višine dohodka na zaposlenega (v nekaterih razredih tehnične opremljenosti dela).

— Relativno zaostajanje osebnih dohodkov na zaposlenega pri višji uspešnosti gospodarjenja, tj. nedosledno izvajanje načela neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela.

1. Prve meritve družbene produktivnosti dela v l. 1961 na podlagi dohodka na zaposlenega — $\frac{D_p}{N}$ — so odkrile, da

v uspešnosti gospodarjenja relativno zaostajajo tiste delovne skupnosti, ki so razvrščene v skupine z višjo in visoko tehnično opremljenostjo dela (izraženo z vrednostjo opre-

me na zaposlenega). Proučevanja tega pojava s podatki nadaljnjih let so problem še zaostрила, ker se je družbena produktivnost dela na območju nižje tehnične opremljenosti dela hitreje povečevala kakor pri višji opremljenosti dela. Ta tendenca v gibanju ravni družbene produktivnosti dela glede na tehnično opremljenost dela je pri vsem tem zaznavna že od leta 1958 naprej.

Pri višji tehnični opremljenosti dela relativno zaostajajo v rezultatih poslovanja delovne organizacije tako v podskupinah ali skupinah dejavnosti, torej sorodne delovne organizacije, kakor v okviru panog ali področja (meritve so bile za zdaj opravljene samo za industrijo).

Ključni vzrok za relativno zaostajanje uspešnosti gospodarjenja pri višji tehnični opremljenosti dela v skupinah dejavnosti je neustrezna organizacija dela v delovnih organizacijah. V večini primerov gre namreč za večja in velika podjetja, v katerih teče delovni proces v dveh izmenah. Poleg tega je bilo pri tem upoštevano dejstvo, da v količini proizvodov na enoto časa na delovnih mestih po sprejetih normativih ni velikih razlik med delovnimi organizacijami in da tudi ni velikih odmikov od normativov drugih držav (po intenzivnosti dela). Razlike med organizacijami ali v primerjavi z drugimi državami pa začno naraščati, če uporabljamo za merilo rezultatov dela širše časovne enote ali število vseh zaposlenih, posebno pa še, če opazujemo na trgu ovrednoteno proizvodnjo na zaposlenega.

V industriji povzročata relativno nižjo družbeno produktivnost dela pri višji tehnični opremljenosti dela predvsem dva faktorja: drugačni tehnološki procesi in njim ustrezna tehnična opremljenost dela ter politika cen in politika delitve na novo proizvedene vrednosti. Skoraj enaki rezultati poslovanja gospodarskih organizacij iz različnih panog industrije, ki razpolagajo s 600.000 dinarji vrednosti opreme na zaposlenega ali s 5 milijoni dinarjev, pa kažejo poleg tega na neracionalnost organizacije dela v širšem okviru in ne samo v delovnih organizacijah ter na neskladnost med odnosi v delitvi na novo proizvedene vrednosti — med delovnimi skupnostmi in organi družbene skupnosti, ki odločajo o sredstvih splošne potrošnje in za skupne namene — in doseženo stopnjo družbenoekonomskega razvoja.

Z uporabo dohodka na zaposlenega kot merila družbene produktivnosti dela smo torej ugotovili tendenco k približevanju, izenačevanju rezultatov poslovanja, in to ne glede na tehnično opremljenost dela, ki v izvedenem pomenu lah-

ko izraža kvaliteto vložnega dela, saj višja tehnična opremljenost dela terja višjo strokovnost, širše znanje in večje sposobnosti delovnih ljudi.

Izenačevanje rezultatov poslovanja bi imelo v okoliščinah zelo razvite materialne podlage družbe in družbeno-ekonomskega sistema vsekakor drugačno karakteristiko kakor v okoliščinah slabše razvitosti proizvajalnih sil in določenih družbenoekonomskih odnosov. Ni namreč mogoče niti priznati niti podpirati izenačevanja višine dohodka na zaposlenega in s tem osebnih dohodkov na zaposlenega, dokler so delovne skupnosti v neenakem položaju. Ta lahko izvira iz nesproščenega trga in instrumentov ekonomske politike ali iz politike delitve družbenega proizvoda in usmerjanja razširjene reprodukcije, prav tako pa tudi iz razlik v razumevanju svojega mesta v družbi, ki se kaže v politiki in metodah gospodarjenja delovne skupnosti, skrbi za sodobno proizvodnjo in poslovne stroške ter notranji delitvi dohodka. Šele po dolgotrajnem procesu v smeri različnosti višine dohodka na zaposlenega, ki mora odražati kvaliteto dela, bi bilo mogoče preiti na proces izenačevanja dohodka na zaposlenega. Ta ne bo potekal samo pri drugačni ravni proizvajalnih sil in družbenih odnosov, temveč bo predvsem posledica izenačevanja kvalitete dela.

Sicer so posamezne delovne skupnosti po razredih tehnične opremljenosti dela imele drugačno vrednost dohodka na zaposlenega, kakor je bila poprečna — tako v mejah panog kakor v mejah industrije kot celote — in z njihovega vidika ni mogoče govoriti o enakih rezultatih poslovanja, s čimer se je izenačevanje dohodka na zaposlenega zabrisovalo. Razumljivo je, da so delovne skupnosti, ki so zaostajale v uspešnosti gospodarjenja, poskušale svoj položaj popraviti z neko obliko pretakanja drugod ustvarjenega dohodka in z zahtevami, da bi drugi skrbeli za njihov obstoj in boljše življenje. Ta težnja je dobila celo konkretno obliko stališč in akcije, če se je uspešnejšim lahko dokazalo, da njihov dohodek ali razširjanje proizvodnje izvira iz prednostnega — dejanskega ali navideznega — položaja na trgu, ali če se je poskušalo uveljavljati zahtevo po enakem dohodku na zaposlenega ne glede na kvaliteto dela. Posledica tega je bila nadaljnje približevanje, izenačevanje rezultatov poslovanja in s tem zaviranje pospešenega razvoja, odmikanje od vzvodov za kvalitetne premike v metodah gospodarjenja delovnih skupnosti. Ustvarjalnost delovnih skupnosti, spodbujanje s skladnostjo med družbeno pri-

znanim, to je na trgu doseženim dohodkom na enoto časa in kvaliteto vložnega dela, kar pomeni v bistvu različnost višine dohodka na zaposlenega, bo namreč edino lahko premostila zaprtost delovnih organizacij in razvrednotila iskanje rešitev za probleme delovnih skupnosti zunaj njih, s prenašanjem odgovornosti na druge činitelje.

2. Kakor je raven družbene produktivnosti dela relativno nižja pri višji tehnični opremljenosti dela, *relativno* zaostajajo osebni dohodki na zaposlenega pri višji uspešnosti gospodarjenja. To kažejo tako podatki po delovnih organizacijah v panogah kakor poprečne vrednosti za panoge industrije. Delovne skupnosti, ki dosegajo višjo raven družbene produktivnosti dela, bi si sicer lahko dodelile višje osebne dohodke. Deleži osebnih dohodkov v čistem dohodku teh delovnih organizacij so se namreč gibali od 50% do 60% in bi se lahko dvignili glede na delitveno razmerje v delovnih organizacijah, ki dosegajo nižjo ali najnižjo družbeno produktivnost dela, kjer je razmerje 90%:10% ali celo 98%:2%, in to pri sorazmerno nizkih osebnih dohodkih na zaposlenega. Čeprav bi morda delovne skupnosti, ki dosegajo višjo družbeno produktivnost dela, lahko dvignile osebne dohodke — ker nimajo velikih potreb po modernizaciji ali rekonstrukciji ali ne črpajo sredstev skladov v celoti za odplačevanje anuitet — ne morejo poviševati ravni osebnih dohodkov — ki je že tako absolutno nad poprečjem — zaradi nizke ravni osebnih dohodkov na zaposlenega v delovnih organizacijah, skupinah ali panogah ali območjih, ki komaj še dosegajo spodnjo mejo uspešnosti gospodarjenja ali pa še te ne.

Načelo neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela se torej doslej še ni popolnoma uveljavilo in dosedanjega razmerja med ravni družbene produktivnosti dela in višino osebnih dohodkov na zaposlenega ne moremo oceniti za skladnega in ustreznega niti po delovnih organizacijah niti po skupinah, panogah, področjih ali območjih. Usklajenost med rezultati dela in deležem pri delitvi se torej šele prebija kot dolgoročna tendenca. To tendenco pa lahko pospešeno uveljavljamo z ustrezno ekonomsko politiko, in to predvsem s sprostitvijo prizadevanj delovnih ljudi v tej smeri, z njihovo aktivnostjo za neposrednost zveze med produktivnostjo dela in osebnimi dohodki kot najbolj spodbudnim vzvodom družbenoekonomskega napredka.

4. Metoda za presojanje izvajanja načela in njene posledice

V sedanji praksi spremljanja gibanja osebnih dohodkov in presojanja politike delitve dohodka in osebnih dohodkov delovnih organizacij priznavamo namesto načela neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela načelo skladnega gibanja osebnih dohodkov in produktivnosti dela. V ta namen opazujemo indekse povečanja obeh elementov in iz tega presojamo, ali je načelo uresničeno, ali pa je potrebna družbena intervencija: ekonomska, na podlagi priporočil ali administrativna. To ima te posledice:

1. Utrjujemo odnose med produktivnostjo dela in osebnimi dohodki iz preteklih let, ko vemo, da niso bili niti usklajeni niti spodbudni za povečevanje družbene produktivnosti dela, za uspešnejše gospodarjenje kot merila intenzivnosti narodnega gospodarstva. Poleg tega pomeni večina sedanjih delitvenih sistemov le izpopolnjeno obliko sistemov, ki so še izhajali iz obsega proizvodnje, tj. iz časov merjenja produktivnosti dela s tehnično produktivnostjo dela.

2. Posredno zanikujemo delovanje trga, ker venomer iščemo »dejansko« produktivnost dela, tj. tisto, ki bi bila dosežena, če bi bil trg svoboden, kupni in blagovni skladi po obsegu in strukturi uravnovešeni, instrumenti ekonomske politike nespremenjeni itd. Samo za toliko, za kolikor se je dvignila tako preračunana, popravljena produktivnost dela, naj bi družba priznala povečanje družbene produktivnosti dela in s tem osebnih dohodkov. Tako preračunana produktivnost dela je v bistvu tehnična produktivnost dela, ker je izolirana od vplivov ekonomskega življenja, in odteguje učinke tržnega položaja ter spremenjenih poslovnih odnosov neposrednemu odločanju ter jih ohranja za posredno odločanje organov zunaj delovnih organizacij. S tem se tudi stimulira povečevanje sredstev, ki bi jih morali v imenu načela neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela zajeti, ker so »neupravičena«. Ob tem je upravljavec v svoji funkciji omejen na notranjo delitev dohodka in sredstev za osebne dohodke ter oviran kot aktiven soustvarjalec ekonomskega in družbenega življenja.

3. Družbena skrb — delovnih organizacij in predstavniških organov — je predvsem usmerjena na delitev dohodka in osebnih dohodkov. To presojamo še za posebno pomembno, odkar prepuščamo delovnim skupnostim zmeraj

več sredstev v upravljanje in s tem pritegujemo upravljavce v odločitve o razširjeni reprodukciji vseh dejavnosti družbe.

Temeljno delitev dohodka je mogoče usmerjati — tj. zbirati sredstva za razširjeno reprodukcijo na nekaterih področjih družbene dejavnosti — z ukrepi kreditne politike. Pri tem je potrebno računati tudi s tem, da se ob zastarelih proizvodnih napravah nobena delovna skupnost ne more uspešno uveljaviti na trgu, in da se morajo že same delovne skupnosti dolgoročno usmerjati, kar pomeni, da morajo modernizirati proizvodnjo in uporabljati rezultate znanstvenega, raziskovalnega in aplikativnega dela, če hočejo delovati tudi v prihodnje.

Delitev dela dohodka za osebne dohodke pa je področje delovne skupnosti in je odvisno od kriterijev, ki si jih postavi za izpolnjevanje načela delitve po delu za vse zaposlene in za dolgoročno kadrovsko politiko. Vsakršno vmešavanje v delitev doseženega dohodka — razen v primeru kršenja zakona — zavira prizadevanja za večjo družbeno produktivnost dela, predvsem pa krni zaupanje v uresničevanje temeljnih načel družbenega sistema.

Najraznovrstnejša in obilna evidenca, ki včasih dobi moč dokumenta, obveznega za izplačilo osebnih dohodkov, s svojo hipertrofijo nepravilno usmerja našo pozornost tako v delitvi dohodka in osebnih dohodkov kakor v delitvi na novo proizvedene vrednosti med družbo in delovnimi skupnostmi. Tako se npr. zdi,

— da je v delitvi dohodka in osebnih dohodkov pozornost družbe obrnjena na višino osebnih dohodkov, ko so v bistvu vsa prizadevanja usmerjena v to, da se družbena produktivnost dela — doseženi dohodek na zaposlenega — postavi kot kriterij delitve osebnega dohodka za vse zaposlene, in da se preneha s priznavanjem osebnega dohodka zaposlenih v proizvodnji glede na tehnično produktivnost dela, za zaposlene zunaj proizvodnje pa glede na čas, strokovnost in položaj;

— da je intencija, da se osredotočijo delovne skupnosti samo na probleme notranje delitve osebnih dohodkov in izdelavo ustreznih pravilnikov, ko se v bistvu kategorično zahteva, da postanejo upravljavci odgovorni tudi za razširjeno reprodukcijo, in to ne samo svoje organizacije, temveč tudi — z dogovarjanjem z drugimi delovnimi skupnostmi — vsega področja ene dejavnosti v mejah SFRJ;

— da funkcionirajo organi uprave in kontrolne službe samo zaradi tega, da zagotavljajo in spremljajo izvajanje

zakonov v delovnih organizacijah in nižjih družbenopolitičnih skupnostih, ne pa tudi zato, da zagotavljajo uspešno delovanje ekonomskega in družbenega sistema s strokovnimi ocenami in analizami, predvsem pa s kritičnimi opozorili na stvari, ki zavirajo razvoj sistema. Delo in funkcioniranje raznih organov mora biti torej tako organizirano, da so že s tem dane temeljne intencije družbenoekonomskega sistema, ki se mora z delovanjem teh organov razvijati, ne pa da lahko vplivajo tudi zaviralno s prekoračevanjem danih pooblastil ali z nezadostnimi analizami in posledicami tega. Na primer:

V odnosu do delovnih organizacij je moč raznih kontrolnih služb — posebno če so postavljene v zveznem merilu in organizirane po linijskem načelu — zelo velika in včasih prerašča pooblastila iz ustave in zakonov. Zaradi tega si delovne organizacije ali ne upajo ali ne morejo ustrezno reagirati in delo za izpolnjevanje predpisov o poslovanju, ustreznih ali že zastarelih, dobi veliko večji pomen in nesporno prednost pred opravili, ki so lahko veliko bolj nujna in potrebna z vidika racionalnega in uspešnega poslovanja delovne organizacije. Obilica predpisov določa ravnanje delovnih organizacij večinoma v stvareh, za katere so že zdavnaj same odgovorne, in izvira iz časov, ko so bile funkcije upravljavcev omejene samo na nekatera področja, ko je bilo poslovanje delovnih organizacij veliko bolj utesnjeno in zavestno organizirano z močjo zakona, da bi se uvedle po delovnih organizacijah potrebne strokovne službe in oblikoval enoten ekonomski prostor, ko še ni bilo mogoče sprostiti delovanja ekonomskih zakonov. Na sedanji stopnji izpopolnjevanja družbenoekonomskega sistema pa vmešavanje v poslovanje in organizacijo dela delovnih organizacij ni sprejemljivo niti z vidika družbenih niti z vidika ekonomskih načel sistema.

Za spremljanje in analize ekonomskih in družbenih dogajanj ter za oblikovanje programa in načrta za nadaljnji razvoj je potrebno izdelati enoten sistem temeljnih podatkov — za vse statistične in kontrolne službe — ki bodo omogočali strokovne in hitre informacije o bistvenih, ključnih dogodkih. Vse drugo mora biti neobvezno, da si bodo delovne organizacije lahko same — in v dogovoru s sorodnimi organizacijami ali organizacijami istega območja — uredile takšno dokumentacijo, ki jo potrebujejo za oblikovanje poslovne politike in organizacijo dela ter jo lahko glede na stroške prenesejo. Dokler ocenjujejo delovne organiza-

cije, da večino dela nekaterih služb v podjetju povzročajo predpisi in evidence, katerih rezultate same ne uporabljajo ali pa po zelo zapletenem in dolgotrajnem postopku, štejejo namreč stroške, ki s tem nastajajo, za čiste neproduktivne stroške, ki jim po nepotrebnem zmanjšujejo višino doseženega dohodka, in težijo za tem, da se jih otresejo.

V letu 1964 so delovali nekateri instrumenti ekonomske politike v smislu poglobljanja sistema enako negativno kakor v letu 1963. Ob absolutnem naraščanju sredstev, s katerimi samostojno razpolagajo delovne skupnosti, so v letu 1963 in 1964 še zmeraj hitreje naraščala sredstva, o katerih porabi se odloča posredno. To so bila sredstva, ki so bila zbrana s prispevki pred delitvijo dohodka in iz dohodka, ker so pač bili instrumenti uravnani na obseg podlage za izračunavanje prispevka in ne na zajemanje fiksnega zneska za kritje splošnih potreb. S svoje strani je tudi to prispevalo k nestabilnosti v gospodarstvu in s tem k oddaljevanju od priznavanja delitve dohodka po doseženi družbeni produktivnosti dela, tj. po dohodku na zaposlenega. Ob nestabilnih razmerah gospodarjenja je namreč začelo prevladovati mišljenje, da trga ni mogoče priznavati za kriterij uspešnosti gospodarjenja, s čimer se je znova uveljavila misel o delitvi dela dohodka za osebne dohodke glede na tehnično produktivnost dela in zagovor tehnične produktivnosti dela kot edinega ustreznega izraza produktivnosti dela. Taka mnenja je še celo mogoče argumentirati s stališči in prizadevanji drugih držav, ki pospešeno iščejo metode za integriranje različne proizvodnje v primerljive enote, da bi izdelali sistem mednarodnih primerjav produktivnosti dela. Kljub temu so nekateri tuji avtorji v zadnjih letih zavzeli stališče, da je izraz produktivnosti, tj., katere elemente uporabimo v imenovalcu in števcu, odvisen od smotra, namena in obsega meritev ali raziskav produktivnosti, in da ni enega izraza, ki bi bil sprejemljiv za vse namene in porabnike.

Ker pa je tehnična produktivnost dela $-\frac{Q}{Z}-$ najmanj dovzetna za družbene vplive in je dejansko izolirana od družbenoekonomskega sistema, se lahko uporablja povsod. Zato so ti izrazi produktivnosti dela mednarodno primerljivi in neposredno koristni, saj nam dajejo sliko ravni in gibanja enega izmed dveh pglavitnih faktorjev družbene produktivnosti dela. Uspešnost gospodarjenja je namreč produkt obsega prodane proizvodnje na zaposlenega in višine dohodka, ki ga dosežemo na enoto tehnične produktiv-

nosti dela. Z vidika povečevanja družbene produktivnosti dela je pomembno, da imajo delovne skupnosti ravno na tehnično produktivnost dela največji vpliv in da z ustrezno sodobno organizacijo dela lahko tudi aktivirajo največ notranjih rezerv za povečanje tehnične produktivnosti dela. Vendar te aktivirane notranje rezerve ne bodo dale pričakovanih rezultatov, če ne bodo delovne skupnosti računale tudi z dohodkom, ki ga dosežejo na enoto tehnične produktivnosti dela ali če bodo omejevale v vplivanju in odločanju o doseganju dohodka ali če ne bo načelo neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od družbene produktivnosti dela izvajano v vsakdanji praksi tako v delovnih organizacijah kakor v odnosu do delovnih skupnosti.

5. Sklep

Zaradi tega menimo, da bi se za izvajanje sprejetega »Priporočila o delitvi dohodka in osebnih dohodkov v delovnih organizacijah« zvezne skupščine SFRJ preusmerili od zbiranja obilice temeljnih podatkov (mnogokrat po več linijah hkrati) in njihove najbolj preproste obdelave na izboljšane metode makroekonomskih analiz in primerjav, ki bi temeljile na rezultatih poslovanja delovnih organizacij in ne na poprečnih vrednostih za skupine, panoge, področja in območja ter bi izhajale iz gibanja družbene produktivnosti dela glede na tehnično opremljenost dela in iz položaja posamezne delovne skupnosti glede na splošno tendenco družbene produktivnosti dela po skupinah dejavnosti SFRJ ali po panogah. To bi šele omogočilo uveljavljanje načela neposredne odvisnosti osebnih dohodkov od produktivnosti dela, ker bi bilo mogoče s splošno tendenco družbene produktivnosti dela in osebnih dohodkov na zaposlenega spremljati njuno usklajenost ali nezaželene odmike ter sprejemati ustrezne ukrepe. S tem bi tudi v tem načelu utrdili premik v metode intenzivnega gospodarjenja, saj ne bi osredotočali pozornosti na posamezno organizacijo ali območje, temveč na delovanje sistema in na mesta, kjer prihaja do odmikov.

V ta namen bi bilo potrebno:

1. Izbrati za merilo uspešnosti gospodarjenja družbeno produktivnost dela, opredeljeno z dohodkom na zaposlenega. Ta izraz produktivnosti dela postaviti za izhodiščno merilo ekonomskega in družbenega napredka v metodologiji planiranja.

2. Prilagoditi sistem enotnih kazalcev novemu merilu za uspešnost gospodarjenja delovnih skupnosti.

3. Izdelati temeljne principe primerjav in analiz z vidika družbene produktivnosti dela za delovne organizacije in za potrebe organov družbeno-političnih skupnosti.

Temeljne sklepe, dobljene s sodobnimi metodami statističnih in ekonomskih analiz, bi morala posredovati že služba družbenega knjigovodstva, ki ima na voljo ustrezno gradivo in potrebno mehanizacijo za obdelavo podatkov. S tem bi bile organom družbeno-političnih skupnosti in delovnim skupnostim dosegljive informacije in uporabni podatki o temeljnih ekonomskih in družbenih gibanjih, da bi lahko kvalitetneje opredeljevale svoj razvoj in poslovno politiko ter sprejemale ustrezne ukrepe.

4. Izdelati kriterije za delitev dela dohodka za osebne dohodke iz merila družbene produktivnosti dela z vidika delovnega mesta, tj. iz tehnične produktivnosti dela in njeni

enoti ustrežajočega dela doseženega dohodka — $\frac{Q}{N} \cdot dp$ —

Nacionalna kultura in znanost

V tej številki objavljamo dvoje prispevkov, ki nadaljujeta razpravo iz 12. številke. Vse, ki bi radi sodelovali, prosimo, da nam pošljejo svoje prispevke najkasneje do konca januarja.

MILAN OSREDKAR

Kratek termin mi preprečuje, da bi razpravljajal o vseh problemih, ki so nakazani v vašem tekstu v zvezi s temo »Nacionalna kultura in znanost«. Vendar bom poskusil, čeprav na hitro, nanizati nekaj misli, jih prikazati predvsem, kakor jih vidi človek, ki ima opraviti s prirodoslovnimi in z družbenimi znanostmi, s kulturo pa ne več kot vsak drug. Kljub temu bi morda nekatera mnenja veljala tudi za ti dve področji.

Priznati moram, da mi v naslovu vaše teme pridevnik »nacionalen« vzbuja določeno pozornost. Kaj pravzaprav pomeni? Za proizvodnjo je spričo reforme končno le postalo jasno, da se mora vključiti v svetovno, torej sprejeti tudi njene kriterije in merila, če naj kaj pomeni — »nacionalni« pa ostanejo le proizvajalci in surovine. Nedvomno velja isto za znanost in kulturo, ne kaže pa, da bi bilo tako gledanje na splošno sprejeto, kaj šele uveljavljeno. To je posebno očitno ob večnih razpravah v zvezi s kriteriji in politiko skladov za financiranje znanstvenega dela (konkretno npr. zveznega) ter merili, ki jih uporabljajo.

V zvezi s tem pridemo na vaše vprašanje, kaj je sploh funkcija znanosti. Vprašanje ni prvič postavljeno in zato odgovori niso ne novi ne izvirni. Znanost se pogosto omenja v isti sapi s kulturo. Mislim, da je govoriti o »znanosti... kot (integralnem) delu (nacionalne) kulture« manj važno, če ne celo anahronizem ali pa posledica tega, da so mišljena le posamezna področja, ki bodo morda res ostala le del kulture. V preteklosti je bila znanost res izključno del kultur-

nega delovanja, proizvodnja pa se je razvijala le na podlagi svojih praktičnih izkušenj, skoraj brez inženirjev in raziskovalcev. Tudi danes je sicer znanost del kulture, nepri- merno važnejše in usodno pa je v zvezi z njo to, da je ne- ločljivo povezana z moderno proizvodnjo, da je njena ko- nica in pogoj za obstoj oz. nadaljnji razvoj. Sodobna pro- izvodnja zaposluje med proizvajalci čedalje več strokov- njakov (inženirjev in raziskovalcev), novi tehnološki po- stopki in proizvodi, proizvodne metode in odnosi pa čedalje bolj rastejo iz neposrednih rezultatov raziskovalnega dela oziroma znanosti. (Prepričan sem, da velja to na neki način skoraj za vso znanost.) Če poleg zadnjih dveh dejstev sprej- memo še to, da je vzgoja vrhunskih strokovnjakov potreb- nih za proizvodnjo na sodobni ravni, možna le ob ljudeh, katerih dejavnost in kvaliteta vzdržita kriterije in kritiko najširšega (ne ozko nacionalnega) kroga, smo že določili funkcijo znanosti. S tem smo načelno določili tudi medse- bojni odnos fundamentalnih, aplikacijskih (usmerjenih) in razvojnih raziskovanj. Za povečanje in napredek proizvod- nje potrebujemo dobre strokovnjake in razvojne raziskave, za oblikovanje strokovnjakov ter za osnovo razvojnih raz- iskav potrebujemo aplikacijske in fundamentalne raziska- ve, za osnovo aplikacijskih raziskav — fundamentalne, za oboje zadnje pa kvalificirane ljudi in denar.

Ta v skopih besedah opisana formula je namenoma po- enostavljena, da bi bilo očitneje, kako dva parametra, ki iz- hajata iz sodobne proizvodnje: potreba po kvalificiranih strokovnih kadrih in potreba po neposrednih rezultatih raz- iskovanj, vplivata na obseg raznih vrst raziskovanj. Sicer ni za vse veje proizvodnje enako pereča, toda za nekatere je življenjskega pomena. Tipičen primer, ki velja tudi v naših razmerah, je elektronska industrija: potreben (ne pa tudi zadosten) pogoj za njen bodoči obstoj so določena po- dročja znanosti oziroma raziskovalnega dela.

Če pri tem »gospodarstvo zahteva dosežke, ki bi čim- prej dali rezultate«, (kot pravite) pa jih ne dobi, je vzrok temu to, da jih včasih pričakuje npr. od tistih, ki se ukvar- jajo s fundamentalnimi raziskavami (npr. na univerzi), pa pri tem ustvarjajo visoko kvalificirane kadre — teh pa bi ne dajali (ali pa slabe), če se ne bi ukvarjali z raziskoval- nim delom; torej je najbrž treba nekaj dodati (razvojne raziskave), ne pa zamenjati (fundamentalne z razvojnimi). Če pa teh rezultatov gospodarstvo ne dobi od raziskovalcev, ki ne producirajo kadrov, ampak se ukvarjajo z »dolgoroč- nimi problemi«, ki gospodarstva ne zanimajo, potem je

upravičenost takih raziskovanj lahko dvomljiva. Z drugimi besedami, vprašati se moramo, ali imamo vse člene, ki vežejo razne vrste raziskovalnega dela in proizvodnjo, ki zajemajo vse funkcije znanosti.

Seveda pa nam gornja formula ne pove ničesar ne o »najbolj funkcionalnem nacionalnem znanstvenem programu« ne o »vzorcu organizacije znanstvenoraziskovalnega dela«, (kar se, sodeč po vašem tekstu, išče in potrebuje) — prav tako kot nam fizikalni zakon o električnem vodiku v magnetnem polju ne pove, kakšen je najboljši elektromotor. Izvedba motorja, znanstveni program ali organizacija, je lahko taka ali drugačna, vsaka bo funkcionirala približno enako dobro, čeprav ne morda odlično. Znano pa je, da velja (vsaj za Angleže, če ne za nas) »Good is better than excellent«, in to nedvomno govori proti pogostim spremembam, posebno pa takim, ki jih ne znamo ali ne moremo izpeljati.

Po mojem je nevarna iluzija mišljenje, da je mogoče napraviti nekak »najboljši« program za razvoj znanosti (in seveda tudi proizvodnje), potem pa šele v znanost vlagati. Program seveda mora biti, je pa lahko samo toliko dober, kolikor so dobri tisti, ki ga bodo izvajali. (Pravzaprav bi morali biti programerji in izvajalci povečini isti ljudje.) S tem ne želim problema reducirati na problem piščeta in jajca. Pač pa hočem reči, da je treba najprej videti, kaj imamo kvalitetnega in aktivnega v znanosti, in predvsem na tem graditi svoj nadaljnji program. To je trivialno; vendar kažejo izkušnje, da se to načelo zelo redkokje uporablja, pa še tam s težavo.

Pomanjkanje »najboljšega programa« je pogosto izgovor za težave pri financiranju in ustvarjanju materialne osnove znanosti ali za zadrževanje sredstev, češ saj se ne ve, kako naj se smotrno porabijo skladi skupnosti, kakšna področja znanosti so »potrebna« in podobno. Ne želim naštevati predlogov, kako naj pridemo do razumnega (ne »najboljšega«) programa, saj je to ponekod (tudi pri nas) znano, poudariti pa želim, da pogosto pozabljamo, da je eden izmed najvažnejših elementov za programiranje trezna ocena izhodišča, tj. sedanjega stanja, naslednji pa zagotoviti stabilnost pri izvajanju in financiranju programa. Vse dosedanje izkušnje kažejo, da se je uspešno raziskovalno delo razvilo le tam, kjer je bila zagotovljena stalnost delovnih pogojev skozi vrsto let, ki so potrebna za strokovni razvoj ljudi in nastanek aktivnih raziskovalnih skupin.

Iluzija je tudi upanje, da bomo našli najboljši »vzorec organizacije...« in jo nato uvedli na vseh področjih (po možnosti kar najhitreje). V razvitih državah so znanost praviloma gojili na univerzah, ki so tudi danes glavna žarišča fundamentalne znanosti in vzgoje vrhunskih kadrov. Šele v zadnjih desetletjih so se razvili močni državni inštituti zunaj univerz (npr. nuklearni), tudi industrijski, za določena, nenadoma zelo pomembna področja. Ti inštituti zajemajo (vsaj delno) tudi fundamentalno znanost, se pa prav v tej — kot po pravilu — posebno v zadnjih letih povezujejo z univerzami. Pri nas smo začeli po vojni z revnimi univerzami, smo pa za nekatera področja ustanovili posebne inštitute. Ti so spričo nezadostnega univerzitetnega zaledja hudo občutili pomanjkanje kadrov in zato avtomatično dobršen del svoje dejavnosti posvetili prav vzgoji in s tem prevzeli nekatere naloge, ki jih univerza zaradi svojega stanja ni mogla opravljati, čeprav bi jih normalno morala. Ko smo se pred nekaj leti takega stanja univerze zavedeli, smo pohiteli in začeli ustanavljati nove inštitute (to pot pri univerzi — po vzorcu drugih) tudi v primerih, ko smo jih imeli že zunaj univerze in ko so ti že dolga leta omogočali raziskovalno delo univerzitetnim raziskovalcem. (Področje, kjer je opisani pojav najbolj izrazit, je fizika, bodisi v Beogradu, Zagrebu ali Ljubljani.) Finančni (pa tudi kadrovski) viri so seveda ostali enaki — ali pa celo nasprotno, decentralizacija skladov je tri republike postavila pred problem (so) financiranja še tistih inštitutov (poleg novoustanovljenih univerzitetnih), ki so jih prej financirali zunaj republik.

Kakšna je morala te zgodbe (morda opisane v preskopih besedah, da bi bila celotna situacija jasna)? Po mojem ta, da ne kaže, da bi bila uporaba »vzorca« organizacije uspešna in smotrna, da je šablonsko ravnanje napačno pri pospeševanju znanosti, tako kot vselej, kadar imamo opraviti z življenjem — posebno z življenjem tako občutljive »kulture«, kot je znanost, pri kateri se v trenutku narejena napaka občuti dolga leta. Prepričan sem, da oblika organizacije zdaleč ni tako važna kakor ljudje, na katerih organizacija sloni. Taki ljudje so povsod iskani in cenjeni, pa, žal, tudi redki, saj morajo izhajati iz vrst samih raziskovalcev, to je imeti za seboj ves razvoj, uspehe in izkušnje. Pravi ljudje bodo ob vsaki organizaciji našli pot do uspeha in si jo svojemu cilju primerno prilagodili, izhajajoč iz realnosti, ne pa iz shem. Iščimo torej ljudi, ne vzorcev.

Ko govorimo o ljudeh, pa spet trčimo ob problem meril za kvaliteto ljudi, s tem pa tudi na (v tekstu omenjeni) pro-

blem kritike in njene objektivnosti. Mislim, da je treba ob tem ponoviti le to, da se je treba izviti iz ozkih lokalnih in nacionalnih okvirov. Če simpoziji delujejo v tej smeri, so nedvomno več kot potrebni — izguba časa zaradi njih je gotovo malenkostna v primerjavi s časom, ki ga zapravljamo za nestrokovne stvari.

In še zadnje, kar se nanaša na vaše vprašanje, kaj je s humanizmom pri divjem industrijskem razvoju, pri prodoru civilizacije in materialnih dobrin — ali ga družba res zapostavlja in s tem humanistične znanosti? Razvoj materialne proizvodnje zahteva (tudi po naših izkušnjah) proizvajalca, ki je materialno zainteresiran, to je potrošnika. Ta razvija svoje apetite predvsem pod pritiskom tega, kar vidi in sliši (npr. preko množičnih občil) privlačnega v najbolj razvitih državah. Ali more biti pri sorazmerno skromni blaginji družbe ta proizvajalec močan potrošnik duhovnih dobrin, ali je predvsem potrošnik tako zaželenih materialnih dobrin? Življenje nam kaže, da proizvajalec ni ravno naklonjen ne znanosti (razen morda tistemu raziskovalnemu delu, ki ga lahko takoj uporabi) ne kulturi. Nekateri primeri na svetu morda kažejo, da to tudi pri večji blaginji ni dosti drugače, da so subjektivni faktorji močnejši. Ali lahko že danes pričakujemo od naših proizvajalcev drugačna stališča? Ne vem, kako je s kulturo in humanističnimi znanostmi, vem pa zagotovo, da se vsa druga (nehumanistična) znanost po vsem svetu razvija in hrani predvsem iz sredstev, ki pritekajo — ne naravnost od proizvajalcev in industrije, ampak iz skupnih družbenih skladov (dobršen del tudi iz tistih, ki so namenjeni za vojsko). Vso zdravo pamet bomo morali uporabiti, da se izognemo temu, da bi zvestoba shemam in upanje, da bodo funkcionirale, povzročila, da bo usahnilo še tisto malo v znanosti, kar zdaj že imamo.

RINO SIMONETI

Razmišljanja in velikokrat nasprotna stališča o uspešnosti, organiziranosti in financiranju znanstvenoraziskovalnega dela so značilna za naše slovenske in jugoslovanske razmere. Smo na začetku in še iščemo poti, saj je razmeroma mlada tudi naša osrednja raziskovalna ustanova, univerza z visokimi šolami v Ljubljani. V preteklih desetletjih nismo imeli niti dovolj sredstev niti dovolj sposobnih delavcev na

področju znanosti in tehnike. V predvojni Jugoslaviji je bilo gospodarstvo Slovenije nerazvito, vodili pa so ga tuji strokovnjaki. Ker so kadri in tehnične rešitve prihajali iz tujine, ni nihče potreboval lastnih raziskovalnih izsledkov.

Po letu 1945 smo v našem gospodarstvu obnavljali in širili dotedanje gospodarske objekte, take, kakršne smo pač dobili, brez velikih tehnoloških sprememb. Širili smo obstoječe kapacitete brez revolucionarnih strukturnih premikov v okviru industrijske proizvodnje. Bistveno so se spreminjali le odnosi med kmetijsko in industrijsko proizvodnjo. Te razlike se kažejo v tem, da se je povečalo število zaposlenih v industriji in zmanjšalo število aktivnega kmečkega prebivalstva v Sloveniji. Vrednostni odnosi med kmetijsko in industrijsko proizvodnjo ne pokažejo prave podobe, ker so bile ocene kmetijskih pridelkov ves čas, in so še zdaj, dosti nižje od proizvodnih stroškov. Ekstenzivno gospodarstvo, ki je značilno za 20-letni povojni razvoj, ni čutilo potrebe po znanstvenoraziskovalnem delu.

Znanstvenoraziskovalna prizadevanja so podpirali v večji meri predstavniški organi družbenopolitičnih skupnosti, zbornice, politične organizacije; predvsem pa strokovna društva in univerza. Razvoj znanstvenoraziskovalnega dela je podoben razvoju gospodarstva, čeprav sta ubirala vsak svojo pot. Preteklost je tudi nam dokazala, da sta gospodarska osnova in duhovna nadstavba neločljivo povezani. Ustanavljali smo številne nove šole, zavode in inštitute. Zdaj prihajamo do spoznanja, da bi morali mirno presoditi, kako je vse to naraslo, in pripraviti možnosti za prevrednotenje in selekcijo, ki bo omogočila novo kvaliteto.

Družba je ves čas spodbujala gospodarstvo k znanstvenoraziskovalnemu delu. Bojim se celo, da so bili mnogi inštituti pri gospodarskih organizacijah ustanovljeni zaradi finančnih olajšav, čeprav so se pretežno ukvarjali s proizvodnjo. V delovnih organizacijah ni bilo vselej primerno ozračje za mirno, poglobljeno delo. Marsikdaj je nestrpnost in neučakanost motila strokovne delavce, ozkosrčno ocenjevanje uspehov pa je jemalo voljo do dela. S tem nočem zanikati posameznih primerov, ko so gospodarske organizacije preskočile vmesno stopnjo razvoja in začele uvajati proizvodnjo z novejšo tehnologijo in temelječo na znanstvenih dognanjih. To pa so bile bolj izjeme. Praviloma smo v gospodarstvu prevzemali tuje postopke. Največkrat so rešitve, ki smo jih prevzeli, najnaprednejši proizvajalci v svetu že opuščali. Hitra ekstenzivna rast gospodarstva, ko so potrebe druga drugo prehitevale, ni bila v skladu z mirnim dolgoročnim razisko-

valnim delom. Od tod tudi 80% uvoženih intelektualnih stvaritev za potrebe gospodarstva. Za potrebe proizvodnje smo uvozili le po svetu že preizkušene tehnične rešitve, ki smo jih želeli takoj uporabiti. Ker si nešolani kadri v gospodarstvu niso upali preveč tvegati, so se počutili bolj varne, če smo rešitve kar uvažali. Pomanjkanje poslovnega poguma in neugodno ozračje v primerih, ko poslovne odločitve ne dajejo pričakovanih rezultatov, spodbuja ta z nabavo licenc. Naš kolektivni sistem, vsaj kar se podjetij tiče, je večkrat pokazal kaj malo poguma, ko je bilo treba prevzeti pomembnejši poslovni riziko in nositi moralne in materialne posledice izgube.

Splošno pomanjkanje blaga in ves sistem planskega gospodarstva z naravnim planiranjem in razdeljevanjem dobrin sam po sebi ni mogel spodbuditi revolucionarnih dolgoročnih poslovnih odločitev, kjer bi se dosežki znanstvenoraziskovalnega dela pokazali kot brezpogojna sestavina. Šele preusmeritev na intenzivno gospodarjenje, predvsem pa vključitev v mednarodno delitev dela, sta prikazali, da je potreben skladen razvoj in sodelovanje znanosti, tehnike in gospodarstva. Šele zdaj prihajamo v položaj, ki nam omogoča meriti naše uspehe, našo produktivnost in ekonomičnost. Dokler nismo trčili ob mednarodno konkurenco na svetovnem trgu, smo se slepili z doseženimi uspehi. Iz leta v leto smo povečevali preseganje naših proizvodnih programov in slavili rast fizičnega obsega proizvodnje. Pred mednarodno konkurenco pa smo se pri uvozu varno zavarovali s carinskimi pregrajami, pri izvozu pa krepko korakali, podprti z olajšavami in družbenimi dodatki. Ko bodo te pregraje odpravljene in podpore omejene na mednarodno razumno mero, se bo pokazala prava podoba naših proizvodnih uspehov.

Odnos malega naroda do lastne kulture in znanosti je na današnji stopnji razvoja odraz njegove vitalnosti. Pray mali narod si mora še posebej prizadevati, da se tvorno vključi v mozaik svetovnega kulturnega občestva. S svojimi posebnimi prispevki bogatimo dosežke vsega sveta in s svojo kulturno ustvarjalnostjo manifestiramo neodtujljivo pravico do obstoja in razvoja svoje nacionalnosti in državnosti. Verjetno mora mali narod posebno skrbno obravnavati tiste pango svojih duhovnih manifestacij, ki izražajo njegovo značilnost in so prispevek posebne vrste v zakladnico človeških spoznanj. Zato se strinjam s tistimi mnenji, ki poudarjajo poseben pomen humanističnih znanosti vseh vrst in izreden pomen temeljnih raziskav našega družbenoekonomskega in kulturnega razvoja.

Dognanja slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov, ki po posebni poti grade novo družbo, so lahko izviren prispevek k mednarodnim spoznanjem tega področja. Težko je pritrditi stališčem, da bi se morali marsičemu odpovedati, ker so naše materialne možnosti majhne. Vendar mislim, da se zrelost malega naroda kaže tudi v tem, da realno presodi svoje možnosti. Znanstvenoraziskovalno delo zahteva koncentracijo intelektualnih in materialnih potencialov. Ne bo vselej mogoče raziskovati na vseh področjih. Predvsem pa je nesmotrno raziskovati tam, kjer so dosedanja odkritja že dala dobre rešitve. To pa je že bolj področje organizacije in koordinacije raziskovalnega dela, še bolj pa spremljanja mednarodnih publikacij in sistematične znanstveno tehnične dokumentacije.

Mislim, da se pri malem narodu skriva še neka nevarnost, ki se kaže v dveh skrajnostih. Na eni strani v pasivnosti in v tem, da se zadovolji s posnemanjem, na drugi strani pa v strahu pred lastno majhnostjo, katerega protislovje je težnja imeti vse svoje, pa čeprav pritlikavo in brez zadostnih materialnih možnosti. Tako smo ustanovili vrsto šol in izobraževalnih ustanov, ki presegajo naše potrebe in možnosti. Ne samo v republikah, tudi v državnem merilu se multiplicirajo inštituti, visoke in višje šole, raziskovalni centri in laboratoriji, ki nimajo niti opreme niti kadrov s potrebnimi raziskovalnimi izkušnjami. To so manifestacije manjvrednostnega kompleksa, ki so v svoji nabreklosti vredne pomilovanja. Imamo nekaj visokih šol in kateder, ki imajo več profesorjev kot študentov, in propagiramo šole, katerih diplomanti ne najdejo zaposlitve. Status raziskovalnih organizacij pa smo priznali nekaterim zavodom, ki po strokovni sestavi svojih kadrov tega ne zaslužijo.

Ne smemo zavračati nekaterih pripomb proizvajalcev, ker je res nekaj primerov razdrobljenosti, neorganiziranosti in pretiravanj. Zanimiv je podatek, da proizvedemo 1,5 milijona ton železa in imamo šest metalurških fakultet, na katerih diplomira vsako leto približno 180 diplomantov. Zvezna republika Nemčija pa proizvede 35 milijonov ton železa in ima dve fakulteti s približno istim številom diplomantov na leto (»Ekonomska politika«, 1. 12. 1965). V Jugoslaviji še nimamo enotnega pregleda o raziskovalnih kapacitetah, niti nimamo na tem področju razvojnega programa, kot piše namestnik predsednika sveta za koordinacijo znanstvenega dela v Beogradu Miloš Poljanšek v 25. številki »Naših razgledov«, decembra 1965. Njegov prispevek je zanimiv tudi po tem,

da nikjer ne omenja učinkovitosti znanstvenoraziskovalnih prizadevanj. Gospodarsko razvite države imajo velikanska sredstva za raziskovanje, ki jih izločajo iz narodnega dohodka. Tudi relativno, v odstotku narodnega dohodka, izločajo več za razvoj. Ker smo v Jugoslaviji v preteklosti porabljali 1% narodnega dohodka, v Sloveniji pa 1,3% za raziskovalno delo in so se nam ob neustrezni organizaciji množili inštituti in visokošolski ter drugi zavodi, menim, da je tudi področje znanstvenoraziskovalnega dela doživljalo ekstenzivni razvoj. Tudi tukaj moramo ubrati drugo pot, pot intenziviranja in prevrednotenja glede na kvaliteto. Včasih se nam vsiljuje misel, da sredstev ni tako malo in da bodo potrebni skupni napor, da jih bomo koristno uporabljali. Nesprejemljiva je tudi zahteva, češ da moramo potrebe znanstvenoraziskovalnega dela obravnavati ločeno in ne glede na to, kolikšne so naše elementarne šolsko-prosvetne, kulturne in druge potrebe. Če bo naša splošna kulturno-prosvetna in materialna raven prenizka, nam tudi bleščeči uspehi ozko specializiranih znanstvenih disciplin ne bodo mogli pomagati. Najvišjim predstavnikom naše družbe moramo prepustiti oceno in porazdelitev nalog in sredstev. Zelo dvomim, da je tako ocenjevanje mogoče prepustiti najnižjim samoupravnim organom prizadetih institucij, ki jih s tem prepuščamo licitacijam, ustvarjamo umetno pregrajo med njimi in širšo družbo in jih tu in tam potiskamo v kruhoborstvo. Jasna vizija, kaj hočemo in kaj moremo, je slej ko prej dolžnost in pravica najvišjih narodovih predstavništev. Če o krizi znanstvenoraziskovalnega dela sploh lahko govorimo, potem to ni zgolj preprosto vprašanje pomanjkanja sredstev, kot bi nekateri radi pokazali, ampak vprašanje njihove racionalne uporabe.

Mislím, da bomo morali odnos med temeljnimi in razvojnimi raziskavami v prihodnje sproti vrednotiti. Po nekaterih podatkih porabimo pri nas 40% sredstev za temeljne raziskave in 60% za razvoj. Dopuščam možnost, da so podatki močno približni. Ob tem pa je le treba poudariti, da razvite države porabljajo 90% sredstev za razvoj in 10% za temeljne raziskave. Ne strinjam se s tistimi, ki menijo, da mora gospodarstvo prek temeljnih raziskav programirati svoj proizvodni program. Tudi to ne drži, da so sredstva, ki so vložena v temeljne raziskave, ki se nato nadaljujejo v razvojnih inštitutih in laboratorijih, manjša. Naše izkušnje ne kažejo, da je za uporabo licenc treba prehoditi mirno obdobje fundamentalnih raziskav. Ne smemo zamenjevati raziskovalnega dela s preprostim šolanjem strokovnjakov na visokih šolah.

Licence smo z boljšim ali slabšim uspehom uvajali celo z obrtniškimi kadri. Z njimi pa ne moremo organizirati moderne industrijske proizvodnje in prodaje, ki bi temeljila na lastnih znanstvenih dosežkih in strukturnih prednostih dežele.

Razvojne raziskave bodo praviloma bolj povezane s kratkoročnimi gospodarskimi potrebami in s tem hitreje uresničljive, medtem ko bodo temeljne raziskave razgrinjale dolgoročnejša gospodarska in kulturna obzorja. S tem nočem zanikati pomena temeljnih raziskav za gospodarski razvoj, nasprotno, najpomembnejša revolucionarna odkritja so praviloma plod temeljnih raziskav. Zato naj bodo razvojne raziskave bližje gospodarstvu, temeljne pa praviloma na univerzi in financirane posredno, ker pomenijo dolgoročni družbeni interes.

Raziskovalno delo ni razdrobljeno samo med mnoge delovne organizacije, ampak celo med posameznike. V okviru raziskovalnih institucij se počasi uveljavlja teamsko delo. Razdrobljeno individualno delo je na višji stopnji manj uspešno kot delo skupine raziskovalcev. Pri nas v Sloveniji se npr. ukvarja s svetovanjem gospodarskim organizacijam kar 7 zavodov z majhnim številom sodelavcev. Svetovanje posameznikov predstavlja na eni strani zaostalo, zanemarjeno podjetje, ki mu je treba pomagati, na drugi strani pa vsestransko razgledanega obrtniškega mojstra, ki ve, kako se stvari streže. Na zahtevnejši stopnji razvoja lahko gospodarskim organizacijam svetuje samo vsestransko izkušena in iz strokovnjakov različnih usmeritev sestavljena skupina.

Posebne težave so z merili za vrednotenje raziskovalnega dela. Ker je pri nas mednarodno priznanih strokovnjakov posameznih disciplin malo in ni konkurence, moramo marsikdaj sprejeti to, kar nam ponudijo. Mednarodno vrednotenje dosežkov bo dalo v naši družbi tem prizadevanjem pravo veljavo. O resničnih uspehih se tudi malo piše, predvsem pa ne dovolj strokovno. Mogoče bi bolj sproščena kritika pomagala, da bi se bolj seznanili z uspehi naših raziskav. Obžalovanja vredno je, da smo tedaj, ko so bile oči slovenske javnosti uprte v razpravo na simpoziju o gradnji hidroelektrarne Trnovo, namesto boja mnenj doživeli tudi to, da je moral del udeležencev simpozija pretrpeti naval trume nogometnih navijačev. Taki pojavi, ki jih je bilo v preteklosti še nekaj, vzbujajo dvome o iskrenosti naših prizadevanj, da bi vse naše javno življenje usmerjali v skladu z dosežki kulturnih in tehničnih raziskav in da bo vselej zmagovala moč

argumentov. Nered ni razvrednotil le razgrajačev, ampak predvsem tiste, ki so jih poslali.

Po gospodarski reformi začenjamo kvalitetno novo obdobje v gospodarskem razvoju. To je odločen korak v smeri intenzifikacije proizvodnje, uvajanja najmodernejše tehnologije, tekmovanja z najproduktivnejšimi in najracionalnejšimi proizvajalci in strogega ocenjevanja naših dosežkov z mednarodnimi merili. Ob tem kvalitetnem skoku se morajo razširiti naša obzorja, kar ne bo več mogoče brez skladnega razvoja lastne kulture in znanosti. Kakor je bilo utopično pričakovati, da bo razdrobljena obrtniška proizvodnja pripravljena podpreti, priznati potrebnost in se povezati z znanstvenoraziskovalnim delom, tako mislim, da nisem prevelik optimist, če upam, da bo naše gospodarstvo v prihodnje bolj čutilo, kako potrebno je raziskovalno delo, in z njim bolj prizadevno sodelovalo.

Kdo naj določa osebni dohodek sodniku?

Ne da bi kakorkoli podcenjevali pisarniško in pomožno tehnično delo ter ljudi, ki ga opravljajo, se nam zastavlja vprašanje:

Ali je pravilno, da delovna skupnost v državnih organih (kurir, snažilka, telefonistka, strojepiska itd.) odloča o tem, koliko bo imel plače tajnik občine, sodnik, javni tožilec, predsednik sodišča?

Protislovje je v tem, da sodnika izvoli skupščina, javnega tožilca postavlja višji javni tožilec — osebni dohodek pa mu določa delovna skupnost organa, v katerem dela.

Ponavadi se ljudje sporazumevajo glede dohodkov s tistim, s katerim sklenejo delovno razmerje. V tem primeru je drugače. Sodnika izvoli skupščina družbeno-politične skupnosti — z njo torej »stopi v delovno razmerje«. Za osebne dohodke pa se mora pogajati z drugim telesom — z delovno skupnostjo sodišča.

Položaj je bistveno drugačen kakor v gospodarskih delovnih organizacijah. Zvezna ustava v 9. čl. določa, da obsega samoupravljanje v delovni organizaciji (med drugim) zlasti: da odločajo (delovni ljudje) o vstopu delovnih ljudi v delovno organizacijo in o prenehanju njihovega dela... Temeljni zakon o splošnih sodiščih (16. čl.) pa določa, da sodnike volijo skupščine, lahko pa zakon določi tudi, da jih volijo občani neposredno. V tem primeru torej ne velja prej omenjena določba 9. čl. zvezne ustave. V tako zamišljeno delovno skupnost, kakršna je zdaj na sodišču, prihajajo ljudje v nasprotju z omenjeno določbo. 79. čl. republiške ustave govori o delovnih organizacijah, ki opravljajo zadeve posebnega družbenega pomena in imajo zato tudi »zunanj organ«. Dopusča, da se lahko določi z zakonom, da je potrebna k nekaterim aktom o delitvi dohodka (itd.) pritrditev kakega organa tudi zunaj delovne organizacije. Za sklepanje ali prenehanje delovnih razmerij pa ustava

nima takih določb. Zato je po mojem mnenju fikcija, da naj bi sodnik bil v delovnem razmerju v kolektivu, pri čemer naj bi izvolitev bila samo legitimacija za vstop vanj. Tak kolektiv je ob prej omenjeno pravico iz 9. čl. zvezne ustave. Sodnikovo delovno razmerje je enako razmerju drugih voljenih funkcionarjev, to je: delajo za družbenopolitično skupnost in so zato z njo v »delovnem razmerju«.

Imamo torej poseben pravni položaj. Zanimiv je zato, ker v praksi nastaja vprašanje, ki smo ga navedli v začetku sestavka.

Ta posebni položaj ima še nekaj drugih posledic. Kakor npr. ne more delovna skupnost upravnih organov občinske skupščine odpovedati službe predsedniku skupščine ali ga disciplinsko kaznovati, tako tudi delovna skupnost nekoga sodišča ne more odpovedati delovnega razmerja sodniku ali predsedniku sodišča — ali ga disciplinsko odpustiti.

Pač pa jima določa plačo. Menda to velja tudi za predsednika vrhovnega sodišča SFRJ. Vsaj moralo bi, če se sistem dosledno izvaja. Predsednikom skupščin — pa nasprotno ne odmerja dohodkov kolektiv upravnih organov, marveč skupščina.

Delovni kolektiv sodnikov, administrativnih in pomožnih tehničnih delavcev je enoten — v razmerju do celotne družbe, ko od nje dobiva sredstva. Ko ta sredstva deli na posameznike, pa ni več enotnosti. Ne glede na to, da je težavno določiti kriterije za delitev po delu, v katerih bi bila upoštevana razen kvantitete tudi kvaliteta, je pri tem vprašanje: kolikšen je pri vrednosti opravljenega dela prispevek sodnikov in kolikšen je delež, ki sta ga prispevala administracija ter ostali del kolektiva?

Nihče ne more biti objektivni pri presoji, koliko je vreden njegov delež pri opravljenem delu. Ko se deli dohodek v delovni skupnosti sodišča, se kolektiv razcepi na dva glavna dela: sodnike in vse druge delavce. Interesi teh dveh skupin so protislovni: če se nameni več denarja za plače sodnikov, ga ostane manj za pisárniške delavce. Ko si tako ti dve skupini pogledata iz oči v oči, je mučno. Čeprav ni posebnih besednih spopadov, ni mogoče odpraviti dejstva, da gre povečanje dohodka ene skupine na škodo dohodka druge. Ni niti potrebno, da se kaj govori. Na obrazih in očeh je videti notranjo napetost. Včasih napetost pripelje do izbruha, ki pa problema ne more rešiti. Lahko se človek tudi skrije za frazo, kakor npr.: »meni ne gre za denar (tistih nekaj sto ali tisoč dinarjev), gre mi za princip«. S sklicevanjem na princip zahteva tudi tak več denarja zase.

Mislím na to, da se morajo sodniki (in predsednik) z drugim delom kolektiva »pogajati« o tem, koliko je vredno njihovo delo in koliko naj se za to njihovo delo da sredstev iz skupne »vreče«. Sodniki morajo za svoje delo navesti argumente, s katerimi ocenjujejo vrednost lastnega dela. »Sodijo« torej o stvari, pri kateri so prizadeti.

Inženir v takem položaju lahko reče: »Če mi ne daste *toliko*, grem.« Kolektiv njegovih sodelavcev oceni, ali je inženirjevo delo *zanj* (ker inženir dela — če ne bistveno poenostavim — za kolektiv) *toliko* vredno in se nato odloči. V tem primeru kolektiv odloča kot stranka, ki se pogaja v lastnem imenu in *zase*. V sodnikovem primeru (ali v primeru kakega upravnega delavca) pa gre za interes dveh različnih skupnosti: prva je družbenopolitična, ki je npr. predsednika sodišča izvolila in ki vrednoti njegovo delo tako, druga pa je delovna skupnost, ki lahko ocenjuje njegovo delo drugače. Zakon sam dopušča možnost, da v primeru nesoglasja med predstojnikom državnega organa in delovnim kolektivom — v najbolj bistvenih stvareh, med katere spada tudi delitev osebnih dohodkov — odloči višji organ (po 1. odstavku 20. čl. republiškega zakona o samoupravljanju delovnih ljudi v upravnih organih v SR Sloveniji — Ur. l. 20/65 — odloča v takih primerih izvršni svet skupščine SR Slovenije). Če bi prišlo med predsednikom okrožnega sodišča (jemljem za zgled njega, ker je ta primer najbolj drastičen) in člani kolektiva do spora, koliko je vredno njegovo delo, bi moral o tem odločati IS. Tu torej ni samoupravnosti, ki jo imajo delovne organizacije v gospodarstvu.

Mislím, da je tudi prav, da je ni. Pri opravljanju javnih služb gre za najširše družbene interese in zato za samoupravljanje družbenopolitičnih skupnosti. Te sicer niso »svobodne asociacije (samo — D. P.) neposrednih proizvajalcev«, marveč so svobodna združenja tudi raznih drugih delovnih ljudi (od opernih pevcev do generalov).

Te skupnosti imajo skupne potrebe, ki jih zadovoljujejo po pooblaščenih, na katere prenašajo svoje pravice (seveda tako, kakor ustreza delavskemu razredu!). Nedvomno sodi med najbolj temeljne oblike odločanja o javnih zadevah izbiranje funkcionarjev. Da bi se ti ne prelevili iz »služabnikov družbe v gospodarje družbe«, je Pariška komuna uporabila dvoje sredstev: eno izmed teh je bilo, da je bilo mogoče ljudi v upravi, sodstvu — in (celo!) prosveti ob vsakem času odpoklicati. (Engelsov uvod k Marxovim »Državljanskim vojnám v Franciji« — Marx-Engels, Izbr. dela I, str. 636, CZ Ljubljana.)

S sedanjjo našo pravno ureditvijo pa se zveza med pooblastilci, tj. družbenopolitično skupnostjo, in pooblaščenici, tj. delavci v državnih organih, pretrga s tem, da je del upravičenosti pooblaščevalske skupnosti prenešen na ožje skupnosti, tj. na delovne kolektive. Teh niti ni mogoče »odpokitati«, kakor npr. sodnike. Taka delovna skupnost se lahko tudi »zabubi«, noče ukrepati, kakor bi bilo potrebno, nagaja s podcenjevanjem tistemu, čigar delo je za »pooblastilca« dragoceno. Tako je pooblastilec lahko oškodovan. Zakaj torej prenašati tako bistveno pravico, kakor je oče na opravljenega dela na neko ožjo skupnost, ki lahko zaradi svojih egoističnih interesov nasprotuje interesom širše skupnosti?

Znova poudarjam, da tu položaj ni tak, kot je npr. v proizvodni delovni organizaciji. Tam gre za pogajanje tistih, ki potrebujejo, s tistimi, ki ga potrebujejo. To velja tudi za direktorja, ki ima razen do kolektiva, nekaj dolžnosti tudi do družbe. V javni službi je drugače: tajnik občine dela za občane v občini. Toda če z njim niso zadovoljni, ga ne morejo odstraniti. To ni njihova pristojnost. To lahko stori samo kolektiv upravnih organov. Po drugi strani pa so vsi člani kolektiva v službi tajniku podrejeni, ker je za njihovo delo odgovoren navzven, tj. občini oziroma njenemu predstavniškemu organu. Zato morajo uprizoriti majhno revolucijo, če se hočejo »osvoboditi« svojega šefa. (Res pa je tudi, da je vsako — tudi majhno — revolucijo težavno izpeljati.)

V praksi pa je še zdaj precej razširjeno zelo zmotno mnenje, da lahko tisti, ki koga na »delovno mesto imenuje«, tega tudi »odstavi«. Po občinskih statutih postavlja tajnika (in lahko tudi druge starešine upravnih organov) skupščina. S tem da postanejo (tajnik in drugi imenovani starešine) člani delovne organizacije, pa pridobijo po temeljnem zakonu o delovnih razmerjih in po splošnem zakonu o samoupravljanju delovnih ljudi v upravnih organih nekatere pravice. O prenehanju njihovega delovnega razmerja je pristojna odločati samo delovna skupnost upravnih organov.

Mislím, da ni mogoče trditi, da iz določb temeljnega zakona o delovnih razmerjih in splošnega zakona o samoupravljanju delovnih ljudi v upravnih organih izhaja kaka druga možnost. Da npr. načelniku oddelka izreka disciplinske sankcije za hujše kršitve delovne discipline kdo drug kakor člani delovne skupnosti, katere član je (87. člen temeljnega zakona o delovnih razmerjih, 52. člen zakona o samoupravljanju delovnih ljudi v upravnih organih v SR

Sloveniji). Enako je potem tudi s tajnikom. Enako je tudi o prenehanju delovnega razmerja po temeljnem zakonu o delovnih razmerjih pristojna odločati samo delovna skupnost.

Vprašanje je torej, ali je stališče, da zakon o javnih uslužbencih ne velja več, pravilno. Če je to stališče pravilno (kar bi izhajalo iz 17. člena temeljnega zakona o delovnih razmerjih), potem je vprašanje, ali so delovna razmerja v javnih službah pravilno urejena. Najmanj pa lahko rečemo, da niso jasno urejena.

Veliko stvari kaže, da so v delovnih razmerjih v javnih službah nekatere posebnosti, ki zahtevajo, da ima možnost posegati vanje tudi širša skupnost — ne pa samo delovna skupnost posameznega državnega organa. Zahteva po taki ureditvi neposredno izhaja iz nalog, ki jih javni uslužbenci opravljajo.

Zanimivo je, da so nekatere občinske skupščine v statutih določile, da tajniku same določajo osebni dohodek. Od 19 občinskih statotov, ki jih imam, jih tako določa 8 (Piran, Litija, Hrastnik, Mozirje, Kamnik, Žalec, Slovenske Konjice, Celje). Drugih 11 statotov o tem nima določb, kar pomeni, da določa tajniku osebni dohodek isti kakor drugim upravnim delavcem, tj. delovna skupnost (Kranj, Domžale, Sevnica, Šentjur, Velenje, Ajdovščina, Kočevje, Šmarje pri Jelšah, Laško, Brežice, Krško).

Ta razlika ni samo »tehničnega pomena«. Odsev je različnega razumevanja položaja tajnika. Prav gotovo izhajajo tiste občine, ki tajniku same določajo plačo, s stališča, da naj delo plačuje tisti, ki ga »naroča«. To je logično. Ni pa logično, da določajo plačo tajniku tisti, katerih delo nadzoruje — in s katerimi tudi ni v delovnem razmerju. V razmerju je vendar človek s tistim, s katerim se za delo zmeni. Če tajnika postavlja skupščina, se pač pogodi z njimi tudi za delovne pogoje. Tudi razpisati mora potemtakem delovno mesto skupščina — ali pravilneje: občina. Enako velja seveda tudi za druge upravne delavce, ki so toliko pomembni, da jih postavlja skupščina.

Pri sodnikih je zadeva še bolj zapletena in položaj, da si morajo določati dohodke v konkurenci z drugimi delavci na sodišču, še bolj nesmiseln. Sodnike volijo družbenopolitične skupnosti (po svojih skupščinah), ki torej naročajo njihovo delo. Kakor je predsednik občinske skupščine v »delovnem razmerju« z občino in kakor je sekretar občinskega komiteja v delovnem razmerju s komunisti v občini (ne mogoče s komitejem ali z administracijo komiteja), tako

sta tudi sodnik in predsednik sodišča v delovnem razmerju lahko samo s tistim, ki ju izvoli in ki mu za svoje delo odgovarjata. Predsednik sodišča pa za svoje delo prav gotovo ne odgovarja niti sodnikom, še manj pa administrativnim in tehničnim delavcem. Če njim ne odgovarja za delo, potem je nesmisel, da bi to delo vrednotili in odločali, da bo npr. za mesec maj dobil 150.000 din, za julij 200.000 din in podobno.

Delo lahko vrednoti le tisti, ki ga naroča. Delovno razmerje lahko pretrga le tisti, ki ga sklene. Delo v javnih službah ima svoje posebnosti, zaradi katerih ni mogoče, da bi bila delovna razmerja v njih urejena popolnoma enako, kakor so v gospodarskih delovnih organizacijah. Javne službe morajo biti organizirane po načelih samoupravljanja družbenopolitičnih skupnosti.

Najmanj, kar bi morali potemtakem — za sodišča spreminiti, je:

1. Predsedniku sodišča naj za predsedniško dobo določi osebni dohodek skupščina ali njen organ. (Pri manjših sodiščih bo to samo del osebnega dohodka, ker je predsednik obenem tudi sodnik. Če se uvede za sodnike delitev po opravljenem delu, potem bi v tem pogledu delil usodo z drugimi sodniki.)

2. Sredstva za plačevanje sodnikov naj se ločijo od sredstev za druge potrebe sodišča.

Ker pa so sodniki pred skupnostjo odgovorni tudi za delo administracije, jim moramo pustiti možnost soodločanja o vseh pravicah in dolžnostih drugih delovnih ljudi, ki delajo na sodišču. Kako naj bi se to pravilno rešilo, nakuže 79. čl. republiške ustave.

DUŠAN PUH

(Ne)funktionalnost zdravstva

Pred dobrimi štirimi desetletji je Aldous Huxley zapisal v potopis pripombo, da se tudi kmetje v Bengaliji najrajši in največ pogovarjajo o letini in zdravju. Seveda bi bili krivični njegovi domiselnosti, če bi jo tehtali po tej opazki. Pač pa se zdi dovolj uporabna za to, da opredelimo aspiracije tega sestavka. Zakaj ne gre nam za eksistencialno plat zdravja, ki terja posebno obravnavo: gotovo pa bi ne bilo prav pustiti popolnoma vnemar tisto znano priljubljenost zdravstvenih tem v kategorijah prebivalcev, katerih

družbene ambicije so se že skoraj utrnile. Zato gredo vprašanja eksistencialne pomembnosti zdravja čez okvire fenomenologije in se raztezajo čez vso »družbenost«. Navežemo jih lahko tudi na vprašanje ekonomske stimulacije »zdravja« — kakšne so meje te spodbude pri aktivnih kategorijah prebivalcev na eni strani in na drugi strani, koliko lahko zavrejo pritisk na pravice iz zdravstvenega zavarovanja pri tistih, pri katerih je značilen podzavesten beg v bolezen. Toda lotevamo se »zdravstva«, ki je vsebinsko družbena dejavnost, funkcionalno pa organizacija, ki se ukvarja z varovanjem in izboljševanjem zdravstvenega stanja prebivalcev. Vsi javni posredovalci informacij radi obravnavajo zdravstvo, ponavadi pa gre le za opise primerov ali dogodkov. Obravnavanje ne ubere poti naprej, da bi s kvantificiranjem in posploševanjem izluščilo probleme.

Najbrž ne bo napak, če pojasnimo »naše, sedanje zdravstvo« tudi z njegovo razvojno postopnostjo.

Za predvojno razdobje pri nas velja, da takrat še ni bilo celotnega zdravstvenega varstva. Zdravstvena služba se je večinoma ukvarjala z epidemiološkimi primeri, higieno itd. Vse drugo pa je bilo prepuščeno privatni praksi z delno izjemo pri zdravljenju v bolnišnicah. Omeniti pa moramo pomembno šolo dr. Andrije Štamparja, ki je nastala v tridesetih letih in se je uveljavila tudi v praksi svetovne zdravstvene organizacije. Tako je prispevala k izboljšanju zdravstvenega stanja ne le pri nas, temveč je bila posebno v prvem desetletju po drugi svetovni vojni tudi kažipot zdravstvenim službam v nerazvitih deželah. Njeni dosežki so bili veliki in nedvomni, a bila je vendar izraz takratnih družbeno-ekonomskih razmer, saj je »temeljno zdravstveno varstvo«, ki ga je vpeljala ta šola, obsegalo tista področja zdravstvene službe, ki za privatno prakso finančno niso bila zanimiva, za življenje v civilizirani skupnosti pa *conditio sine qua non* in so zatorej naloge na teh področjih bremenile državo.

Pogled še nekoliko bolj nazaj pa nas popelje vse do krimskih vojn, ko zasledimo prve zamatke organizirane zdravstvene službe, katere naloge niso bile časovno omejene in opredeljene z reševanjem kakšnega posebnega problema, kakor je to bil primer v preteklosti, ko so epidemije že v renesančnih italijanskih mestih sprožile organiziran nastop družbe na zdravstveni fronti, a se je ta nehal, kakor hitro je akutna nevarnost minila. Sredi prejšnjega stoletja je Britanija prestala industrijsko revolucijo in se je otepala s problemi, kako zagotoviti kontinuiteto v kapitalističnem

proizvodnem zamahu. Bila je pač model kapitalistične družbe in je zato povsem umljivo, da se je tudi prva lotila zdravstva. Pri naborih za potrebe krimske ekspedicijske skupine so ugotovili, da je zdravstveno stanje prebivalcev porazno. To spoznanje je zamajalo perspektive za nadaljnjo rast industrijske proizvodnje, saj ni bilo ustrezne delovne sile. Kmalu za tem pa se je pokazalo, da je mogoče oskrbeti potrebno kvalifikacijsko strukturo delovne sile, ki jo je proizvodnja že nujno potrebovala, le s sočasnim podaljšanjem življenjske dobe, saj se sicer ne povrnejo vlaganja v izobraževanje.

Vse to priča, da je zdravstvo nastalo kot izraz potrebe po neki kakovosti človeškega materiala. Zamudo naše ožje domovine tudi na teh področjih pa ponazarja demografska krivulja, ki precej kaže raven zdravstvenega varstva in se za naše kraje bolj strmo povzpne šele v letih pred prvo svetovno vojno. Zdravstvena služba, ki smo jo podedovali leta 1945, je bila odraz razvojne stopnje naše dežele in družbenega reda, ki je dotlej veljal. Dokaj dobro zdravstveno varstvo nekaterih delavcev, kakor so to bili rudarji in železarji, pa je bilo rezultat tega, da so to posebno zahtevna dela, ki zato terjajo tudi nadpovprečno kondicijsko raven in je takšno izjemno dobro zdravstveno varstvo teh kategorij zaposlenih bilo tudi v interesu delodajalcev. Seveda pri tem ne gre spregledati, da so ti delavci bili tudi najboljše sindikalno organizirani.

Vsekakor pa to ni bilo odraz pripoznane človekove pravice na zdravje. Šele v zadnjih dvajsetih letih je pridobilo naše zdravstveno varstvo novo kvaliteto, ki je v tem, da zdravje ni le pogoj proizvodjalnih možnosti, temveč tudi subjektivna pravica in nepogrešljiva sestavina humanizma. Tej novi kvaliteti zdravstvenega varstva pa se je praktično naša organizacija zdravstvene službe resno začela prilagajati šele v letih 1956-57 in se seveda še zdaj prilagaja. V teh letih smo pričeli odpravljati privatno prakso, za katero je značilno, da je njen kriterij plačilna zmožnost bolnika ali tistega, ki naj ne bi zbolel, in ne zdravstveno stanje. Institucija privatne prakse pa je tudi tehnološko prehojena stopnja zdravstvenega varstva, saj je na Švedskem le 2,7% vseh zdravstvenih zmogljivosti v privatnih rokah. V ZDA pa v velikem obsegu privatna praksa uporablja pri opravljanju svoje dejavnosti materialne in kadrovske zmogljivosti javne zdravstvene službe, zakaj sodobna raven zdravstvene oskrbe temelji na delitvi dela in zato že tehnološko terja od družbe urejeno organizacijo.

Nekoliko pozen poseg v družbeno funkcijo zdravstva, je mogoče dokaj lagodno pojasniti z našimi takratnimi materialnimi možnostmi in s tem, da smo se v prvih desetih letih po osvoboditvi otepali s problemi elementarnega zdravstvenega varstva. Vsebina tega posega je bila predvsem v odpravi privatne prakse, ki je nezdržljiva z zdravjem kot imanentno pravico osebnosti, in tudi v usmeritvi investicijskih sredstev v zmogljivosti, namenjene ambulantnemu zdravstvenemu varstvu, ki so nadomestile izpadlo privatno prakso. Vprašanje je sicer, če nismo predolgo nadaljevali to investicijsko tendenco in jo ponekod pripeljali do absurda? Vendar materialne možnosti in zdravstveno stanje prebivalstva ne izčrpajo odgovora, zakaj smo se razmeroma pozno lotili strukturalnih sprememb v organizaciji zdravstvene službe in šele leta 1961 raztegnili mehanizem samoupravljanja tudi na zdravstvene zavode. (To omejitev na zdravstvene zavode sem storil vedoma, ker zdravstvene službe kot organizacije še zdaj ne uravnava mehanizem samoupravljanja.)

Zdi se, da nismo do kraja jasno razmejili »medicine«, ki je znanost, od »zdravstva«, ki je organizacija za aplikacijo dosežkov te in še drugih ved. Zdravstvo je hipotenuza znanstvenih dosežkov na področju medicine in zavestnih družbenopolitičnih odločitev v mejah materialnih možnosti. Ne do kraja izpeljana opredelitev funkcionalnosti zdravstva je umljiva zaradi drugih bolj perečih družbeno-političnih vprašanj. Ta zamuda pri praktični opredelitvi vsebine in vloge zdravstva, predvsem pa njegovo pretesno naslanjanje na »medicino«, je imelo za posledico, da se je praktično v naši družbi pripoznavala zdravstvu neko dobo nekakšna polodvisnost od družbeno-političnega razvoja v celoti in do neke mere tolerirala njegova sorazmerna odmaknjenost od tega razvoja. Šele leta 1961 je zdravstvo z uvedbo samoupravljanja pričelo dohitevati ves naš družbenopolitični razvoj, čeravno smo tudi takrat »zdravstvene centre«, ki bi naj bili okostje naše organizacije zdravstvene službe, izvzeli iz mehanizma samoupravljanja.

Zdravstveni centri so funkcija enega izmed zdravstvenih zavodov na nekem območju, ki mu jo zaupa družbenopolitična skupnost. Veljavni predpisi opredeljujejo njihovo funkcijo predvsem v strokovni smeri: že površna analiza njihovih številnih nalog, posebno tiste najpomembnejše, da organizira in povezuje zdravstveno službo na svojem območju, pokaže, da morajo usmerjevati in usklajevati delo zdravstvenih zavodov, ki jih upravljajo organi samouprav-

ljanja. Zdravstveni centri so izločeni iz mehanizma samoupravljanja in so le strokovno usmerjevalni organi, svoje naloge pa lahko realizirajo le z delom in odločitvami organov samoupravljanja zdravstvenih zavodov. Ta nedoslednost v sistemu je precej kriva za že tolikokrat ugotovljeno neučinkovitost zdravstvenih centrov pri organiziranju in povezovanju zdravstvene službe. Seveda je k temu še dodati, da je ureditev zdravstvenih centrov le kot funkcija nekega zdravstvenega zavoda tudi sama po sebi prispevala, da se je takšen zavod velikokrat enačil s samim zdravstvenim centrom in se zato orientiral na lastne zavodske probleme, ki jih je imel za probleme centra. Zavaljo tega so močno trpele naloge pri organizaciji in povezovanju dela vseh drugih zdravstvenih zavodov na nekem območju.

Razdeljevanje sredstev med zdravstvene zavode po sistemu pogodb z vsakim zdravstvenim zavodom posebej spodbuja sredobežna nagnjenja, saj vsak zdravstveni zavod sklepa pogodbo le za sredstva za svojo dejavnost. Takšen sistem ne napeljuje k temu, da bi zdravstveni zavodi usklajevali med seboj dejavnost. Posledica tega pa je, da je odgovornost za zdravstveno varstvo razdrobljena med posamezne zdravstvene zavode, kar velja tudi za odgovornost pri porabi sredstev, namenjenih zdravstvenemu varstvu. V končnem učinku pa to pripelje do tega, da nosi dejansko odgovornost za porabo sredstev za zdravstveno varstvo služba socialnega zavarovanja. V zdravstveni službi, ki ta sredstva dejansko rabi, pa je ta odgovornost do te mere deljena, da je iz nje le težavno izpeljati učinkovito odgovornost tako za zdravstveno varstvo v celoti kakor za racionalno porabo sredstev za to varstvo.

Ureditev zdravstvenih centrov pa je sama po sebi kontradiktorna, ker smo prenesli nanje tiste funkcije pri organizaciji zdravstvene službe, ki so jih poprej imeli oblastni organi, pri tem pa nismo mehanizma oblasti nadomestili s kakšnim drugim ali z edino mogočim mehanizmom samoupravljanja. Tako se pooblastila zdravstvenih centrov omejujejo na nasvete, njihove odgovornosti pa obsegajo zagotovitev skladnega funkcioniranja zdravstvene službe. Trdno sem prepričan, da so na takšno ureditev v dobršni meri vplivali nazori, ki ne vidijo v zdravstvu predvsem organizacije. Vsi sestavni deli te organizacije morajo povezano delovati, saj zdravstvena služba združuje enoten tehnološki postopek, ki gre od ambulantne splošne prakse do subspecialistične zdravstvene oskrbe.

Zato bi kazalo tudi »zdravstvene centre« vnesti v mehanizem samoupravljanja, kar bi nedvomno bila dosledna izpeljava sistema samoupravljanja, v zdravstvu, ki je v zdaj veljavni ureditvi obtičalo na pol poti. Tako bi zdravstveno službo izoblikovali v samoupravnem organizmu, ki bi prevzemal odgovornost za zdravstveno stanje, seveda pa bi kot nasprotna utež tej dolžnosti morala biti pravica, da razdeljuje sredstva, ki jih družba nameni zdravstvenemu varstvu med zdravstvene zavode kot izvrševalce tega varstva.

Zagotovo pa se je tega vprašanja mogoče lotiti tudi drugače. Denimo, težave s financiranjem dejavnosti zdravstvenih centrov in njihova pomanjkljiva kadrovska zasedba. Bilo bi zelo zgrešeno, če bi te razloge a priori zavrgli, zakaj gotovo je, da bi zdravstveni centri laho bolje opravili svoje naloge tudi v sedanji ureditvi. Poglejmo svetel primer mariborskega zdravstvenega centra. Komaj se dotaknemo vzvodov njegovega delovanja, opazimo, da je praktično v mejah sedanje ureditve dejansko realiziral nekatere stvari, ki jih navajamo kot predlog za prihodnjo ureditev. Tamkajšnji največji plačnik je namreč sklepal pogodbe le s pritrditvijo zdravstvenega centra in podobno tudi usmerjal razvoj zdravstvene službe.

Ta uspeh pravzaprav pokaže, da so želi sadove tam, kjer so »sistem« presegli, in da bi bilo zgolj izpopolnjevanje znotraj veljavne pravne ureditve zdravstvenih centrov »excés de perfection juridique«.

O gibanju stroškov za zdravstveno varstvo v zadnjem času veliko razpravljamo, a zdi se, da so ugotovitve bolj ali manj prakticistično izpeljane iz nekaterih omejenih spremljanj tendenc k naraščanju teh stroškov. Naj pojasnimo, da smo lani porabili v naši republiki 5,11% narodnega dohodka za zdravstveno varstvo, kar je padeč v primeri z letom 1963, ko smo porabili 5,33% narodnega dohodka. Izolirano gledano, bi to kazalo na relativno pocenjevanje zdravstvene službe. Pristavimo še za primerjavo, da na Švedskem rabijo za zdravstveno varstvo približno 3% narodnega dohodka, ki je tri in polkrat večji od našega, v Angliji pa 4% narodnega dohodka, ki je trikrat večji od našega. Obseg pravic iz zdravstvenega zavarovanja v teh deželah je nekoliko manjši kakor pri nas in bi to kazalo, da naša zdravstvena služba niti ni draga. Ta sklep pa bi bil verjetno le deloma ustrezen, ker moramo upoštevati sorazmerno cenenost delovne sile pri nas; ta dosega pri nas nekaj čez 60% vseh funkcionalnih stroškov zdravstvene službe, v razvitih deželah pa se njen delež premakne na 80 odstotkov.

Bilo bi pa le pol resnice, če tega ne bi dopolnili še z dejstvom, da stane pri nas sanitetni material toliko kakor drugod in da so pri nas v porabljenih sredstvih tudi 3,5 milijarde, ki so jih zbrali zavodi za razširjeno reprodukcijo, medtem ko so v tujih pokazalcih le funkcionalni stroški.

Za uporabo sredstev, ki jih zberemo v skladih za zdravstveno zavarovanje, pa je značilna tendenca k večanju deleža porabe za nadomestila (hranarine, prevozni stroški, režija organa zavarovanja itd.) na škodo sredstev, namenjenih za zdravstveno varstvo. Še pred nekaj leti smo porabili le približno 20% v skladih za zdravstveno zavarovanje zbranih sredstev za nadomestila in je preostalo za zdravstveno varstvo približno 80%. Lani pa smo pri skladih zdravstvenega zavarovanja delavcev zaznamovali porabo za nadomestila v višini 35% in za zdravstveno varstvo približno 65%. Ali konkretno, v skladu za zdravstveno zavarovanje delavcev v naši republiki smo v letu 1964 zbrali približno 53 milijard, zdravstvena služba je od tega dobila 33,800 milijard, razlika pa je šla za druge prej omenjene izdatke. To pojasnjuje tudi ugotovitev, da se vsa leta večja delež sredstev za zdravstveno zavarovanje pri narodnem dohodku, tako tudi v letu 1963 nasproti letu 1964, obenem pa se je, kakor smo že poprej opisali, delež sredstev za zdravstveno varstvo v narodnem dohodku zmanjšal. Ta tendenca zares povzroča skrbi, še posebej, ker se letos strmo nadaljuje, saj so nam vzorčne raziskave te delitve pokazale, da smo v prvem polletju 1965 že skoraj dosegli fifty-fifty. Kakor smo že v uvodu v to obravnavo nekaterih finančnih aspektov zdravstva povedali, nam obseg tega sestavka pa tudi pomembnost teme ne dopuščata podrobnejših analiz, poudarili bi le, da je nujno lotiti se študijske raziskave funkcije porabe v zdravstvene namene v narodnem dohodku, ker bomo sicer prisiljeni zavoljo okoliščin ta vprašanja praktičistično reševati. Zaradi boljšega vpogleda v to problematiko pa navajamo nekatere pokazovalce o financiranju zdravstva v tehle 4 državah:

Združene države Amerike

Naj za primerjavo uporabimo tudi ZDA, čeravno ta primerjava ni najbolj posrečena, saj tam gre le za omejeno zdravstveno varstvo, ki obsega le zdravstveno varstvo v bolnišnicah. Zanimivost načrta za uvedbo zdravstvenega varstva za starejše ljudi pa je morda v tem, da računajo s tem, da bo uvedba te zvrsti zdravstvenega varstva pred-

vsem zadela bolniške zmogljivosti, ki jih nameravajo v letih 1964 do 1970 povečati od 1,1 na 2,5 milijona postelj, kar kaže, da pričakujejo, da se bo tu pritisk pacientov povečal. Povsem finančni prikaz pa naj ponazori tale tabela, pri kateri smo dolžni opozoriti, da gre le za zdravstveno varstvo, in to hospitalno, ki ob konceptu »out patient departement« obsega tudi specialistično ambulantno delo:

Prispevki za zdravstveno zavarovanje v povprečju:

l. 1937—49	2%	od prvih (letnega dohodka)	5000 = 60 \$
l. 1950	3%	od prvih (letnega dohodka)	5000 = 90 \$
l. 1951—53	3%	od prvih (letnega dohodka)	5600 = 108 \$
l. 1954	4%	od prvih (letnega dohodka)	5600 = 144 \$
l. 1955—56	4%	od prvih (letnega dohodka)	4200 = 168 \$
l. 1957—58	4,5%	od prvih (letnega dohodka)	4200 = 189 \$
l. 1959	5%	od prvih (letnega dohodka)	4800 = 240 \$
l. 1960—61	6%	od prvih (letnega dohodka)	4800 = 288 \$
l. 1962	6,25%	od prvih (letnega dohodka)	4800 = 300 \$
l. 1963—64	7,25%	od prvih (letnega dohodka)	4800 = 348 \$

Po računih Kennedyjevega plana pa naj bi ti stroški, ki bi obsegali še zdravstveno varstvo ljudi, starih več kakor 65 let, naraščali v temle tempu:

l. 1965	7,25%	od prvih (letnega dohodka)	4800 = 348 \$
l. 1966—67	8,25%	od prvih (letnega dohodka)	4800 = 396 \$
l. 1968	9,25%	od prvih (letnega dohodka)	4800 = 444 \$

Kanada

Naj med drugim omenimo stroške za zdravstveno varstvo v Kanadi, ki je obsegalo leta 1958 le 5 pokrajin, v letu 1961 pa že vseh 10 pokrajin, vendar so podatki, ki jih navajamo, preračunani tako, kakor bi že od vsega začetka bilo vseh 10 pokrajin vključenih v zdravstveno varstvo. Gre le za bolniško zdravstveno varstvo.

V l. 1958 na 1 prebivalca 21,25 \$ kanadskih ali 500 milj. \$

V l. 1964 na 1 prebivalca 43,75 \$ kanadskih ali 800 milj. \$

povečanje za približno 266%

Primerjava z ZDA ni mogoča, ker gre tam za prispevke »pridobitnih«, tu pa celo populacijo.

Velika Britanija

Za naše razmere je veliko bolj zanimiv primer »Anglije«, ki ima »nacionalno zavarovanje« in kjer so se stroški povečali od 1,5 milijarde dolarjev v letu 1949 na 2,9 milijarde dolarjev v letu 1963. Pri tem naj opozorimo, da so ravno ti stroški imeli veliko vlogo v volilni kampaniji leta 1951 in da politični analitiki pripisujejo precejšen del razlogov za takratni poraz laburistične vlade temu, da je poskušala zniževati tempo naraščanja teh stroškov, konkretno z zoževanjem pravic pri zobozdravstvenem varstvu. Navajamo razloge, ki jih je konservativna vlada v obrazložitvi proračuna za leto 1963 uporabila za obrazložitev tega povečanja: »Inflacija in naraščanje prebivalstva sta vzrok za znaten del povečanja vladnih stroškov za zdravstveno varstvo. Toda večji del zvečanja stroškov pa je pripisati vzdrževanju in kadrovskim potrebam bolniškega sistema. Približno 60% vseh izdatkov gre za bolnišnice.«

Naj ponazorimo te navedbe še z nekaterimi pokazovalci:

Stroški za bolnišnice in specialistično zdravstveno varstvo

1949	1954	1963
690 milijonov \$	804 milijonov \$	1,6 milijarde \$ ali 153%

Osnovna zdravstvena služba

1949	1954	1963
135 milijonov \$	170 milijonov \$	225 milijonov \$ ali 66%

Zdravila (se posebej obračunavajo tudi v bolnišnicah)

1949	1954	1963
100 milijonov \$	100 milijonov \$	275 milijonov \$ ali 175%

Obenem bi opozorili, da se stroški za zdravstveno varstvo gibljejo v Veliki Britaniji ves čas okoli 4% narodnega dohodka.

Švedska

Za Švedsko, ki je po svojem sistemu socialnega zavarovanja še najbolj uporaben primer za našo državo, pa bi bila podoba tale:

Vsa pomembna zdravila so brezplačna, pri nekaterih zdravilih pa morajo zavarovanci doplačati do 50%, če je cena zdravila višja kakor tri krone. Hospitalizacija je brezplačna v vseh javnih zdravstvenih ustanovah. Socialno zavarova-

nje v celoti plača tudi vse posebne storitve, kakršne so operacije, specialna nega, medicinske tehnične preiskave, transfuzija krvi itd. Če se zavarovanec zdravi pri privatnem specialistu ali v privatnih sanatorijih in bolnišnicah, ki pa imajo več kakor 2,7 vseh bolniških postelj, pa mora vse stroške plačati v celoti sam. V primeru bolezni dobi zavarovanec poleg »boleznine« še nadomestilo za izgubljeni osebni dohodek, kar je pravzaprav edina bistvena razlika v primerjavi z našim sistemom zdravstvenega zavarovanja. Vsa nadomestila zaradi bolezni pa začenjajo šele tretji dan od začetka bolezni.

Ta opis je skušal le opredeliti način švedskega zdravstvenega zavarovanja, podrobneje pa je v delitvi proračuna stvar takale:

Državni proračun za leto 1964 je znašal 23,900 milijonov kron. Od tega je bilo namenjeno za narodno obrambo 17%, za zdravstvo in socialno varstvo 30%, za šolstvo in kulturo 14% itd. Stroški za zdravstvene ustanove so se v letih 1960 do 1964 povečali za 2000 milijonov švedskih kron in znašajo 3% narodnega dohodka.

V ta oris stroškov za zdravstveno varstvo bi kazalo pritegniti še socialistične države, kar pa žal ni uresničljivo. Vsekakor pa je bil namen teh navedb le orientacijski, ker primerjava z našimi razmerami v celoti ni mogoča, pač pa je jasna tendenca k strmemu naraščanju cene zdravstva, kar ustreza širjenju njene kadrovske in materialne podlage; saj pravzaprav v zdravstvu niti ne poznamo enostavne reprodukcije, temveč le funkcionalno, ki, denimo, samo pri velikih rentgenskih aparataturah v razdobju zadnjih 10 let pomeni v konvertibilnih valutah 3,8-kratno povečanje. Ta gibanja pa naša zdravstvena služba le s težavo dohaja in se je zastarelost opreme v razdobju od leta 1958 do l. 1964 povečala za približno 33%, medtem ko se je vrednost osnovnih sredstev v poslopih povečala za približno 45%.

To so zelo kritične pripombe, oprte na dejstva: če ta razložimo, pa pridemo do ugotovitve, da večji del teh pomanjkljivosti izvira iz razdrobljene in funkcionalno nepovezane organizacije zdravstvene službe in tudi socialnega zavarovanja. Zakaj razdrobljenost teh služb v končnem učinku pripelje k temu, da se tudi utemeljenost in primerčnost vlaganj presoja z vidika majhnih komunalnih skupnosti in dokaj izoliranih zdravstvenih zavodov in ne z vidika integralnosti zdravstvenega varstva. Večina strokovnjakov za organizacijo zdravstvene službe se je letos na

kongresu v Stockholmu izrekla za organizacijo zdravstvene službe v regijah, ki obsegajo v skladu z različnimi okoliščinami 400.000 do milijon prebivalcev. Seveda se skupinsko razvrščanje in organiziranje zdravstvene službe mora ujemati z vsemi drugimi urbanističnimi elementi za oblikovanje zaokroženih celot. Tako morajo tudi razprave o regionalizaciji in koncentraciji zdravstvene službe upoštevati vsa gospodarska in družbena prizadevanja v tej smeri... in večidel argumentov, ki veljajo za to področje, lahko analogno uporabimo tudi za zdravstvo. Pri vsem tem pa nam mora biti izhodišče, da sta obseg in kakovost zdravstvenega varstva zadeva družbene konvencije, ki jo opredeljujejo zavestne družbene tendence in razpoložljiva materialna sredstva. Če je to tako, potem mora biti vnaprej z dokajšnjo trdnostjo določen delež zdravstva pri narodnem dohodku s srednjeročnim programiranjem, seveda pa je podlaga za to do kraja razčiščena funkcionalnost »zdravstva«. Na kratko: določiti moramo »social cost« zdravstva. Ali zdravstvo preveč ali premalo porabi, je dokaj retorično zastavljeno vprašanje, ker zdravstvena služba porabi tisto, kar ji družba da; gre pa za to, če ta sredstva rabi gospodarno in z optimalnimi učinki za zdravstveno stanje prebivalcev. Za ureditev tega pa je nujno programiranje zdravstvenega varstva.

Programi zdravstvenega varstva naj bi določali, kaj je potrebno storiti na področju zdravstva — akcijski program, razen tega pa naj bi tudi vsebovali določila o razvoju zdravstvene službe, graditvi zmogljivosti, o kadrih itd. Program zdravstvenega varstva bi bil po vsebini akt, ki bi določal zdravstveno politiko in ekonomsko podlago te politike. Zatorej bi vseboval od družbene skupnosti naložene dolžnosti zdravstveni službi neke regije in tako urejal razmerja med družbeno skupnostjo in zdravstveno službo. Delovni programi zdravstvenih zavodov pa bi določali, kako in kdo bo opravil naloge, vsebovane v programu zdravstvenega varstva, ter tako urejali razmerja med zdravstvenimi zavodi še posebej, ker bi delovni programi tudi bili podlaga za delitev sredstev med zdravstvenimi zavodi.

To povsem fragmentarno naštevanje nekaterih finančnih vprašanj na področju zdravstva naj opozori na pomen »zdravstvenih centrov« pri organizaciji in integraciji zdravstvene službe. To kaže navezati na prej sproženo pobudo, da tudi vanje uvedemo mehanizem samoupravljanja, ki bi edini s samodisciplino lahko zagotovil smotrni razvoj; obenem pa bi ne bila prizadeta samoupravnost posameznih

zdravstvenih zavodov, saj bi tako »zdravstveni center« iz svobode njihovih pobud oblikoval disciplino pri izvajanju sprejetih pobud.

Pa še nekaj besed o tako imenovani »dehumanizaciji zdravstvene službe«. Iz javnih in privatnih razmišljanj o naši današnji zdravstveni službi v široki javnosti in med zdravstvenimi delavci veje nostalgija po časih »hišnih zdravnikov«. Pred dvema desetletjema, a pri nas še pred dobrimi desetimi leti, nam je bil s svojim značilnim kovčkom vred skoraj celotna diagnostika in terapija. Res je, da je bila raven zdravstvene oskrbe daleč za današnjo, ker tudi zdravstvo gre v delitev dela. Vzorčne ugotovitve v eni izmed naših velikih bolnišnic so, denimo, pokazale, kako so pacienta leta 1958 med njegovo oskrbo v bolnišnici obravnavali štirje visoko strokovni zdravstveni delavci in se je to število leta 1961 povečalo na 7, lani pa je že doseglo 11 visoko strokovnih zdravstvenih delavcev. Razvoj gre pač v smeri večjega števila diverzificiranih diagnostičnih in terapevtskih pripomočkov in terja številen za posamezna ožja področja posebej usposobljen kader. Jasno je, da so bile pri hišnih zdravnikih človeške relacije med njim in pacientom veliko bolj intimne. Toda ni pa povsem neokusna primerjava tega načina dela zdravstvene oskrbe z drobno obrtniško proizvodnjo in konsekvantno s tem sodobnega deljenega dela v zdravstvu z industrijsko proizvodnjo na principu delitve dela. Tudi primerjava uspehov teh dveh načinov zdravstvene oskrbe je več kakor podobna primerjavi učinkovitosti v proizvodnji na obrtni in industrijski način. Vse to sili k ugotovitvi, da se delitvi dela v zdravstvu ne moremo odreči kljub neki nevarnosti tehnizacije. Obenem pa ne kaže spregledati, da je bil sistem hišnih zdravnikov namenjen ožjemu krogu bolnikov, ki so pač imeli sredstva, da so plačali to individualno zdravljenje. Poskusi na Hrvaškem z uvedbo mikrorajonov za zdravnika splošne prakse niso dali zaželenega uspeha, ker ni bilo mogoče združiti pozitivne tradicije hišnega zdravnika in sodobno raven zdravstvene oskrbe, saj je bil zdravnik brez potrebnih materialnih pripomočkov in drugih potrebnih kadrov le triažer, ki je napotil bolnika kam naprej. Spomnimo se, da jedro lanskega spora med zdravniki splošne prakse in zdravstvenim zavarovanjem v Angliji, ki je skoraj pripepljalo do stavke, niso bila materialna vprašanja, temveč očitki, da so jih ob sistemu hišnih zdravnikov izločili iz medicine. Zato ne kaže graditi mostu med deljenim teamskim

delom zdravstvene službe in posebno zahtevna zdravljenja, ko mora zdravnik navezovati posebna človeška razmerja z bolnikom človekom (ali tistim, ki meni, da je bolan, kar je ob izločitvi zavestne simulacije povsem enako) v uporabi klasičnih oblik integriranja zdravstvene oskrbe le na prvi tehnološki etapi, to je le v ambulanti splošne prakse, temveč v vseh fazah zdravljenja, kar pač morajo napraviti zdravstveni delavci, ki zdravijo na teh tehnoloških etapah.

Na koncu tega prispevka naj še omenimo, da zdravstvena služba intenzivno išče problemske rešitve, saj so se prakticistične že precej izčrpale. Na plan sili spoznanje da je potreben kvalitativni premik, ki naj organizacijo zdravstvene službe in njen status še bolj približa njenim nalogam. Če ob vsem tem ne bi omenil samoupravljanja, bi šli mimo resnice: zakaj v štirih letih rasti je sprostil pobude za odpravo pomanjkljivosti in v procesu tudi oblikuje koncepte, kakšna naj bi bila vloga in mesto zdravstvenega varstva in kakšna v skladu s tem organizacija zdravstvene službe. Le zdravstveni delavec, ki ima vpliv na organizacijo zdravstvene službe, jo lahko naredi takšno, da bo najbolje stregla potrebam zdravstvenega varstva in bila najbolj primerna za aplikacijo medicinskih dosežkov.

JOŽE PIANO

Vrednotenje splošne potrošnje

I

Zgodovinski razvoj komunalnega gospodarstva kaže, da se opredeljevanje te panoge nenehno spreminja, ker nosi v sebi bolj ali manj izrazite značilnosti »javne dejavnosti«. Razen tega je predvsem odvisno od splošne ravni in razvoja posamezne komune, ker deluje praviloma samo v njenem dosegu, dopolnjuje stanovanjsko gospodarstvo in druge terciarne dejavnosti ter je pomemben činitelj urbanizacije naših mest in naselij mestnega pomena. Kljub značilnosti »javne dejavnosti« pa izgublja komunalno gospodarstvo pri nas v zadnjem času čedalje bolj »liberalno opredelitev« in se postopoma približuje drugim gospodarskim panogam. Zato komunalno gospodarstvo trenutno še nima priznane toliko vsebine, kot bi mu sodila, niti nima enotno določenega obsega. Njegova

trenutna opredelitev je torej odvisna od raznih gledišč. Priзнati komunalnemu gospodarstvu primeren položaj, se pravi, spoznati njegov obseg in mu dati tak družben poudarek, ki mu po naravi delovanja najbolj gre.

Kar zadeva urbanizem, lahko opredelimo komunalno gospodarstvo predvsem z mikro-prostorskega vidika. To pomeni, da imamo za razne stopnje razvoja mestnih aglomeracij različne kapacitete komunalnih objektov in naprav ter ustreznih organizacij. Komunalno gospodarstvo prostorsko določamo kot ožje komunalno gospodarstvo in kot širše komunalno gospodarstvo. Ožje komunalno gospodarstvo obsega tiste komunalne dejavnosti, ki jih praviloma lahko razvijamo v vsakem naselju, medtem ko zajema širše komunalno gospodarstvo tiste komunalne dejavnosti, ki jih lahko razvijamo uspešno le pri določeni velikosti in splošni razvitosti mesta. Tako lahko štejemo med ožje komunalne dejavnosti oskrbo z vodo — vodovod, odpravo odplak in atmosferskih voda — kanalizacijo, oskrbo z električno energijo, prometno mrežo v naselju — ulice, ceste, trge, javno snago in pogrebno službo. Med širše pa štejemo javno razsvetljavo, mestni promet, oskrbo s plinom — plinarne, oskrbo s toploto — toplarne, javno zelenje — parke in nasade, javna hladna in topla kopališča in urejanja ter komunalno opremljanje stavbnih zemljišč. Navedene komunalne dejavnosti lahko označimo s posameznimi strokami, medtem ko predstavlja vsa komunalna dejavnost posebno panogo, katere posebnost priznavamo s procesom vpeljevanja ekonomskih načel.

Posebnosti komunalnih dejavnosti se kažejo v značaju in praviloma v brezpogojnem delovanju ter se zato precej razločujejo od drugih dejavnosti. Brezpogojno delovanje si lahko zamislimo, če si predstavljamo, v kakšnem položaju bi se znašlo mesto, ko bi v njem samo za nekaj dni odpovedali na primer vodovod, kanalizacija, distribucija električne energije itd. Takšno stanje lahko onemogoči normalno življenje in ima še druge posledice. Določitev posamezne dejavnosti praviloma označujejo: raven in oblikovanje cen, stopnja družbenih obveznosti, politika financiranja in investicij, organizacijske oblike in drugo.

Cena komunalnih proizvodov in uslug ima, gledano razvojno, praviloma značaj tarife, le redko izraža vsebino ekonomske cene. Trenutno pa v nekaterih primerih že dosega stroškovno ceno (to je tista cena, ki pokriva stroške enostavne reprodukcije in del stroškov razširjene reprodukcije, ki zajemajo odplačilo kreditov). Tarife komunalnih proizvodov in

uslug so dejansko le del nadomestila, ki ga plača potrošnik komunalnih proizvodov in uslug, medtem ko mora ostali del kriti skupnost. Če pa sprostimo tarife do višine ekonomskih cen oziroma vsaj do višine stroškovnih cen, dobimo pri poslovanju komunalnih organizacij vsekakor realnejše rezultate. Sprostitev lahko omogoči tudi tako razdelitev stroškov, ki bi imela za posledico pravilnejše sodelovanje posameznika in posameznih skupin pri komunalni potrošnji, ki ima značaj osebne in splošne potrošnje. Cena komunalnih proizvodov in uslug je tako v odnosu do cene proizvodov drugih panog, na primer osnovne gospodarske dejavnosti, ki se oblikuje na podlagi ponudbe in povpraševanja in ki je vsebinsko »ekonomsko polno«, čisto drugače definirana ter taka vpliva na množico vzporednih činiteljev. Razloček med ceno komunalnih proizvodov in uslug in ceno proizvodov in uslug v drugih dejavnostih je tudi ta, da je diferenciran za različne potrošnike največkrat v razmerju ena proti tri.

Družbene obveznosti so v komunalnem gospodarstvu zaradi nizke akumulativne zmožnosti tovrstnih organizacij in zaradi vpliva ravni cen na osebni standard tako ublažene, da višino teh instrumentov določa pretežno komuna, ki tudi v celoti uravnava politiko komunalnega gospodarstva na svojem območju. Seveda je takšno stanje lahko le prehodnega pomena in se bo hkrati s čedalje večjim uvajanjem ekonomskih principov poslovanja v komunalno gospodarstvo verjetno sčasoma spremenilo. Znano je, da zaradi različnega komunalnega razvoja, različnih pogojev in zahtev po razvijanju komunalnega gospodarstva, različne gospodarske in socialne strukture naselij ter njihove gospodarske intenzivnosti, različne kupne moči prebivalstva v posameznih mestih in različne perspektive v okviru splošnega gospodarskega razvoja komune najlažje in najuspešneje uveljavljajo ter izvajajo svojo lastno komunalno politiko in v okviru te razvijajo tudi lastno komunalno gospodarstvo, ki na raznih stopnjah razvoja prenese različne nivoje družbene akumulacije.

Če opazujemo *komunalno gospodarstvo v mestu*, vidimo, da je organizirano tako, da praviloma ustreza minimalnim zahtevam po komunalnih proizvodih in uslugah. Tako imamo v določeni obliki organizirano na primer oskrbovanje z vodo, odplakovanje odpadnih voda, oskrbo z električno energijo in podobno. Vse navedene in druge komunalne dejavnosti potekajo iz enega oskrbnega oziroma proizvodnega mesta, pri čemer je vsaka konkurenca v naselju gospodarsko skoraj neizvedljiva oziroma neprimerna. Vse te storitve pa so nujne, nepretrganost teh dejavnosti zagotavlja redni razvoj tako

gospodarskega kakor tudi drugega družbenega življenja v mestu.

Investiranje v komunalno gospodarstvo izpričuje posebnosti, ki se oblikujejo posebno v količinskem gibanju komunalnih objektov in naprav. Značilno je, da zahtevajo investicijska vlaganja v komunalne objekte in naprave, kot so na primer: vodovod, kanalizacija, ulice, ceste, pločniki itd. visoka začetna sredstva in da imajo zelo dolgo dobo uporabljanja. Pri graditvi kake komunalne naprave je najboljša rešitev ta, če se hkrati ureja tudi vprašanje graditve vseh drugih naprav, ki so s tako napravo v najtesnejši zvezi. Pri investiranju komunalnih objektov in naprav je zelo pomembno dimenzioniranje le-teh glede na dolgoročni značaj in glede na perspektivno oblikovanje prizadetih mest in naselij. Pri politiki investiranja se kažeta predvsem dve posebnosti. Prva je ta, da je zelo oteženo aktiviranje investicijskih sredstev oziroma finančnega potenciala večjega obsega in dolgotrajnih »mrtvih« vlaganj. Druga pa je v vsebini etapne graditve komunalnih objektov in naprav v daljšem časovnem obdobju, kljub načelu skrbnega usklajevanja programa komunalnih del z urbanističnimi projekti. Težave nastopajo s časovnim in prostorskim usmerjanjem investicij in z dolgoročno amortizacijo. Vse to otežkoča akumulacijo potrebnih finančnih sredstev na lokalni ravni in ima za posledico večji pritisk na *strnjene* vire sredstev.

Za financiranje komunalnih objektov in naprav je značilno, da obstoja vrsta različnih virov sredstev z osnovno lastnostjo: nestabilnost in nezadostnost. Zato taka raznovrstnost ne more biti podlaga za urejanje problematike financiranja z obsežnimi začetnimi vlaganji kakor tudi ne more biti osnova za izdelavo dolgoročnih programov komunalnih del. Rešitev moramo iskati predvsem v osamosvojitvi in ekonomski utrditvi komunalnega gospodarstva samega. Dekoncentrirana sredstva namreč ne ustrezajo razmerju med komunalnim gospodarstvom in stanovanjsko graditvijo, kaj šele med drugimi panogami. Znano je, da je pospešeni splošni gospodarski razvoj spremljala urbanizacija mest z občutnim povečanjem mestnega in primestnega prebivalstva, kar pa je seveda dvigalo lokalne urbane stroške. Zadoščalo se je predvsem potrebam po stanovanjskih objektih, ne pa potrebam po istočasni izgradnji najbistvenejših dopolnilnih komunalnih objektov. Praksa pa kaže, da je ugodne pogoje prebivanja, sorazmerno zadovoljiv standard in primerne urbane stroške mogoče doseči le z racionalnostjo in ekonomičnostjo pri sočasni stanovanjski in komunalni gradnji. Industrializacija in zado-

voljevanje drugih potreb prioritetnega pomena v gospodarstvu so imele za posledico resno zaostajanje izgradnje komunalnih objektov in naprav. Posledica tega sta upad povprečnega standarda v komunalni potrošnji in zaviranje gospodarskega razvoja, ki je v mestih vezan tudi na komunalno gospodarstvo.

II

Statistični podatki, s katerimi je mogoče določiti položaj komunalnega gospodarstva v Sloveniji temelji na določilih pravilnika o razvrščanju uporabnikov družbenega premoženja po njihovih dejavnostih in nomenklaturi za razvrščanje gospodarskih in drugih organizacij ter državnih organov po dejavnostih (Ur. list FLRJ št. 10/62).

V komunalnem gospodarstvu se značaj osebne in značaj splošne potrošnje prepletata, tako da je težko ločiti oziroma ugotoviti prevladujočo potrošnjo. Če gledamo komunalno gospodarstvo s stališča celotnega dohodka, potem prevladuje vsekakor splošna potrošnja. Splošna potrošnja se po svojem značaju opira na solidarnost, tako da daje bolj ali manj enake pogoje, medtem ko so rezultati dela postranskega pomena. V odnosu do končnega uporabnika pa ima že zaradi prej navedenih momentov komunalno gospodarstvo zoženo področje blagovno-denarnih odnosov. Nenehno vpeljevanje ekonomskih načel v komunalno gospodarstvo pa bo vsekakor zmanjševalo delež splošne potrošnje in večalo delež osebne potrošnje. To pomeni, da se bo oblikoval celotni dohodek delovnih organizacij, ki nudijo komunalne proizvode in storitve predvsem iz neposrednih plačil, to je na podlagi ekonomske cene.

Celotni dohodek komunalnega gospodarstva v Sloveniji se nenehno dviga. V l. 1963 je predstavljal 3 odstotni delež vsega ustvarjenega narodnega dohodka, v l. 1964 pa 3,5% delež. Komunalne organizacije opravljajo tudi več stranskih dejavnosti, ker so dohodki od osnovne dejavnosti za sedaj še nezadostni in zelo nestalni, odvisni tudi od proračunske potrošnje posamezne komune. Tako je znašal celotni dohodek (v milj. din):

	1963	1964	Indeks 64/63
Komunalne dejavnosti	13,951	19,236	138
Stranske dejavnosti	6,800	10,583	156
Skupaj kom. dej. SRS	20,751	29,819	144

Zanimivo je, da je celotni dohodek v stranskih dejavnostih, ki jih opravljajo komunalne organizacije, v nenehnem naraščanju: V l. 1964 je predstavljal že 35,49% celotnega dohodka vseh komunalnih organizacij. Stanje je verjetno le trenutno, ker sicer bi se postavljalo vprašanje, koliko je komunalno gospodarstvo sploh še samostojna panoga, če mora kriti večji del dohodka iz nekomunalnih dejavnosti oziroma če si ne more ustvarjati celotnega dohodka na podlagi ekonomske cene oziroma stroškovne cene. Po posameznih važnejših komunalnih dejavnostih je struktura celotnega dohodka naslednja (v %):

	1963	1964	Indeks 64/63
Javni vodovod	16,9	15,9	135
Javna kanalizacija	5,8	5,0	122
Javna snaga	4,1	4,3	151
Javna razsvetljava	2,8	1,7	85
Mestne plinarne	2,8	2,2	116
Urejanje in vzdrževanje javnega zelenja	1,7	1,9	166
Vzdrževanje ulic in cest	12,3	8,1	95
Mestne toplarne	8,2	18,8	331
Ostale komunalne dejavnosti	12,7	6,6	75
Stranske dejavnosti	32,7	35,5	156
Skupaj	100,0	100,0	144

Indeks dviga oziroma upada 1964 proti 1963 je izračunan na podlagi absolutnih vrednosti celotnega dohodka.

Iz pregleda je razvidno, da je tempo rasti počasnejši pri komunalnih dejavnostih kot pri stranskih dejavnostih.

Prepletanje osebne in splošne potrošnje se lahko glede na potrošnike komunalnih proizvodov in uslug praviloma (mogoče so tudi izjeme) enači s prepletanjem v vrstah dohodkov komunalnih organizacij z individualno in kolektivno komunalno potrošnjo. Individualna komunalna potrošnja se da individualno meriti in je praviloma odvisna od ravni teh uslug (elektrika, voda, plin itd.). Kolektivna komunalna potrošnja se individualno ne da meriti, uporabniki pa so iz širšega kroga (javna snaga, javna razsvetljava, javno zelenje itd.).

Sestava dohodkov glede na potrošnjo je (v milj. din):

		Komunalne dejavnosti	Stranske dejavnosti	Skupaj
Skupni dohodki	1963	13,951	6,800	20,751
	1964	19,236	10,583	29,819
	Indeks	138	156	144
Od prebvalstva	1963	1,688	1,693	3,381
	1964	2,240	2,593	4,833
	Indeks	133	155	145
Od gospodarskih organizacij	1963	4,878	3,718	8,596
	1964	5,845	6,503	12,348
	Indeks	120	175	144
Od občin	1963	3,319	513	3,832
	1964	4,503	432	4,935
	Indeks	135	84	129
Iz dotacij in subvencij	1963	1,623	82	1,705
	1964	313	209	522
	Indeks	19	253	30
Ostali dohodki	1963	2,443	794	3,237
	1964	6,335	846	7,181
	Indeks	259	107	222

Struktura dohodkov glede na potrošnjo v l. 1964 v vseh komunalnih organizacijah je v odstotkih taka:

1. dohodki od prebivalstva	16,2
2. dohodki od gospodarskih organizacij	41,4
3. dohodki od občin	16,6
4. dotacije in subvencije	1,8
5. ostali dohodki	24,0
6. skupni dohodki	100,0

Praviloma so poglavitni potrošniki individualnih komunalnih uslug (glede na dohodek) prebivalci in gospodarske organizacije, ki zavzemajo v strukturi 57,6%, kar se, lahko smatramo, realizira prek tarife oziroma stroškovne cene. To

pomeni, da je navedeni dohodek pritekkel iz osebne potrošnje. Potrošniki kolektivnih komunalnih uslug, gledano s stališča dohodka, pa so uvrščeni kot ostali dohodki in jih lahko smatramo kot nosilce splošne potrošnje. Razmerje pri individualni komunalni potrošnji med prebivalstvom in gospodarskimi organizacijami, ki je bilo v prejšnjem razdobju 1 : 3, je doseglo v l. 1964 odnos 1 : 2,5.

Investicije v komunalne naprave in objekte v Sloveniji so v primerjavi z gibanjem oziroma dinamiko celotnega dohodka v komunalnem gospodarstvu v šibkejšem naraščanju in predstavljajo v l. 1963 4,1 odstotni delež vseh investicij v Sloveniji, v l. 1964 pa 3,5% delež. Iz tega lahko sklepamo na upad investiranja v komunalno gospodarstvo.

Pregled investicij v komunalne naprave po virih sredstev v Sloveniji, v Ljubljani, Mariboru in Kopru (v milij. din). (Glej tabelo I.)

Iz tabele I. je razvidno, kakor je bilo že uvodoma nakazano, precejšnje število virov sredstev za investicije v komunalne objekte in naprave. Ti viri imajo, glede na primere posameznih večjih mest, nestalen značaj, kar povzroča znana nihanja pri učinku »komunalnih investicij«. Razen tega lahko ugotovljamo, da so za področje Slovenije in za področje Ljubljane najmočnejši viri sredstev komunalni skladi. Zlasti za komunalne sklade mesta Ljubljane velja pripomniti, da se je obseg sredstev znatno povečal tudi zaradi prispevka investitorjev k stroškom za urejanje in opremljanje mestnih zemljišč za gradbene namene s komunalnimi objekti in napravami.

Po namenu graditve komunalnih objektov in naprav dobimo za Slovenijo in za mesta Ljubljano, Maribor in Koper naslednjo podobo (v milij. din). (Glej tabelo II.)

Če enačimo individualno komunalno potrošnjo z osebno potrošnjo, kolektivno pa s splošno potrošnjo, dobimo, da so znašala investicijska vlaganja v komunalnem gospodarstvu, ki so imela namen oziroma značaj osebne potrošnje, v letu 1963 34%, v letu 1964 pa že 46% vseh komunalnih vlaganj. To pomeni, da se trenutno krepi predvsem sektor, ki ustreza splošni potrošnji. Ta pojav pa je utemeljen tudi z znatnim obsegom kolektivnih komunalnih uslug, ki jih dajejo posamezne komunalne organizacije. Toda v notranji strukturi je že čutiti vpliv postopnega uveljavljanja ekonomskih načel, ki delujejo tako, da se bo v komunalnem gospodarstvu sčasoma večala osebna potrošnja, saj se je tudi razmerje v prid osebne potrošnje v obravnavanem obdobju (1964 na 63) že spremenilo za 12% v prid osebne potrošnje.

Tabela I.

		SRS	Ljubljana	Mari-bor	Koper
Skupaj	1963	8,962	2,692	755	218
	1964	9,620	1,822	625	272
	Indeks	107	68	82	125
Proračuni	1963	1,313	554	27	—
	1964	982	160	6	—
	Indeks	75	29	23	—
Investicijski skladi	1963	325	15	—	4
	1964	350	75	33	—
	Indeks	108	498	—	—
Komunalni skladi	1963	3,360	1,714	395	60
	1964	3,028	1,305	376	79
	Indeks	90	76	95	131
Stanovanjski skladi	1963	359	85	—	102
	1964	598	24	—	85
	Indeks	66	27	—	83
Lastna sredstva komunalnih organizacij	1963	755	157	45	10
	1964	902	85	—	—
	Indeks	120	54	—	—
Sredstva, ki so jih komunalnim organizacijam odstopili	1963	218	55	42	6
	1964	269	48	—	—
	Indeks	124	87	—	—
Sredstva drugih gospodarskih organizacij	1963	764	37	31	—
	1964	1,330	16	27	12
	Indeks	174	43	86	—
Bančni krediti in drugi viri	1963	1,870	75	215	36
	1964	2,161	111	181	96
	Indeks	115	147	84	272

Tabela II.

		SRS	Ljubljana	Maribor	Koper
Skupaj	1963	8,962	2,692	755	218
	1964	9,620	1,822	623	272
	Indeks	107	68	82	125
Javni vodovod	1963	1,438	235	52	27
	1964	2,215	157	57	12
	Indeks	154	57	109	44
Javna kanalizacija	1963	880	270	115	25
	1964	1,389	319	136	111
	Indeks	158	118	121	446
Ulice in ceste	1963	3,948	1,934	310	127
	1964	3,480	845	186	116
	Indeks	88	61	60	91
Zelenje	1963	145	50	11	24
	1964	181	86	3	19
	Indeks	126	173	27	78
Javna razsvetjava	1963	428	234	26	14
	1964	390	106	65	4
	Indeks	91	45	247	30
Plinarna	1963	47	35	12	—
	1964	65	59	6	—
	Indeks	136	166	50	—
Elektrifikacija	1963	677	230	20	—
	1964	744	165	—	10
	Indeks	110	71	—	—
Ostale komunalne dejav.	1963	1,401	244	211	1
	1964	1,156	85	170	—
	Indeks	82	35	81	1

Za vzpostavitev realnejših odnosov v komunalnem gospodarstvu, predvsem glede na značaj potrošnje, se zastavljajo že sedaj določene naloge, ki bodo terjale v prihodnje pospešeno utrjevanje že sprejetih ekonomskih načel poslovanja in njih nadaljnje uveljavljanje. Realno je pričakovati posledico, da bo dobilo komunalno gospodarstvo večidel pravo »gospodarsko vsebino in obliko«. Predvsem se nakazuje potreba po krepitvi oblikovanja stroškovne cene, in to predvsem pri individualno merjenih komunalnih proizvodih in uslugah. To pomeni, da bi se moralo pravilneje obremeniti ustrezne potrošnike. Komunalno gospodarstvo zahteva, da ga opredelimo kot kompleksni organizem, ki razen drugega potrebuje lastne organizacije, lastne stalne vire sredstev in področja za investicije, predvsem mestna, kjer se upravlja komunalna dejavnost, urejajo, opremljajo in vzdržujejo komunalni objekti in naprave vseh vrst. Naloge, ki bi jih moralo komunalno gospodarstvo intenzivno reševati v prihodnjem razvojnem obdobju, bi lahko določili z naslednjimi pogloblitimi postavkami:

1. pri komunalnih organizacijah bi bilo treba doseči največjo mogočo poslovnost, da bi oblikovale svoj dohodek na podlagi dejanskih kalkulacij z vsemi elementi delitve;

2. za krepitev področja osebne potrošnje bi bilo treba v individualni komunalni potrošnji čimprej odpraviti poredno obremenjevanje;

3. da bi se dosegla enakomerna obremenitev vseh potrošnikov kolektivnih komunalnih objektov in naprav in da bi le-to usmerjali prek osebne potrošnje, bi se moral vpletati v posameznih mestih poseben prispevek za uporabo mestnih zemljišč. Višina takega prispevka, ki bi imel fiskalni značaj, pa bi morala biti odvisna od dolgoročnih programskih zasnov komunalnih del in od višine osebnih dohodkov občanov, ki bi ta prispevek morali plačevati;

4. trenutna določila o prispevkih investitorjev k stroškom za urejanje stavbnih zemljišč predvidevajo, naj le-ti prispevajo tudi del stroškov za sekundarne kolektivne komunalne naprave in del stroškov za nadomestna stanovanja. To pa pri mestih, ki opravljajo rekonstrukcijo in kjer občinske skupščine ne prispevajo sorazmernega stroška, pomeni precejšnjo obremenitev ter istočasno vpliva na odločitve investitorjev tako, da želijo graditi zunaj ožjih gradbenih okolišev, ki so namenjeni stanovanjski ali drugi graditvi. Prizadevati bi si bilo treba, da bi dobil del stroškov investitorja za predhodno urejanje stavbnih zemljišč drug po-

men, in sicer ekonomski. To pomeni, da bi moral biti ta instrument prirejen tako, da bi investitorja v ožjih gradbenih okoliših obremenjeval samo z najnujnejšimi stroški in ga stimuliral za gradnjo v urejenih gradbenih kompleksih. Verjetno bi morali navedeni stroški sestavljati samo stroške oziroma del stroškov, ki gredo na račun sanacijskih del, odstranitev obstoječih objektov in naprav, odškodnine za podrte objekte in naprave za nasade na zemljišču, za odvoz materiala in za preselitev opreme in materiala. Idealen ekonomski ukrep zoper investitorje, ki želijo graditi zunaj gradbenih okolišev in ki perspektivno povzročajo družbeno neprimerno graditev (dražje komunalno opremljanje in gradnja dodatnih objektov k stanovanjski izgradnji), pa bi bil, da se jih obremeni z vsemi stroški za pripravo stavbnega zemljišča kakor s stroški za graditev in rekonstrukcijo komunalnih objektov in naprav primarnega in sekundarnega pomena, ki služijo kolektivni in individualni komunalni potrošnji;

5. po posameznih komunah so oblikovani komunalni skladi, iz katerih se namensko kreditira in financira komunalne objekte in naprave. Idealno bi bilo, ko bi bila sredstva navedenih skladov še naprej v tem sestavu oziroma ko bi zajemala za normalno funkcioniranje: obresti od poslovnih skladov komunalnih organizacij, prispevke investitorjev k stroškom za urejanje in pripravo stavbnih zemljišč, prispevke za uporabo mestnega zemljišča, proračunska sredstva in morebitna sredstva gospodarskih in drugih organizacij. Logično je, da bi se tako akumulirana sredstva dajala posameznim komunalnim organizacijam za financiranje kot tudi za kreditiranje komunalnih objektov in naprav.

Sestavek je nakazal obseg in funkcijo komunalnega gospodarstva, vsebino in stopnjo razvoja, ki je bila dosežena, ter perspektivo, h kateri je treba stremeti, da bi dobilo komunalno gospodarstvo vsaj približno enak položaj, kot ga imajo druge gospodarske panoge. Komunalno gospodarstvo je skušal proučiti s stališča osebne in splošne potrošnje, ki pa se, kot je razvidno iz teksta, pri nekaterih komunalnih proizvodih in uslugah tako med seboj prepletata, da ju je skupaj nemogoče tako kategorizirati. Vendar navedena struktura problemov vsaj nakazuje problematiko in naloge, ki stojijo pred komunalnim gospodarstvom. Hkrati pa predlagane rešitve dopuščajo možnosti za znatno konsolidacijo in razmejitev odnosov med osebno in splošno potrošnjo. Leta naj bi bila ena izmed poti oziroma načinov za uvedbo kar najbolj mogočih ekonomskih odnosov pri poslovanju v komunalnem gospodarstvu.

JANKO HERCOG

Vzpodbude in zavore

I

O nagrajevanju po delu je bilo že veliko napisanega in povedanega. Zedinili smo se za tako delitev dohodkov in si jo z ustavo zagotovili. Izoblikovali smo si kolikor toliko jasne koncepcije o načelu delitve po delu, še več: danes nas je veliko prepričanih, da je materialno nestimuliranje, predvsem strokovnega kadra, ena izmed poglavitnih zavor v našem gospodarstvu.

Kljub našim koncepcijam, željam in prepričanju si ta sistem delitve le s težavo utira pot. Vendar ob tem ne gre samo za presojo individualnega dela in v zvezi s tem za delitev osebnega dohodka, ampak tudi za presojo vrednosti dela delovne enote v sklopu proizvodnega procesa; gre torej za ugotavljanje stroškov in dohodkov delovne enote. Kako to, da je proces preobrazbe tako dolgotrajen in počasen, zakaj nas ne zajame kot revolucionarna sprememba, če je prepričanje nas vseh proizvajalcev, da je to največja ovira gospodarskega napredka? Razlog je menda v tem, da to še ni prepričanje vseh proizvajalcev. Veliko proizvajalcev namreč najde veliko ugovorov zoper načelo delitve po delu, vse od »teorije enakih želodcev« pa do ugovorov, ki povzemajo slabe izkušnje prejšnjih let, ko je to načelo nagrajevanja v nekaterih gospodarskih organizacijah zaradi pomanjkanja ustreznih delitvenih meril dobilo zelo popačeno obliko.

Ni moj namen, da v tem sestavku dokazujem vsem skeptičnim proizvajalcem, da nimajo prav. Mislim, da je predvsem stvar kolektiva, v katerem delajo, ali pa posameznikov v tem kolektivu, ki imajo izoblikovane jasne poglede, da jim dokažejo nasprotno. Ob tem bi rad opozoril na zanimivo misel dr. Franca Černeta: »... Tehnični napredek zahteva posebno spodbujanje vseh njegovih nosilcev v obliki nekega materialnega in nematerialnega privilegiranelega položaja, posebnega dohodka, posebnega javnega priznanja. Če je to tako, je logična zahteva, da mora biti prva skrb družbe stimuliranje vseh nosilcev tehničnega napredka...«¹ Čeprav govori ta citat o tehničnem napredku, ne pa o gospodarskem razvoju, lahko mirne duše potegnemo med njima paralelo. S tem pa ne nameravam enačiti tehničnega raz-

¹ Dr. France Černe: Družba in tehnični razvoj, str. 49 (posvetovanje o problemih izumiteljstva in tehničnih izboljšavah, Ljubljana 1965).

voja z gospodarskim razvojem. Trdno sem prepričan, da pomeni v sedanjem položaju razvoj prvega tudi razvoj drugega, kar je dokazala analiza sedanjega ekonomskega stanja po svetu.

V prejšnjem odstavku se nisem zgolj po naključju omejil na tehnični razvoj, ki z njim mislim tudi na razvoj tehnologije in v zvezi s tem tudi na razvoj organizacije (kar je sicer nekoliko tvegano). To sem napravil namenoma, ker ravno za delavce na teh področjih najdalj časa ne najdemo ustreznih meril za njihovo delo in seveda v zvezi s tem stimuliranje, čeprav je njihovo delo bistvene važnosti za napredek gospodarstva. Za vse druge službe v gospodarski organizaciji, katerih delo je pretežno rutinsko (npr. računovodstvo, vzdrževanje...), je kaj lahko z malo dobre volje najti ustrezen način oblikovanja dohodka. Verjetno je, da bi bilo najugodnejše »pogodbeno« razmerje ostalega kolektiva do te delovne enote, v delovni enoti pa bi bila potem delitev preprostejša, čeprav tudi pri tem ne gre zanikati težav pri vrednotenju dela.

II

V mnogih gospodarskih organizacijah so že pred gospodarsko reformo, posebno pa še po njej pogosto postavljali delitev po delu kot problem, katerega rešitev pomeni začetek izkoriščanja ene izmed največjih skritih rezerv v delovni organizaciji. Hkrati s tem pa se je porodil tudi strah, da načelo delitve po delu ne bo dosledno izvajano zaradi pomanjkanja delitvenih meril, pomanjkljivega znanja in premajhne objektivnosti sodelavcev, ki naj bi analitično ocenili delovno mesto z dodatnimi faktorji stimuliranja. Popolnoma logično je bilo, da se je v takšnem položaju del gospodarskih organizacij, ki so prav posebno čutile pomanjkljivo organizacijo in neurejene odnose v kolektivu zaradi popačenega vrednotenja dela posameznika, obrnilo na ustanovo zunaj kolektiva, ki se znanstveno ukvarja z organizacijo in merili dela. Tako je tudi npr. kolektiv našega podjetja mariborske Elektrokovine precej naivno poklical na pomoč Zavod SRS za produktivnost dela, ker je mislil, da jim bo kot »deus ex machina« uredil organizacijo, sistem delitve dohodka in odpravil medsebojna trenja v kolektivu. Mnenja sem, da sta kolektiv in zavod napravila napako. Kolektiv zato, ker je naivno pričakoval rešitev od zavoda, zavod pa zato, ker je to naivnost izkoristil in prevzel vse delo, ne da bi opozoril kolektiv, da je delitev dohodka stvar

tistih, ki dohodek dosegajo. Kolektiv Elektrokovine je šel potem, ko je opazil napako, v drugo skrajnost: popolnoma je pretrgal pogodbeno razmerje z zavodom in se oprl samo na delo lastnih strokovnjakov v tovarni. S tem je storil drugo napako. To trditev dokazujem s tem, da je kolektiv napravil od takrat v organizaciji in delitvi dva čisto majhna koraka (naprej ali nazaj?). — Odpravili smo regres za malico in prevoze (o čemer bom pozneje govoril) in vpeljali poseben faktor stimuliranja za vse režijske službe, ki je povezan s preseganjem plana. Ta presežek naj bi delili na podlagi vrednotenja delovnih mest, ne glede na uspešnost in prizadevanje posameznika. S tem pa smoter še zdaleč ni bil dosežen. Razen tega je odstotek dodatka na vrednost delovnega mesta odvisen od ocenjenega vpliva nekega delovnega mesta na proizvodnjo, in to tako, da se odstotek za višja delovna mesta a priori večja.

Vseh teh ukrepov kolektiva ne pobijam iz hudobije, ampak zato, ker bi rad pokazal, da se moramo teh stvari lotiti z več resnosti in skrbnosti, pa ne samo zato, ker je pravično nagrajevanje ustavna pravica vsakega posameznika, ampak tudi ekonomska zahteva gospodarske organizacije, ki jo slabše ali boljše izpopolnjujejo vse proizvodne skupnosti po svetu. Zato je nesmiselno, da se obnašamo, kakor da utiramo pot, se zaletavamo in izumljamo stvari, ki so že davno izumljene, in iščemo tisto, kar je bilo že najdeno... S tem pa pridemo do logičnega sklepa, da je nujno potrebno sodelovanje kolektiva z ustanovo, ki na znanstveni podlagi raziskuje organizacijo in medsebojne odnose z vrednotenjem dela vred, hkrati pa znana dognanja presaja v naš sistem in jih izpopolnjuje ter raziskuje v smislu socialističnih odnosov. Naloga te ustanove je, da posreduje svoja dognanja kolektivu, kolektiv pa si na podlagi teh sugestij in spoznanj ureja organizacijo, medsebojne odnose in sistem delitve dohodka.

Jasno je, da bi se v posameznih službah tudi ob sodelovanju strokovne ustanove pokazalo veliko delovnih mest, »... kjer bi bilo edino merilo ocena nadrejenega (posameznika ali samoupravnega organa)... Res je, da je subjektivno ocenjevanje ljudi spričo njihovih zahtev po materialni stimulaciji kot nekakšni zajamčeni socialni pravici trenutno nekako difamirano in se mu nadrejeni izogibljejo...; vendar pa se mi osebno dozdeva, da je ocenjevanje sodelavcev v resnici poleg organizacije proizvodnega procesa druga enako bistvena (in pri nas enako ignorirana) funkcija ter

dolžnost nadrejenih; ...² zato se bomo morali že takoj od začetka s tem sprijazniti.

Tako subjektivno ocenjevanje dela posameznika bo seveda lažje v delovnih enotah, kjer bo že urejeno ugotavljanje stroškov in dohodkov na ravni delovne enote, torej v enotah, v katerih je delo iz meseca v mesec večidel rutinsko, da ne govorimo o tem, da je pri tem rutinskem delu tudi veliko možnosti za njegovo normiranje. Težja stvar je v službah, ki se ukvarjajo z znanstvenimi raziskavami, z obvladovanjem novih proizvodov in z razvojem tehnologije. Pri tem bomo dostikrat vezani na subjektivno oceno nadrejenih, ki pa bo veliko težja, ker je med takšno delovno enoto in drugim delom kolektiva praktično le težavno mogoče natančno definirano »pogodbeno« razmerje, s tem pa je tudi manj izrazita vrednost dela posameznika v tej delovni enoti. »Pogodbeno« razmerje se pa lahko uveljavi po že opravljenem delu, pri tem gre običajno za pogodbo med posameznikom in kolektivom v primeru izuma ali pa novotarije. Ta možnost je pa že velik korak naprej v stimuliranju strokovnega kadra.

Ne bi se želel še globlje spuščati v razpravo o potrebnosti ali nepotrebnosti subjektivnega ocenjevanja dela, ampak bi iz vsega tega povzel, da tudi sama znanstvena pomoč kakšne ustanove kolektivu ne pomaga dosti, če ne bo kolektiv zadosti zrel in spoznal, da mora v svojem okviru ustanoviti skupino, ki bo znanstvene inštrukcije strokovne ustanove uporabila v praksi ob specifičnih možnostih delovne organizacije.

III

Že prej sem obljubil, da se bom na hitro dotaknil problema regresiranja in pogledov nanj, ki se porajajo v gospodarskih organizacijah. Popolnoma se strinjam z ugotovitvami nekaterih tovarišv, ki jih ni malo, da razna regresiranja in »sindikalne bonitete« motijo eksaktno delitev po delu. Hkrati pa bi jih opozoril, da smo mi daleč od eksaktne delitve po delu in da zato vsekakor ni primerno, da gospodarske organizacije, ki želijo uvesti stimulatивnejše nagrajevanje, in pa tudi takšne, ki takšne želje nimajo, ampak želijo samo preprosto »šparati«, kar je lahko zelo dvorezno, kot prvo odpravljajo regrese. Skratka, stvar prijemljejo pri repu, in to na zelo tankem koncu repa, namesto da bi

² Marijan Kramberger: O nepričakovanih koristih reforme (III) (Naši razgledi, Ljubljana 25. septembra 1965).

začeli pri glavi, pri kopici problemov, katerih rešitev bo občutno izboljšala materialno stanje gospodarske organizacije. Za utrditev svojega stališča, ki je glede na načelo delitve po delu zelo labilno, bi se oprl na besede tov. Sfiligoja: »... jasno, da v socialistični družbi ne more biti delovni učinek edino merilo osebnih dohodkov, ker bi to imelo nekatere asocialne posledice...«³ Globoko sem prepričan, da ni nujno potrebno, da pahnemo neko skupino proizvajalcev v socialno bedo zaradi doslednega uvajanja delitve po delu, ampak nam lahko rabi kot startna podlaga spodoben eksistenčni minimum delavca kot eden izmed robnih pogojev med vsemi drugimi ekonomsko utemeljenimi pogoji za delitev po delu.

IV

Vsekakor ne ovirajo samo subjektivni vzroki uveljavljanja načela delitve po delu, ampak je veliko vzrokov tudi zunaj delovnih organizacij, ki še daleč niso nepomembni: vse od problemov »čudnih zakonitosti« na našem trgu, pa vse do neurejenih vprašanj glede delitve med družbo in posameznimi kolektivi. V svojem sestavku sem se omejil predvsem na vzroke v organizacijah samih, ker jih najbolj poznám, v pričakovanju, da bo njihova odstranitev pripeljala delovne kolektive v ugodnejši materialni položaj, s čimer pa naj bi se tudi sprostile administrativne spone in uveljavile naravne zakonitosti trga.

MARJAN BEZJAK

³ Gabrijel Sfiligoj: Nagrajevanje strokovnjakov, Teorija in praksa 9, str. 1362.

Kaj še ovira reelekcijo?

I mam vtis, da pri obravnavanju reelekcije direktorjev in drugih vodilnih kadrov prihajamo v skrajnosti. Mislim, da v teh razpravah pogosto manj bistvenim vprašanjem dajemo odločilen pomen, ne analiziramo pa številnih najbolj važnih in bistvenih problemov, ki se nam odpirajo v zvezi z reelekcijo. Verjetno bi vse razprave o reelekciji morale izhajati predvsem iz vprašanja, *kaj je namen reelekcije in kaj nam lahko prepreči, da postavljenega namena ne bomo dosegli*. Če bi stvari postavili tako, potem bi se izognili temu, da bi posameznim manj važnim vprašanjem — enkrat enemu, drugič drugemu — dali večjo težo, kakor mu objektivno gre.

Če prav razumem zakonodajo, ki ureja ta vprašanja, in temeljna načela naše politike, potem je *namen reelekcije, da zamenjamo vsakega direktorja in drugega odgovornega organizatorja proizvodnje, ki je bil določen čas na delovnem mestu, če le dobimo sposobnejšega od njega za to delovno mesto*. Zamenjava pa mora biti seveda izvedena v skladu z demokratičnimi načeli samoupravljanja delovnih ljudi v delovni organizaciji in občini ter tako, da tudi kadri, ki ne bodo znova izvoljeni, ne bodo bolj prizadeti, kakor je nujno potrebno. (Vsem osebnim nevšečnostim za prizadete se žal ne bomo mogli izogniti.)

Nastane poglavitno vprašanje, kaj, katere sile in zakaj lahko delujejo zoper tako postavljeni smoter. Iz razprav v zadnjem času izhaja, da je največja nevarnost za pravilno izvajanje reelekcije birokratična miselnost ljudi zunaj delovnih organizacij, predvsem občinskih političnih sil, ter stara gledišča in praksa, da direktorja postavljajo in razrešujejo ljudje zunaj podjetja, to je predvsem najodgovornejši politični funkcionarji v občinah, kakršni so predsedniki občinskih skupščin, sekretarji občinskih komitejev ZK in eventualno še kateri. Brez dvoma bi nam stara praksa na tem področju škodovala. Če politične sile zunaj delovnih organizacij ne bi upoštevale predpisov ter političnih načel o reelek-

ciji, bi to lahko zelo škodovalo in kompromitiralo reelekcijo kot nekaj nedemokratičnega in našemu sistemu samoupravljanja ter samostojnosti delovnih organizacij tujega. Toda prepričan sem, da poglobljena nevarnost ne tiči v tem. *Največja nevarnost, ki nam grozi, da bo reelekcija marsikje navadna farsa, so birokratično tehnokratske sile v delovnih organizacijah samih.* Te sile imajo tudi osebni interes, da se prikrito ali odkrito (ne mislim na splošno, temveč v posameznih gospodarskih celicah) uprejo uresničenju načel o reelekciji.

Žal nimamo na voljo natančnejših podatkov, s kakšnim tempom in kako poteka obnavljanje vodilnih kadrov v delovnih organizacijah v drugih državah na Vzhodu in na Zahodu, vendar nekateri delni znaki kažejo, da verjetno ta proces — čeprav ne zmeraj z demokratičnimi sredstvi — povsod uspešneje opravljajo kakor pri nas. V zahodnem svetu so managerji v gospodarstvu in tudi v negospodarstvu pod stalnim ostrim nadzorstvom trga. Kadarkoli pridejo na primer delniške družbe v težave, je zmeraj ena izmed temeljnih komponent, ki jih preanalizirajo, vloga najodgovornejših managerjev. Če ugotovijo, da so subjektivne pomanjkljivosti prispevale k težavam svoj delež, kadre zamenjajo. Kjer tega ne delajo, pa doživijo gospodarski polom. Tudi v podjetjih, ki so last enega kapitalista, ta zelo skrbno izbira in opravlja selekcijo managerjev, če pa tega ne dela, mora računati z gospodarskim neuspehom. Tudi na Vzhodu — sicer v mejah bolj ali manj administrativno-centralističnega sistema — razmeroma zelo uspešno osvežujejo vrste organizatorjev proizvodnje. V Vzhodni Nemčiji me je na primer zelo presenetilo, koliko sposobnih, ponavadi strokovno zelo kvalitetnih kadrov, so uvedli v zadnjih nekaj letih na odgovorna gospodarsko operativna mesta.

Pri nas smo najprej razmeroma veliko gradili v obdobju centralno planskega sistema, ustreznih kadrov za ta podjetja pa nismo zmeraj imeli. V dosedanjem obdobju samoupravljanja pa so številne delovne organizacije v možnostih izrednih konjunktornih ciklov prerasle iz majhnih obrtnih podjetij v večja industrijska podjetja, ki pa so po organizaciji dela, tehnologiji in predvsem po miselnosti kadrov v bistvu ostala še obrtniška in s tem nujno nizko produktivna. Že nekaj let ni pravega načrtnega in tudi nenačrtnega osveževanja v delovnih organizacijah. Vprašanje sposobnosti ali nesposobnosti direktorja in drugih organizatorjev proizvodnje smo postavili pri nas na dnevni red samo takrat, kadar

je podjetje že imelo izgubo, pa še takrat ne zmeraj. V pred-reformnih časih pa so podjetja razmeroma malokdaj prišla v nelikviden položaj, običajno pa so bile izgube že v prvi sapi tako ali drugače pokrite. Zaradi neurejenih in nesocialističnih odnosov je zelo redkokdaj prišlo v delovnih organizacijah do tega, da bi resneje zastavili vprašanje zamenjave odgovornih kadrov, zlasti pa ne takrat, kadar podjetje sočasno ni bilo tudi v ekonomsko slabem položaju. Nekaj takih primerov je bilo predvsem takrat, kadar je nastal konflikt med razmeroma vplivnimi ljudmi ali skupinami, praviloma pa se je zadeva končala tako, da so brez obširnejše analize nastalega stanja prej ali slej zapustili podjetje ali ustanovo tisti, ki so imeli v delovni organizaciji manjši vpliv, ne glede na to, ali so imeli v sporu prav ali ne. Spomnimo se samo obdobja, ko smo imeli številne prekinitve ali protestne ustavitve dela (»štrajke«), ki so bili v precejšnji meri posledica tehnokratskega in birokratičnega ravnanja organizatorjev proizvodnje — običajno ne direktorja, pač pa najbližjega kroga okoli njega — in njihovega nerazumevanja problemov. Pa vendar ne vem za noben primer, čeprav sem se za zadevo nekoliko zanimal, da bi politične sile v samoupravnem mehanizmu v delovnih organizacijah ali politične sile zunaj delovnih organizacij napravile ustrezne sklepe in dosegle zamenjavo ljudi, ki največkrat niso razumeli temeljnih načel naše gospodarske in splošno družbene politike. Zato imamo razmeroma dosti organizatorjev proizvodnje — po mojem celo več drugih kakor direktorjev — ki bi jih morali v interesu normalnega razvoja našega gospodarstva in naše družbe nujno zamenjati, kar pa ne pomeni, da ti ljudje ne bi mogli uspešno opravljati drugih, običajno seveda manj pomembnih poslov. Da ne bo nesporazuma, naj povem, da se popolnoma zavedam izredne odgovornosti in izredne napornosti dela, ki ga opravljajo organizatorji proizvodnje in poslovanja, predvsem direktorji, in da sem proti vsakemu posplošenemu napadanju teh kadrov, nasprotno, celo mislim, da bi morali sposobnejšim in prizadevnejšim dajati dosti večje materialno in tudi nematerialno priznanje, kakor jim ga zdaj dajemo. Izreden primitivizem je to, kar se dogaja pri nas, da ob vsaki družbeni zaostitvi najprej napadajo direktorske osebne dohodke, ne da bi analizirali, ali gre za direktorja uspešnega podjetja, ki dobro dela, in vse druge elemente, ki jih pri višini osebnega dohodka posameznika moramo upoštevati, da lahko o njih govorimo. Prav tako je kratkovidno, da podeljujemo vsako leto različne nagrade, priznanja, odlikovanja itd.

znanstvenim, kulturnim, družbenim in drugim delavcem, uspešnih in izredno zaslužnih gospodarstvenikov, predvsem direktorjev, pa med temi žal ni najti.

Kadar razpravljamo o izboljšanju kadrovske strukture na tem področju, se pogosto oklenemo zelo formalnih kriterijev, ker boljših nimamo pri roki, in te formalne kriterije, ki so lahko sicer pomembni, potem poudarjamo do takšnega absurda, da s tem napravimo več škode kakor koristi. Tak primer so bile sicer koristne analize o šolski izobrazbi direktorjev, toda mnoge interpretacije tega problema so bile enostranske. Pogosto so bile take, da so morale zbuditi odpor vseh organizatorjev proizvodnje, ki nimajo fakultetne izobrazbe, tudi tistih, ki sicer niso imeli časa ali priložnosti, da bi končali kakšno fakulteto, so se pa poleg praktičnega pridobivanja znanja dejansko ves čas izobraževali. Ti imajo resnične sposobnosti za organizatorje proizvodnje, ki jih žal mnogi, ki imajo fakulteto in dosti prakse, tudi nimajo. Take debate so namesto dileme, ali hočemo sposobne ali nesposobne organizatorje proizvodnje, postavile v ospredje dilemo, ali hočemo študirane ali neštudirane organizatorje proizvodnje. Seveda bo zlasti v prihodnosti praviloma lažje in bolje opravljal posel direktorja ali kateregakoli drugega organizatorja proizvodnje človek, ki bo imel ustrezno izobrazbo, vendar se bodo zmeraj našli tudi ljudje, ki bodo brez fakultetne izobrazbe pokazali toliko organizacijske in vsestranske sposobnosti za organizatorje proizvodnje, da jim ne bomo mogli odrekati pravice na taka mesta. Poleg tega pa že danes vidimo, da vrsta direktorjev, ki imajo fakultetno izobrazbo, zlasti tehnične stroke, in celo dolgoletno prakso, očitno več ne ustreza za mesta, na katerih so, ker ne razumejo našega sistema samoupravljanja in sodobnih odnosov med ljudmi v delovnem procesu sploh in ker ne razumejo temeljnih zakonitosti gospodarstva. Brez tega pa v razmerah samoupravljanja in delovanja trga direktor ne more biti uspešen.

Navsezadnje pa je tudi ugotovljeno in precej splošno znano, da organizatorji proizvodnje, ki daljše obdobje delajo na istih mestih, dobijo »industrijsko slepoto«. To se pravi, da tudi najsposobnejši izgubijo nekaj iniciativnosti, njihova kreativnost je čedalje manjša, ne vidijo več pomanjkljivosti in nepravilnosti na njihovem področju, ki jih drugi sicer manj izkušnjami in sposobnostmi zelo hitro opazijo. Nerodnost pa je v tem, da taka opozorila, tudi dobrohotna, ti ljudje jemljejo kot kritiko »zelencev«, ki niso z ničimer zadovoljni. Če pravočasno spremenijo okolje, taki ljudje na drugih, celo

zahtevnejših mestih znova zaživijo in lahko izredno veliko ustvarijo.

Seveda smo pa bolj ali manj vsi nagnjeni h konservativizmu in malokdo rad menja delovno mesto, tako da se tudi taki upirajo zamenjavam, ki bi jim bile v veliko osebno korist. Torej tudi za sposobne organizatorje proizvodnje ne bi škodovalo, če bi po daljšem obdobju prevzeli druge delovne dolžnosti v isti ali drugi delovni organizaciji. Seveda pa se zaradi stare miselnosti zmeraj vsak vprašuje, ali ne gre pri zamenjavi morda za »degradacijo«. Mnogi sami zaradi neke vrste »ugleda« vztrajajo prav na mestu, kjer so. Takole smotrno osveževanje kadrov pa ne smemo zamenjavati s tem, kar ponekod počno, da nekatere stalno premeščajo z enega odgovornega mesta na drugo (vmes gredo nekateri še malo »študirat«), ker se povsod izkaže, da niso sposobni.

Pri nas vse prepogosto izhajamo iz domneve, da je vse, kar storijo organi samoupravljanja v delovnih organizacijah, nujno pozitivno, in da so vsi sklepi v delovni organizaciji, zlasti organov upravljanja, nujno adekvaten odraz mišljenja in interesov vsega kolektiva. To pa seveda ni povsod tako. Če hočemo doseči smoter, h kateremu reelekcija teži, moramo nujno imeti pred očmi, da so si — naj nam je to prav ali ne — v mnogih delovnih organizacijah, posebno v manjših, pridobili izredno močan vpliv nekateri »vodilni«, ki nimajo samo odločilne strokovno-operativne besede, ampak tudi velik vpliv v organih upravljanja, ponavadi pa tudi v organizaciji ZK in v sindikatu. Take skupine pa imajo po možnosti zmeraj tudi dobre odnose z »občino«. Imamo primere, kjer takim posameznikom ali skupinam preprosto nihče ne pride do živega, ker običajno celo delujejo v imenu »samoupravljanja«.

Konkretne pojavne oblike takih skupin in načini njihovega delovanja so zelo različni. Sem in tja se o kakem primeru razpiše dnevni tisk. Včasih se potem kaj pozitivno razplete, včasih pa tudi javna obravnava stvari ne razčisti. Običajno je taka birokratska ali tehnokratska skupina že dalj časa skupaj in sistematično »zavzema« najvažnejše pozicije. V organe upravljanja in sindikalne podružnice pa poleg ljudi iz skupine predlagajo zmeraj le še ljudi, ki so znani po tem, da se ne zanimajo resneje za probleme ali vsaj odkrito o njih ne govorijo. In pa take, ki so »odgovornejšim« strokovno neposredno podrejeni, včasih pa so z njimi v kaki tesnejši zvezi (sorodstvo, svaštvo itd.). Ponavadi so vodje takih skupin direktorji ali upravniki, včasih pa tudi ne, tako da je direktor ali upravnik le fasada. Navadno

so to ljudje, ki čakajo na upokojitev. So pa primeri, da tako figuro reaktivirajo celo po upokojitvi. Kadar pride do konfliktov pa tudi zdaj pred reelekcijo, so metode pridobivanja popularnosti zelo različne. Vedno zelo spretno zaženejo parole, ki zameglijo resnično stanje; kolektiv ve le za težave, ki nastajajo zaradi družbenih ukrepov, ne izve pa, katere so plod slabega dela v delovni organizaciji sami. Kolektiv izve za vse resnične in izmišljene napake tistih, ki se z »vodilno skupino« ne strinjajo, nič pa o resničnih napakah ljudi iz skupine. Po potrebi lahko organizirajo tudi kak referendum, ki potrdi, njihova stališča, ker kolektiv prej temeljito dezinformirajo.

Ponekod je taka družčina prav pisana.

Direktor, ki se čuti ogroženega, zbere okoli sebe predvsem ljudi, ki strokovno še kolikor toliko opravljajo svoje delo, nimajo pa »političnih kvalifikacij«. Ti niso nevarni konkurenti za njegovo mesto. Ne izražajo — vsaj ne ostreje — svojih stališč, ki bi se ne skladala z direktorjevimi. Za vse to pa običajno dobijo — v taki ali drugačni obliki — večji kos kruha, kot bi jim glede na njihovo delo objektivno ustrezal. Če takim posameznikom ali skupinam grozi, da bi se jim utegnili zamajati tla pod nogami, brž neproučeno dvignejo osebne dohodke (ki jih sicer ponavadi tišče navzdol) vsem ali samo tistim, katere žele pomiriti. Tistim, o katerih menijo, da so »organizatorji« kolektiva proti njim, pa se začne slabo goditi. Zgodi se, da direktor ali skupina sklene integrirati podjetje, če jim skupina ali direktor iz drugega podjetja obljubi ugodne pogoje, in kdor je takrat proti integraciji, čeprav ni proučena, je »razbijač« in jih dobi po glavi. Nato se direktor ali skupina spre s partnerji v sosednjem podjetju in nenadoma je odcepitev »edini izhod«. Kdor pa se s tem spet takoj ne strinja je »nasprotnik kolektiva«. Doslej je bilo malo primerov reelekcije, pa so te skupine vendar že nastopile kot destruktivna sila, ker so za vsako ceno hotele plasirati »svoje« ljudi, celo mimo predpisanih postopkov in kriterijev.

Takih primerov je precej, in slepili bi se s pričakovanjem, da bodo progresivne sile v delovnih organizacijah takoj in povsod dovolj močne, da bi bile kos birokratskim skupinam, ki imajo v rokah pglavitne pozicije, razen če bomo še pravočasno spoznali, da reelekcija ni le stvar skupin v kolektivih ali stvar organov zunaj kolektivov, temveč da so zanjo odgovorni Zveza komunistov, sindikati in sploh

vse subjektivne sile in da je treba zagotoviti, da bodo kolektivi o stvareh res informirani, ne samo formalno, da bodo politične sile v občini sicer opustile vsako nezakonito vmešavanje in komandiranje, da pa bodo vendarle prevzele popolno politično odgovornost za stanje na svojem območju in se čutile dolžne, pomagati v delovnih organizacijah progresivnim silam, seveda z demokratičnimi političnimi sredstvi.

Ne bi se smelo dogajati, da ljudje iz občinske skupščine, občinskega komiteja ZKS itd. ob očitnih nepravilnostih preprosto izjavljajo, da so dali »roke proč« in da je stvar kolektiva, ko postane očitno, da so načela o reelekciji prekršena in so si skupine prisvojile pravice, ki jih nimajo. Taka stališča so izraz nesposobnosti in demagogije; lahko se nam hudo maščujejo.

Pod videzom nevmešavanja v notranje zadeve kolektivov dopuščajo, da v marsikateri delovni skupnosti velja zakon pravice močnejšega, neke vrste divji zahod, kjer zmaga je tisti, ki je manj obziren in ki spretneje zlorablja svoj položaj. Mislim, da lahko obtožuje vsak delavec, ki se mora zaradi tega, ker se je zavzemal za pošteno reševanje problemov, pa je bil potem kratko in malo iz službe odpuščen, zatekati na sodišče, ker politične sile v delovnih organizacijah in v občinah niso sposobne take odpovedi preprečiti ali dati učinkovito pomoč tistim, ki so oškodovani zaradi svojega načelnega in poštenega političnega delovanja. Ali ni spričo takih primerov upravičeno pričakovati, da v razpravah o reelekciji marsikatero mnenje ne bo odkrito izrečeno, ker se bodo ljudje bali posledic?

Ko so v prvi fazi nekateri začeli postavljati tezo, da je potrebno reelekcijo politično imeti za rotacijo, sem sicer gledal skeptično na uspeh take politike, ker sem menil, da predvsem ni v skladu z zakonitimi določili, ki so pravilno drugače postavila načela reelekcije kakor rotacije. Vendar je kazalo, da ne gre pri tem za neka zavestna birokratična stališča, katerih namen naj bi bil, da bi predvsem odločali o zamenjavi ali nezamenjavi direktorjev ljudje zunaj delovnih organizacij (kakor zdaj nekateri zatrjujejo). Imel sem vtis, da gre pri tem stališču bolj za bojazen, da bodo birokratične in tehnokratske sile v delovnih organizacijah tako močne, da se nam ne bo posrečilo realizirati načel reelekcije, razen če jo politično začnemo radikalno voditi kot rotacijo. To se pravi, da zamenjamo vse direktorje, ki so že predpisan čas na delovnih mestih. Kot antiteza tej »rotacijski« tezi je pri-

šla druga skrajnost — pretirano poudarjanje izključne odgovornosti samo organov delovne organizacije, ki bo po mojem mnenju, pa četudi tega ne želimo, pasivizirala odgovorne politične ljudi v občinah pri tem tako odgovornem in delikatnem vprašanju. Kadar bodo pa te sile imele velik interes, da izvedejo svoje zamisli, bodo pa že tako iskale pota, sicer prikrita, da bodo vsaj v neki meri to izpeljale. To poudarjanje ene in druge skrajnosti po mojem tudi ni v skladu z zakonitimi predpisi. Iz predpisanega postopka o imenovanju direktorjev je menda jasno razvidno, da ne gre samo za zadevo kolektiva, temveč da imajo tudi organi zunaj kolektiva neko možnost vplivati na to, kdo bo izvoljen za direktorja (sicer bi ne bilo komisij z mešano sestavo). Pri tem pa sta seveda vpliv in odgovornost delavskega sveta uzakonjena kot odločilna, kar je tudi prav.

Ne bi rad pustil vtisa, da pesimistično gledam na vlogo delovnih kolektivov in subjektivnih sil v delovni organizaciji in da precenjujem moč birokratično tehnokratskih skupin. Vendar sem mnenja, *da se bo prava vloga vseh upravljalcev*, tudi tam, kjer je do zdaj ni bilo, *šele pričela uveljavljati*, če bomo dosledno izvajali načela gospodarske reforme. Če bomo uvedli tak sistem, da bodo zaradi napak — ki bodo nastale s slabo izbiro ali zaradi toleriranja nepravilnega dela organizatorjev proizvodnje — kolektivi res nosili vse posledice, če ne bomo neupravičeno sanirali in subvencionirali podjetij, ki so zašla v težaven položaj zaradi subjektivnih pomanjkljivosti in če bo delitev dohodka tako izpeljana, da bodo slabo in seveda tudi dobro delo v kolektivu občutneje čutili kakor doslej, potem se bo pri prihodnjih reelekcijah volja kolektivov veliko bolj uveljavila. Tudi kriteriji, po katerih naj izbiramo direktorje ter druge »vodilne«, bodo dobili bolj trdno podlago, kakor jo imajo zdaj. Manj se bo govorilo o taki ali drugačni izobrazbi, več pa o tem, ali so bili izdelani v mandatni dobi sedanjega vodstva samoupravni predpisi, ali so bili ti tudi upoštevani, ali so lahko prišli do veljave najsposobnejši mlajši kadri, ali so bile investicije pametno vložene ali ne, ali so osebni dohodki v delovni organizaciji nad povprečjem sorodnih delovnih organizacij ali pod njim, ali so urejena vprašanja družbene prehrane, ali je urejeno izobraževanje delavcev v celoti itd.

V zadnjem času smo tudi priča temu, da se ljudje ne odzivajo na razpise za direktorska mesta, zlasti za zahtevnejša. Nekateri pripisujejo to samo dejstvu, da smo funkcijo direktorja družbeno razvrednotili, deloma zaradi neustrez-

nega nagrajevanja, deloma pa zaradi neodgovorne kritike po dolgem in počez. Brez dvoma je tega nekaj bilo in ima to ustrezen vpliv, vendar je predvsem gotovo, da od ljudi ne moremo pričakovati, da bi nenadoma razpise jemali resno, če pa so bili dolga leta zgolj formalnost in so marsikje tudi še zdaj. Poleg tega je še zmeraj živa miselnost, da pomeni kandidatura strokovnjaka iz iste delovne organizacije na direktorsko mesto »nož v hrbet« direktorju, ki je to mesto zasedal doslej. Tak strokovnjak lahko z gotovostjo računa, da bo moral iz podjetja, če pri kandidaturi ne bo dosegel uspeha. Značilen je primer mladega inženirja, ki je veljal strokovno in politično za sposobnega. Za nekaj časa je šel iz podjetja na profesionalno politično delo v občini. Ob razpisu se je poleg dosedanjega direktorja priglasil kot kandidat za mesto direktorja, izvoljen pa je bil dosedanji direktor. Proti inženirju so takoj začeli nesramno gonjo, v kateri so mu očitali, da je hinavec, da hoče spodriniti direktorja, ki ima zasluge, da je proti borcem, ker je bil direktor borec, in da potem, ko mu bo potekla rotacijska doba na politični funkciji, nikoli ne bo imel vstopa v podjetje. Eden izmed vodilnih političnih delavcev v občini mi je položaj na kratko označil takole: Težko bo dobil (inženir) delo v občini, v nerodnem položaju so pa tudi drugi inženirji, ki so ga podpirali. Ob taki klimi, na kakršno še marsikje naletimo, vijemo roke in se sprašujemo, kako da ni mladih, ambicioznih ljudi, ki bi se priglašali na razpise. Žal tudi ni zagotovljena anonimnost razpisov in je za zdaj tako, da bodo vsi kandidati, ki bodo »pogoreli«, čutili v svoji okolici, da so doživeli neuspeh. Vsi ti eventualni kandidati, ki morda intimno čutijo sposobnosti in voljo do takega dela, to vedo in seveda dobro premislijo, preden se na razpis priglasijo.

Zelo zanimivo je, kako se zlasti drugi »vodilni« že vnaprej zavarujejo, da ne bi prišli v krog tistih, ki jih bo prizadela reelekcija, kajti mnogi, ki so bili zmeraj »vodilni« in so imeli in še imajo tudi »vodilne« plače, so nenadoma spravili v statute taka določila, ki prepričujejo, da vsaj kar se reelekcije tiče — niso več med »vodilnimi«. Zanimivo je tudi, s kakšno vnemo so začeli iskati tiste pravne interpretacije določil o reelekciji, ki bi jih zavarovale pred eventualno nevarnostjo, s katero grozi konkurenca novih moči. Tako so se začeli opirati na formalno pravna stališča, češ da reelekcija ne velja — čeprav ji je zakonito določen rok potekel — če je podjetje imelo reorganizacije, pripojitve, odpojitve ali če je menjalo firmo itd., ker pravno ne gre več

za isto podjetje. Eno je zakonitost, drugo pa iskanje pravnih praznin in formalnih razlogov, ki bi onemogočili realizacijo osnovnih intencij reelekcije.

Prva reelekcija bo kmalu za nami. Upam, da nam ne bo treba ugotavljati, da so ostali prav tisti, ki bi nujno morali oditi, temveč da bomo še pravočasno z intenzivnim političnim delom v delovnih organizacijah naredili vse, da se bo sta prava volja in predvsem interes kolektivov popolnoma uveljavila. Od tega, ali se nam bo posrečilo doseči, da bodo mesta organizatorjev proizvodnje in poslovanja zasedli res najsposobnejši, je v veliki meri odvisen naš nadaljnji družbeno-gospodarski razvoj. Izvajanje tega procesa bo tudi pokazalo resnično moč ali nemoč naših političnih sil in stopnjo zrelosti samoupravljanja na vseh ravneh.

FRANC UREVC

Družbena intervencija pri porabi akumulacije

V razdobju našega gospodarskega razvoja in graditve gospodarskega sistema, v katerem dobivajo trg (blaga, denarja in družbenega »kapitala«) in objektivni ekonomski zakoni vse večjo veljavo, ker planu ne pripisujemo več pomena temeljnega ekonomskega zakona, se zmeraj znova v razpravah zastavlja vprašanje razmerja med trgom in planom. Drugače ne more biti, ako hočemo realno graditi gospodarski sistem, ki je optimalna sinteza obeh elementov. Z dopustitvijo, da poleg plana nastopa tudi trg kot temelj sistema, pa še ni dovolj jasno določen tip našega gospodarstva. Potrebno je še določiti, koliko naj deluje trg kot indikator, korektor, regulator in selektor samostojnih odločitev gospodarskih organizacij in koliko naj deluje plan kot sredstvo družbene intervencije ali kot podlaga družbenega gospodarjenja. Z drugimi besedami, potrebno je določiti razmerje med trgom in planom.

Pa tudi, če smo se zedinili glede splošnega razmerja med trgom in planom, to še ne pomeni, da je razprave konec in da je izoblikovana teoretična podlaga za konkretno graditev sistema. Nastaja vprašanje, ali splošno razmerje med trgom in planom ali med njunimi funkcijami ustreza vsem ekonomskim področjem. Zastavljajo se vprašanja: ali ne bi moglo biti razmerje med trgom in planom na področju menjave drugačno kakor na področju delitve, ali ne bi moglo biti na področju trgovine z blagom drugačno kakor na področju trgovine z denarjem, ali ne bi moglo biti na področju kratkoročnega financiranja drugačno kakor na področju dolgoročnega financiranja itd. . . ? Menim, da more splošno razmerje veljati kot princip, da pa morejo posamezna področja kot del celote uspešno funkcionirati tudi, če imajo različno razmerje med funkcijami plana in trga. Vztrajanje pri splošnem, poleg tega pa precej nejasno določenem razmerju med trgom in planom vodi k neobjektivni

in nesproščeni razpravi ali omejuje možnost za odkritje najboljšega razmerja na posameznih področjih in v celoti. Zato menim, da je za ustrezno ureditev sistema investiranja odločilnega pomena spoznanje, da je mogoče sektorsko odstopanje od splošnega razmerja med trgom in planom.

Poglejmo, kako naš veljavni sistem investiranja ustreza splošnemu razmerju med trgom in planom v našem gospodarstvu in ali pomeni ureditev na tem sektorju odstopanje od splošnega razmerja. Na podlagi ugotovitev bomo mogli sklepati, ali ustreza ali ne ustreza. Omejili pa se bomo v vsem sestavku na investicije v gospodarstvu.

Da ne bo nesporazuma, bomo še prej definirali pojem sistema investiranja. Z njim je mišljen smotrno urejen proces, v katerem je potrebno ločiti (prvo) fazo oblikovanja in akumuliranja sredstev za dolgoročno vlaganje v osnovna in obratna sredstva, (drugo) fazo odločanja o njihovi začasni in definitivni porabi ter (tretjo) fazo dejanske porabe teh sredstev. Ako se faze razvijajo na podlagi zakonskih predpisov, uzanc, načel in pod vplivom ukrepov, ki so vsi povezani v smotrno celoto zaradi nekega smotra, potem smemo govoriti o konkretnem sistemu investiranja. Značilnosti sistema so odvisne torej od ureditve posameznih faz in od načina urejanja vsega procesa.

Za sistem investiranja, ki trenutno velja v našem gospodarstvu, je značilno, da (prva faza) se investicijska sredstva akumulirajo tam, kjer so nastala, ali tam, kjer so se znašla po prvi delitvi narodnega dohodka, da (druga faza) o njih suvereno odločajo samoupravne enote, pri katerih so sredstva in da (tretja faza) akumuliranih investicijskih sredstev ni mogoče porabljeni neomejeno, glede obsega in namena. Značilnosti tega sistema bi lahko opisali tudi z ugotovitvami, da (prva faza) družba ne sodeluje pri akumuliranju investicijskih sredstev za gospodarske investicije z odvzemanjem dela narodnega dohodka proizvajalcem, da (druga faza) je med mogočimi odločitvami o porabi akumulacije principialno tudi odločitev o njenem posojilu banki proti plačilu obresti in da (tretja faza) se družba vmešava v porabo investicijskih sredstev ter jo po potrebi omejuje in usmerja.

Splošna ocena tega sistema z vidika potrebne sinteze plana in trga bi lahko bila ugodna predvsem na podlagi prvega opisa. V sistemu namreč nastopata oba elementa: trg (prva in druga faza) in plan (tretja faza). Podrobnejša proučitev predvsem na podlagi drugega opisa pa nas pripelje do drugačnega sklepa. V odločilnih fazah, tj. v fazah,

v katerih se investicijska sredstva razdeljujejo na investitorje in se odloča o namenu njihove porabe, plan kot instrument družbenega usmerjanja ne sodeluje, razen kot deklaracija. Kot stvaren ukrep nastopi plan šele v zadnji fazi, in to v najmanj ustrezni administrativni obliki. V odločilnih fazah investicijskega procesa absolutno prevladuje trg.

Pri tem moramo pojasniti še eno izmed izhodišč te razprave, da namreč tržnost enačimo z decentraliziranim in poslovnim odločanjem v gospodarskih celicah. Ta tržnost sicer ni popolna, ker bi morala obsegati tudi popolno delovanje zakona o ponudbi in povpraševanju, vendar menimo, da v tej razpravi zadovoljuje, ker nam gre predvsem za merjenje elementov stihije v investicijskem sistemu. Stihija pa se še toliko bolj uveljavlja, če omenjeni zakon ni sproščen, ker se regulativna, selektivna in druge pozitivne funkcije trga toliko manj uveljavijo. V tem smislu je tudi bančni mehanizem za pretakanje akumulacije imeti za tržni in stihijski element v sistemu investiranja.

Ocena našega sistema investiranja more zato biti, da ne ustreza splošnemu gospodarskemu sistemu, ker razmerje med trgom in planom v njem ne ustreza razmerju teh dveh elementov v gospodarstvu na splošno. Naše mnenje je tudi, da tak sistem investiranja ne ustreza potrebam družbenega gospodarstva, kar bi na tem sektorju moral imeti plan večjo vlogo, kakor jo ima zdaj. Ugodnejše razmerje v prid plana bi bilo potrebno na tem sektorju zaradi pomena, ki ga ima proces investiranja za prihodnji razvoj gospodarstva.

Prihodnji razvoj gospodarstva, njegov obseg in njegova dinamika, sta odvisna od obsega in strukture dolgoročnih investicij. Prav gotovo je želja vsake družbe, da doseženo akumulacijo porabi tako, da bo razvoj gospodarstva optimalen. Dvomimo pa, da bo razvoj optimalen, ako bodo vsa investicijska sredstva vložena po individualnih odločitvah oblikovalcev akumulacije, ki te odločitve sprejemajo z vidika razvoja posameznega podjetja. Potrebna je družbena intervencija, ki bo zagotavljala ustrezen global investicij in ustrezno namensko strukturo vseh investicij v narodnem gospodarstvu.

Možnosti za družbeno intervencijo je več, vendar ni vsaka optimalna, uspešna in ustrezna. Intervencija, ki se omeji na priporočila in deklaracije o tem, kakšna naj bi bila obseg in struktura investicij, je neuspešna, če se nanaša na investitorje, ki decentralizirano in praviloma po tržnih načelih sprejemajo svoje investicijske odločitve. Pri taki intervenciji ni pričakovati, da bosta global in struk-

tura investicij ustrezala planiranim, ki štejejo za optimalne. Intervencija, ki uporablja administrativno namensko usmerjanje akumulacije, pa čeprav dovoljuje v teh okvirih decentralizirano porabo akumulacije za administrativno določene namene, ne ustreza tržno planskemu gospodarskemu sistemu, ker omejuje svobodo proizvajalcev pri gospodarjenju z doseženo akumulacijo. Zaradi neustreznosti pa tak sistem tudi ne more dati optimalnih rezultatov.

V naših družbenih in gospodarskih okoliščinah bi mogli šteti, da je družbena intervencija optimalna, ko po metodah ustreza vsemu gospodarskemu sistemu in obenem zagotavlja optimalen gospodarski razvoj. Menim, da zaradi prilagajanja metod družbene intervencije metodam gospodarjenja ni potrebno, da se družba odpove akumuliranju investicijskih sredstev, neposrednemu odločanju o teh sredstvih in njihovi neposredni porabi. Del sredstev, ki je bil dosežen v proizvodnji, bo s tem sicer odtegnjen samostojnemu decentraliziranemu odločanju proizvajalcev, vendar menim, da s tem ni prizadeto načelo samoupravljanja. Odtegotvanje dela proizvedene vrednosti oblikovalcu te vrednosti bo potrebno, dokler bodo v družbi potrebe, ki jih je mogoče zadovoljiti le z družbeno akumuliranimi sredstvi. To je načelo, ki ni v nasprotju s socialistično, družbeno in gospodarsko ureditvijo. Za realizacijo tega načela pa so potrebna včasih večja, včasih pa manjša investicijska sredstva, kar je odvisno od stopnje razvoja družbe in gospodarstva.

Vprašanje zbiranja akumulacije, potrebne za intervencijo družbe na področju gospodarskih investicij, ni vprašanje socializma niti ni vprašanje delavskega samoupravljanja, ampak je vprašanje konkretne stopnje gospodarskega razvoja ali stanja, v katerem je gospodarstvo. S tega vidika bi mogli zbiranje in porabo enega dela akumulacije šteti za ustrezno obliko intervencije na področju investiranja, ker ne nasprotuje družbenemu in gospodarskemu sistemu.

Rekli pa smo, da moremo za optimalnega šteti tisti sistem, ki zagotavlja tudi optimalen razvoj. Ugotovili smo tudi, da sistemi, ki se omejujejo na priporočila, ali sistemi, ki neposredno usmerjajo porabo akumulacije, ne morejo dati zadovoljivih rezultatov glede obsega in namenske strukture investicij. V prvem sistemu ostanejo tisti, ki razpolagajo z akumulacijo, neprizadeti, ker se ravnaajo po svojih poslovnih načelih in se lahko njihove odločitve le po naključju ujemajo s priporočenimi. Drugi sistem pa temelji na subjektivni, netržni presoji gospodarskega stanja in po-

treb in zato ne more zagotoviti objektivnih individualnih odločitev, čeprav jih terja.

Le v sistemu, v katerem se pretežni del dosežene akumulacije razdeljuje in porablja po decentraliziranih tržnih odločitvah, manjši del pa neposredno razvršča in porablja družba, je mogoče, da se plansko smotrno korigirajo, dopolnjujejo in usmerjajo decentralizirane investicije in regulirajo tudi po obsegu. V tej funkciji bo po družbi zbrana akumulacija porabljena, kadar poraba decentralizirane akumulacije ne bo ustrezala potrebam gospodarstva, usmerjena bo tja, kjer nastaja neskladnost zaradi destimulirajočega delovanja trga, ali pa bo tezavirana, če bo obseg decentraliziranih investicij že dosegal maksimalnega, ki je odrejen z investicijskim delom realnega družbenega produkta. Družba dobi z delom akumulacije v roke realno sredstvo za intervencijo. Pridobi pa si tudi možnost, da obseg investicij ne regulira z blokiranjem in deblokiranjem investicijskih sredstev podjetij, ker more to doseči s tezavracijo in detezavracijo lastnih investicijskih sredstev. S tem se vnese popolna gotovost v razpolaganje z akumulacijo v podjetjih.

Ako smo se torej odločili za družbeno zbiranje nekega dela akumulacije zaradi optimalnega uspeha družbene intervencije na področju financiranja dolgoročnega razvoja gospodarstva, ker menimo, da to ne krši socialističnih načel gospodarjenja in upravljanja, potem moramo odgovoriti na vprašanja, koliko, kako in kje investicijska sredstva družbeno zbirati in razdeljevati.

Kakšen del akumulacije naj bi družbeno zbrali in razdeljevali za gospodarske investicije, je mogoče odgovoriti le na podlagi podrobnih narodnogospodarskih bilanc. Ekonomsko politična odločitev o tem pa bi morala vsekakor upoštevati, da (1) so v dosedanjem razvoju gospodarstva veliki disproporci, ki jih je zaradi prihodnjega optimalnejšega razvoja potrebno čimprej in s čim manjšo porabo sredstev odpraviti, (2) da naša stopnja razvoja ni visoka in je zato relativno velika potreba po družbenem financiranju potreb tudi na področju gospodarstva, (3) da je naš trg nestabilen in zaradi tega relativno slabo opravlja svoje pozitivne funkcije, pač pa se zelo uveljavlja njegov negativen, stihijski vpliv in (4) da nimamo ustreznega bančnega mehanizma, ki bi v funkciji trga »kapitala« zagotovil pretakanje začasno neporabljene akumulacije med podjetji, strokami in panogami.

Obseg družbi potrebne akumulacije tudi ne bi smeli pavšalno določati, ampak bi morala vsakokratna odločitev

predstavniških organov družbe temeljiti na podrobno izdelanih in sprejetih planih razvoja ustreznega področja. Obseg zbrane akumulacije bi torej bil, v krajših razdobjih, funkcija planiranega obsega družbenih investicij. Stopnja zbiranja pa bi odražala razmerje med vso doseženo akumulacijo in obsegom planiranih družbenih investicij.

Pri reševanju vprašanja: kako zbirati družbi potreben del akumulacije podjetij, moramo razpravljati o dveh možnostih. Prva je, da se akumulacija zbira s prispevkom podjetij za razvojni investicijski sklad. To ne bi smelo pomeniti, da je ta akumulacija za zmeraj odvzeta gospodarskim organizacijam. Čeprav družba ni najela posojila, je vseeno mogoče postaviti kot princip, da bo odvzeta akumulacija v prihodnosti vrnjena. To bi se zgodilo takrat, ko bi prenehala potreba po obstoju razvojnega investicijskega sklada, ker so odpadli momenti, ki danes terjajo njegov obstoj in ki so izraženi v prej zapisanih štirih točkah.

Druga možnost je, da se družbi potreben del akumulacije zbere v razvojnem investicijskem skladu v obliki obveznega posojila. Prednost tega načina je, da vplačniki že ob vplačilu vedo, kdaj jim bo odvzeti del akumulacije vrnjen in ga zato lahko upoštevajo v svojih razvojnih planih v postavki lastnih investicijskih sredstev. Drugo vprašanje je, ali more družba danes z vso zanesljivostjo vedeti vnaprej, kdaj bodo njene potrebe po akumuliranju in porabi investicijskih sredstev bistveno manjše in bi lahko zato vrnila podjetjem odvzeto akumulacijo. Ako obljubljeni vrnitve ne bi bilo mogoče realizirati, potem bi se družba znašla v položaju, ko bi morala rok odplačila obveznega posojila podaljševati ali pa razpisati nova obvezna posojila. To pa vnaša negotovost v razvojne plane podjetij in zato nima tako zbiranje akumulacije po našem mnenju prednosti pred prvim. Prvi način daje stabilno podlago za razvojno planiranje v podjetju, ne izključuje pa možnosti, da bo odvzeta akumulacija vrnjena podjetju.

Posebno vprašanje uspešne organizacije družbene intervencije v procesu investiranja je, kje ali pri katerih družbenopolitičnih skupnostih zbirati del sredstev za investiranje. Pri presojanju možnosti za ureditev tega vprašanja nam daje precej jasno orientacijo ustava SFRJ. V 26. členu pravi, da »za uresničevanje v družbenih planih določenih razmerij... družbenopolitične skupnosti... ustanavljajo družbene sklade...«. V II. poglavju pa pravi ustava, da se v občini »zagotavljajo materialne in druge možnosti... za razvoj produkcijskih sil; usmerja in usklajuje raz-

voj gospodarstva...«, zatem, da »v republiki delovno ljudstvo... usmerja razvoj gospodarstva...« in naposled, da v SFRJ »zagotavljajo narodi in občani... usmerjanje in usklajevanje splošnega gospodarskega razvoja...«. V ustavi SFRJ je torej vsem družbenopolitičnim skupnostim naložena skrb za skladen razvoj gospodarstva in dana pravica, da v ta namen ustanavljajo družbene sklade.

Prva ugotovitev bi torej bila, da bi se morala investicijska sredstva zbirati pri vseh družbenopolitičnih skupnostih od občine do federacije. Praktični razlog je ta, da se na vseh treh nivojih kažejo posledice neskladnega gospodarskega razvoja in nestabilnega trga, kar na vseh treh nivojih povzroča potrebo po usklajevanju.

Drugo vprašanje je, koliko akumulacije bi bilo potrebno na posameznem nivoju. Tudi pri tem bi si lahko pomagali le s konkretnimi bilancami, toda morali bi upoštevati tudi nekaj splošnih ugotovitev. Predvsem bi se morali zavedati, da je stopnja razvoja danes neprimerno višja, kakor je bila pred 20 ali 10 leti in da je potreba družbe po akumulaciji bistveno manjša danes kakor takrat, kar pomeni, da je delež akumulacije, s katerim naj razpolagaajo podjetja nesporno bistveno večji. To možnost je tembolj potrebno dopustiti zato, ker poleg samostojnega razpolaganja podjetij z doseženo akumulacijo in družbenega akumuliranja in investiranja računamo tudi s takšnim bančnim mehanizmom, ki bo omogočil pretakanje akumulacije po tržnih načelih.

Za ustrezno razvrstitev družbene akumulacije na družbenopolitične skupnosti je pomembno še neko drugo stališče. Menim, da ni mogoče stopnjo decentralizacije presojati samo po tem, ali se sredstva za investicije akumulirajo in razdeljujejo pri katerikoli družbenopolitični skupnosti ali pa pri neposrednem proizvajalcu ali njegovi asociaciji — podjetju. Po mojem mnenju je upravičeno govoriti o stopnji decentralizacije tudi po tem, pri kateri od družbenopolitičnih skupnosti se sredstva za investicije akumulirajo in razvrščajo. Podobno kakor govorimo o procesu decentralizacije, ko prenašamo družbene in oblastvene kompetence od višjih k nižjim družbenopolitičnim skupnostim, bi morali kot proces decentralizacije sredstev šteti, ko akumuliranje in razdeljevanje družbenih investicijskih sredstev prenašamo od višjih na nižje družbenopolitične skupnosti. Ako bi razdobju pretežnega akumuliranja družbenih investicijskih sredstev po federaciji sledilo razdobje pretežnega akumuliranja pri republiki ali občini, potem bi že lahko govo-

rili o decentralizaciji investiranja. Tembolj, če so se hkrati povečala investicijska sredstva neposrednih proizvajalcev. Tudi proces decentralizacije investicijskih sredstev bi torej moral teči postopoma. Dejanski stopnji našega družbenega in gospodarskega razvoja ne ustreza skokovit prehod od izredno močne centralizacije investiranja k tako rekoč polni decentralizaciji. Neustreznost ali pre nagljenost tega akta dejansko naša ekonomska politika priznava z uporabo manj fiskalnih pa zato nič manj uspešnih oblik centralizacije z obveznimi posojili in s centraliziranim pritokom investicijskih sredstev v obliki vplačila anuitet pri centralnih bankah, ki so v imenu nekdanjih družbenih investicijskih skladov posojila dovoljevale. Negativnost takšne oblike centralizacije akumulacije v razglašenem sistemu popolne decentralizacije potencira to, da družba ne odreja in kontrolira stopnje centralizacije.

Druga ugotovitev bi torej lahko bila, da mora proces prenosa pravice razpolaganja z vso akumulacijo na podjetja potekati postopoma in da smo danes v fazi, ko je potrebno več akumulacije pustiti podjetjem, da pa je potrebno zmanjšani obseg družbeno zbrane akumulacije razvrstiti na treh nivojih družbenopolitičnih skupnosti z relativno krepitvijo nižjih na račun višjih.

Šele ob materialno podprti usmerjevalni funkciji družbeno politične skupnosti bi lahko dopustili, da se neporabljeni del akumulacije, ki z njo razpolagajo podjetja, pretaka po bančnem mehanizmu, ker to zagotavlja racionalnejšo izrabo vsega družbenega »kapitala«. Vendar ne zadostuje zgolj decentralizirati investicijska sredstva in uvesti ustrezen bančni mehanizem, potrebno je izoblikovati ekonomsko politične in institucionalne možnosti za prosto, ekonomsko upravičeno pretakanje začasno proste akumulacije podjetij. V našem današnjem sistemu dolgoročnega investiranja pa nimamo niti ustreznega bančnega mehanizma (s tem vred, ki ga pravkar organiziramo), niti ustreznih možnosti za delovanje mehanizma pretakanja proste akumulacije. Ekonomsko politični razlog, da ni ustreznih možnosti, je v tem, da položaj še zmeraj spodbuja k takojšnji porabi akumulacije, in pa v tem, da je znesek razpoložljive akumulacije kljub decentralizaciji v podjetjih zelo skromen zaradi nizke stopnje rentabilnosti ali storilnosti. Drugače rečeno, z akumulacijo revna podjetja nimajo dovolj sredstev niti za kritje tekočih potreb za razvoj in modernizacijo, kaj šele, da bi ta sredstva posojala banki na srednji ali daljši rok, ki bi ustrezal povpraševalcem po kreditnih sredstvih v banki.

Institucionalnih možnosti za tržni mehanizem pretakanja akumulacije pa nimamo, ker imamo sistem neutržnega oblikovanja obrestne mere, ki zaradi tega ne more imeti vloge ekonomskega stimulatorja za pretakanje. Skratka nimamo institucije, ki se imenuje »trg kapitala«.

V takšnem položaju pa ni mogoče izoblikovati bančno-kreditnega mehanizma, ki bi opravljal ekonomsko upravičeno na tržnih podlagah temelječe pretakanje začasno neporabljene akumulacije. Kot praktično neustrezni se morajo pokazati tudi teoretično utemeljeni sistemi, če poprej ne dosežemo potrebnih možnosti za njihovo uspešno delovanje. Tako je tudi z današnjo reorganizacijo bančnega sistema.

Menimo, da je za uspešnost prostega, tržnega pretakanja začasno neporabljenih investicijskih sredstev podjetij neobhodno:

— dvigniti, kakor smo temu včasih rekli, stopnjo akumulacije, pa ne z administrativnim ukrepom, ampak s povečanjem storilnosti in rentabilnosti; to bi skupaj z decentralizacijo dalo podjetjem več investicijskih sredstev, ki omogočajo in stimulirajo racionalno gospodarjenje z njimi, vštivši odlaganje porabe zaradi kasnejšega intenzivnega investiranja,

— brezpogojno zaustaviti proces inflacije, ki destimulira varčevanje z dohodkom, ker edino varčevanje z akumulacijo je vir bančnih investicijskih sredstev,

— dopustiti vpliv ponudbe in povpraševanja na oblikovanje obrestne mere za investicijska sredstva zbrana v banki, ker le tako lahko dobita ponudba in povpraševanje po dodatnih investicijskih sredstvih realne okvire (in tudi ovire),

— bančne organizacije prepustiti popolnemu samoupravljanju po istem sistemu kakor v podjetjih in popolnoma samostojnemu odločanju kakor v podjetjih.

Tak bančni mehanizem pa je oportuno vnesti le, če so bile sprejete druge postavke tukaj razloženega sistema družbene intervencije na področju investiranja v gospodarstvu.

Za sklep tega razmišljanja o možnostih za organizacijo uspešne družbene intervencije na področju investiranja bi zaradi preglednosti povzeli izražena stališča v nekaj tezah.

1. Zaradi planskega značaja našega blagovnega gospodarstva je potrebna družbena intervencija na vseh področjih ekonomike in tudi na področju procesa investiranja v produktivne namene.

2. Zaradi odločilnega pomena produktivnih investicij za ves družbeni in gospodarski razvoj je načrtna in družbena intervencija tembolj potrebna in mora sistem intervencije zagotoviti tudi njeno uspešnost.

3. Realno moč družbene intervencije lahko pomeni le tisti del v družbeni proizvodnji dosežene akumulacije, ki z njim neposredno razpolagajo družbenopolitični organi; brez tega si lahko le zamišljajo, ne morejo pa zagotavljati smeri in tempa razvoja, kar pa ne ustreza njihovi funkciji in potrebam socialističnega planskega gospodarstva.

4. Del akumulacije je potrebno za neko obdobje odtegniti pravici razpolaganja v podjetjih. Po eni strani to ne pomeni dohonnega odvzema, po drugi strani pa mora biti odvzem opravljen tako, da vnaša stabilnost razvojnega planiranja v podjetjih.

5. Decentralizacijo investicijskih sredstev, ki je hkrati nujna glede na doseženo stopnjo razvoja, je potrebno izvesti tako, da se povečajo sredstva podjetij in nižjih družbenopolitičnih skupnosti.

6. Poleg sistema decentraliziranega investicijskega odločanja in družbene intervencije z delom akumulacije moramo imeti bančni mehanizem, ki omogoča ekonomsko upravičeno, na tržnih načelih organizirano pretakanje trenutno nezaposlenih investicijskih sredstev podjetij in družbe.

7. Uspešno usklajevanje ponudbe in povpraševanja po dolgoročnih investicijskih sredstvih v vsem gospodarstvu razen po tistih, ki jih zbira in razdeljuje družba, je mogoče doseči le, če funkcijo regulatorja prevzame obrestna mera.

RUDI CRNKOVIĆ

Ekonomska upravičenost EKK Velenje

Slovencem, ki tako radi ugotavljamo, da živimo v najbolj razviti republiki SFRJ, se nam je posrečilo tako daljnovidno in daleč pripeljati eno izmed osrednjih planiranih gradenj v našem gospodarstvu, da se jo je lotil celo Cule, zdaj kot »gnevni«, na eni izmed zadnjih televizijskih oddaj »Licem u naličje«. Vprašal je, kdo bo plačal zelo veliko količino opreme, ki se zbira v Velenju baje za neko »grdosijo od veleplinare«. To veleplinaro poznamo pod kraticami

EKK — Energo-kemični kombinat Velenje. Dolga je pot nje-nega nastajanja in še zdaj javnosti ni znano in jasno, ali bomo nadaljevali graditev slovenskega velekombinata in tako stopnjevali majhnost slovenske gospodarske avtarkije, ali pa se bomo odločili, pa čeprav nekaj minut po dvanajsti, da opustimo veleinvesticijo, katere ekonomska upravičenost je dvomljiva. Najprej bom skušal obrazložiti nekatere razloge za zgraditev objekta v Saleški dolini in nekatere proti njej. Še prej pa bom orisal kratek historiat.

I

Lignit, ki ga je v Jugoslaviji več kakor 90% vsega domačega premoga, je ena izmed najbolj nizkokaloričnih vrst premoga (ca. 2500 kcal/kg), poln je vlage in drugih neizgorljivih primesi (skupaj nad 50%). Med jugoslovanskimi rudniki lignita imata predvsem Kolubara in Kosovo veliko ugodnejše možnosti, namreč dnevni kop, kakor pa naše Velenje. Ker nismo imeli zadosti boljših vrst premoga, ker nam je stalno primanjkovalo energije, ker nam neugodna plačilna bilanca s tujino ni dovoljevala večjega uvoza bolj ekonomičnega goriva, smo in še zmeraj uspešno eksploatiramo velenjski rudnik lignita, ki je iz dneva v dan povečeval izkop in presegal samega sebe v vseh letih naše dosedanje gospodarske graditve. Zgradili smo tudi novo moderno mesto Velenje, ki mu rudnik pomeni vir življenja. Življenje v modernem mestu je rudarjem vsaj delno plačilo za naporno in nevarno delo.

Zaradi nizke kaloričnosti in obilice neizgorljivih snovi pa je prevoz lignita nerentabilen in zato je bilo treba iskati rešitev za Velenje v tem, da bi uporabljali to gorivo na kraju samem ali da bi ga v raznih oblikah oplemenitili. Ideja o vplinjanju našega lignita se je porodila že kmalu po vojni in na Češkem so delali tudi prve preizkuse. Zgradili smo termoelektrarno Šoštanj, leta 1954 pa sta rudnik lignita Velenje in termoelektrarna Šoštanj sklenila nadaljevati z izdelavo projektov. Leta 1960 je bil potrjen prvi investicijski program za energo-kemični kombinat Velenje, za začetno fazo graditve, tj. veleplinarno, pa je bil leta 1961 izdelan in potrjen investicijski program z idejnim projektom. V kombinatu naj bi na leto proizvajali 500 milijonov Nm³ daljinskega plina in 30.000 ton dušičnega gnojila uree.

Največje obrate za vplinjanje premoga je začela graditi Nemčija (Schwartz Plumpa, Vzhodna Nemčija) z velikimi kompleksi *dnevnega kopa* lignita, predvsem pa pod prit-

skom potreb izoliranega vojnega gospodarstva (Kriegswirtschaft), ki je moralo preiti od premoga k sintetičnemu bencinu. Torej iz popolnoma drugačnih razlogov kakor mi; napravi, ki jih danes uporabljajo ob vsej bogati tradiciji, predelujejo lignit iz veliko ugodnejšega — predvsem dnevnega — kopa, kakor pa je velenjski.

Res je, da so razmere tedaj, ko smo začeli razmišljati o gazifikaciji v Velenju, še terjale tako rešitev: slabo stanje plačilne bilance s tujino, nizka domača proizvodnja tekočih goriv in plina, negotovost v svetu, nestalni odnosi z evropskimi socialističnimi deželami, *predvsem pa posebej drugačen odnos v proizvodnji in porabi primarne energije pred petnajstimi in še pred desetimi leti tako v Evropi kakor v svetu.*

Struktura porabe primarne energije v Evropi¹
(Odstotki)

Države	Trdna goriva		Tekoča goriva		Zemeljski plin		Hidroenergija	
	1955	1963	1955	1963	1955	1963	1955	1963
Belgija	84,0	66,4	15,6	33,3	0,3	0,2	0,1	0,1
Francija	68,1	49,7	21,5	33,5	0,4	4,7	10,0	12,1
Nizozemska	74,2	46,5	25,1	51,5	0,7	2,0	—	—
Avstrija	59,2	40,5	15,7	29,0	5,0	11,0	20,1	19,5
Italija	27,2	15,4	31,7	51,1	10,0	11,0	30,2	22,5
Jugoslavija	81,5	72,5	8,5	12,0	0,8	0,8	9,2	14,7
ČSSR	94,4	88,2	3,4	8,5	0,5	2,1	1,7	1,2
Madžarska	85,4	82,1	11,9	14,9	2,6	2,9	0,1	0,1
Evropsko povprečje	78,1	61,1	13,8	27,7	1,5	3,2	6,6	8,0

Tabela jasno kaže razvoj v porabi elementarne energije in se zato ne bi spuščal v dokazovanje, da nafta in zemeljski plin izpodrivata premog kot dražji vir primarne energije, pač zato, ker so stroški eksploatacije premogovnikov veliko višji. To velja danes v svetu že kot aksiom. Ne vidim razloga, da bi bilo pri nas drugače, prav posebej zdaj, ko opuščamo politiko regresov in odločneje upoštevamo tudi načela tržnega gospodarstva.

¹ Podatki iz študije Ekonomske komisije za Evropo: »La situation du marché charbonnier Européen en 1965/1964 et les perspectives d'avenir,« ST/ECE/COAL/10 str. 22, UN New York 1965.

Čedalje večja uporaba tekočih goriv in predvsem zemeljskega plina z velikimi najdišči na Nizozemskem, v Alžiriji, južni Franciji je šele v zadnjih letih povzročila pravo revolucijo v energetiki. Ta goriva pogosto izpodrivajo premog in tako je tudi vplinjavanje premoga postalo predrago in nekonkurenčno. Naj citiram ugotovitev iste študije o premogu strokovnjakov Evropske ekonomske komisije ZN (str. 13), ko govori o uporabi premoga na raznih področjih: »Naraščajoča uporaba tekočih goriv za proizvodnjo plina in eventualna eksploatacija novih virov zemeljskega plina v zahodni Evropi povzroča, da je sektor plinarn kratkoročno in srednjeročno morda eden izmed najbolj kritičnih.« Rudnike črnega premoga, ki je veliko bolj kaloričen kakor lignit, zapirajo. Proizvodnja premoga v Evropi stagnira, mi pa bi radi, hkrati ko govorimo o vključevanju v mednarodno delitev dela, ki terja konkurenčnost vseh elementov proizvodne cene, še zmeraj vztrajali pri našem dragem lignitu in še dražjem plemenitejšemu lignitu v daljinski plin.

To slovensko avtarkijo in zaprtost v ozke meje zagovarjajo na vse mogoče načine: češ, imamo toliko lignita in treba ga je izkoristiti. Nemci, Francozi, Angleži imajo še več kvalitetnega črnega premoga, pa zapirajo rudnike. Na to pri nas odvrčajo, da je ta lignit, pa čeprav samo lignit, domači vir in kot tak neodvisen od najrazličnejših nihanj v mednarodni politiki in na svetovnih trgih. Toda danes, ko se svetovno gospodarstvo zmeraj bolj združuje, ko stopamo v GATT, je orientacija na dražji domači vir veliko bolj tvegana za konkurenčnost našega blaga na svetovnem trgu in tega tveganja ne more zmanjšati neka abstraktna varnost domačnosti. Cena nafte pa je zaradi močne svetovne konkurence dovolj stalna in mogoče jo je dobiti z več strani. Svetovna proizvodnja nafte stalno narašča. Sploh pa danes velja, da je nafto težje prodajati kakor pa proizvajati.

Potem govorijo, koliko lignita nakopljejo na leto (danes okrog 3,3 milijona ton) v Velenju, in to z razmeroma ugodnimi učinki na rudarja. Toda nihče noče hkrati omeniti še dveh elementov:

1. potrebna nadaljnja vlaganja v rudnik, ki še povečajo temeljno investicijsko vrednost samega EKK (za rekonstrukcijo jame Škale je bil še pred gospodarsko reformo vložen investicijski program za 4,4 milijarde din) in

2. cena delovne sile, ki je v Sloveniji kot bolj razviti republiki že precej visoka s stalno težnjo k naraščanju.

Zagovorniki EKK sicer pravilno ugotavljajo, da za obratovanje EKK zadostuje sedanja proizvodnja rudnika, toda

v tem primeru ne bi imeli premoga za novo termoelektrarno Šoštanj B, ki bi jo potrebovali v splošnem pomanjkanju elektroenergije. Za nameravano povečanje rudnika pa bi bila potrebna dodatna delovna sila, ki bi ji morali zagotoviti najmanj 500 družinskih in 240 samskih novih stanovanj. Torej dodatne milijarde. Res je sicer, da bi tako EKK kot termoelektrarna Šoštanj B pretvarjala enako drag lignit iz jame in da izgleda pri tem učinek veleplinarne napram termoelektrarni v razmerju s ceno obeh objektov nekoliko ugodnejši. Vendar pa plin veleplinarne na lignit znatno težje konkurira vplinjaniu tekočih goriv (da seveda ne govorimo o zemeljskem plinu) tudi zaradi večje razlike v potrebnih osnovnih vlaganjih, kot pa je le-ta med ceno termocentrale na lignit ali pa na tekoče gorivo. Vse to pa nas navaja na misel o zadrževanju proizvodnje rudnika na doseženem nivoju in celo morda na perspektivo postopne zožitve proizvodnje.

Pri sami eksploataciji rudnika pa velja omeniti težave s talnimi vodami in v zadnjem času še z visoko temperaturo v rudniku. Vse to pa zelo vpliva na eksploatacijske stroške rudnika in seveda na ceno lignita, ki bi ga morali potem vplinjevati. Ta cena, ki je ena izmed temeljnih postavk rentabilnostnega računa za proizvodnjo daljinskega plina, bo po vsej verjetnosti stalno naraščala in s tem spreminjala sam rentabilnostni račun. V zadnji informaciji o graditvi in perspektivah, ki jo je izdelal EKK (Velenje, novembra 1965), je za premog vzel ceno 4312 din za tono. Toda že januarja 1965, torej pred gospodarsko reformo, je bil enemu izmed glavnih potrošnikov, termoelektrarni Šoštanj, ki je tik zraven Velenja, ponuden premog po cenah 4020 do 5240 din/tona za razne sortimente. Iz omenjene informacije na 44 straneh pa ni nikjer razvidno, ali je v rentabilnostnem računu upoštevana cena 4312 din za tono danes realna ekonomska cena lignita franco EKK.

76,5 milijarde za EKK plus X milijard za vlaganja v rudnik z dodatnimi sredstvi za spremljajoče investicije, vse to je za obseg slovenskega gospodarstva veliko breme. Vse to pa poudarjam zato, ker z odplačilom tega zneska ekonomska cena investicije v EKK še ni plačana. Del tega bremena bo obremenjeval standard delovnih ljudi. Sicer bi imeli veleplinaro v Velenju, mimo naših meja pa bodo tekle reke naftovodov — na italijanski strani Trst—Ingolstadt—Bavarska, na hrvatski pa Bakar—Sisak—Botovo s priključkom na naftovod bratstva. Hrvatska INA (Industrija nafte) gradi rafinerije (za dan republike je začela obratovati njena rafinerija v Urinju pri Reki), ki bodo krile tudi potrebe Slovenije. Hrvat-

ska INA raziskuje naša tla in išče naravni plin, odpira možnosti petrokemiji, ponuja širše sodelovanje v Lendavi, ki smo se ga mi skoraj že izogibali. Hrvatska INA tesno sodeluje z italijanskim ENI, sklepa aranžmaje za vrtanja v Alžiriji, s tem da se jim vrtine plačajo z nafto. Mi pa smo se, kakor kaže, predolgo »varno« zapirali v svoje že tako ozke meje.

Če pravim, da bi breme neustrezne odločitve za tako veliko investicijo, kakor je velenjska, nosili vsi, pravim to predvsem zato, ker bi bilo slovensko gospodarstvo deloma vezano na dražjo energijo, kakor pa naši sosedje in druge bolj razvite države, pa čeprav pri zdaj upoštevani ceni lignita v rentabilnostnem računu in računajoč s krediti za investicijo, ki niso zagotovljeni, v Velenju prikazujejo še dokaj ugodne mednarodne primerjave za ceno velenjskega plina. V že omenjeni informaciji o graditvi in perspektivah (november 1965) je v rentabilnostnem računu navedena cena 25 din za 1 Nm³ plina. V notici v Delu 8. 12. 1965 pa beremo, da bi znašala prodajna cena tega plina 15 din za 1 Nm³. V članku »Velenjski EKK — da ali ne«, Delo 11. 12. 1965, pa je razloženo, da je to najnovejša varianta, ki so jo sprejeli člani poslovno-tehničnega sodelovanja za gradnjo velenjskega energo-kemičnega kombinata na sestanku 7. decembra v Velenju. Do te cene bi prišli, ako bi namesto 15-letnega dinarskega investicijskega kredita z obrestno mero 7% dobili 25-letno posojilo po 3% obrestni meri, ne glede na to, da ne takih ne drugačnih kreditov za zdaj ni. Člani pogodbene skupnosti so namreč mnenja, da je spremenljiva le nižja cena plina. *Toda nikjer ni besede o proizvodni ceni lignita, ki je podlaga za rentabilno poslovanje EKK, ne glede na to, kakšno posojilo bi dobili. S tem nikakor ne mislim, da se EKK ne bi amortiziral, ako bi že obratoval. Zdaj pa bi prišel prepozno glede na tako spremenjen energetski položaj po svetu in še posebej v Evropi v zadnjih dveh, treh letih. Vsekakor drži, da je oplemenitenje lignita s proizvodnjo velenjskega plina in umetnih gnojil veliko bolj rentabilno kakor pa prevoz lignita do oddaljenih potrošnikov in vplinjane v manjših generatorjih, vendar pa tak daljinski plin s težavo vzdrži konkurenco z vplinjanjem tekočega goriva, še bolj pa z zemeljskim plinom.*

Doma v Jugoslaviji, kakor za zdaj kaže, nimamo dovolj zemeljskega plina. Drugo vprašanje pa je, če so bile geološke raziskave, npr. v Sloveniji, zadostne. Zanimive možnosti se odpirajo z uvozom utekočinjenega plina iz Alžirije in s postopno realizacijo plinovoda iz Kopra čez Ljubljano na Dunaj in naprej v ČSSR. Za ta perspektivni projekt, ki bo čez

naše izrazito tranzitno ozemlje povezoval vire iz sredozemskega bazena s centralno Evropo in nas morda v ne tako oddaljeni prihodnosti vključil v evropsko omrežje plinovodov, bomo vsekakor morali zagotoviti potrebna sredstva. Nafto bomo morali vsekakor tudi uvažati. To je potrdilo tudi pred kratkim končano tridnevno posvetovanje strokovnjakov za nafto in plin v Zagrebu. Toda uvažajo jo države, ki imajo bogata ležišča najkvalitetnejšega premoga. Mnoge države, proizvajalke nafte, pa lahko postanejo potencialni trg za našo industrijo. Pri rafinaciji nafte ostajajo nizkooktanski, tako imenovani lahki bencini, katerih imamo že zdaj preveč. Predelava teh po sistemu Otto z razmeroma nizkimi vlaganji lahko tudi deloma krije potrebe po plinu.

Velenjčani in zagovorniki EKK govore tudi o možnosti mešanja velenjskega plina z uvoženim zemeljskim plinom ali s plinom iz nizkooktanskih bencinov. Toda zakaj potem Velenje kot nujna »conditio sine qua non« za plin v energetiki in sploh gospodarstvu Slovenije? Ali zato, da se zavarujemo pred negotovostjo tujega trga, pred hrvatsko konkurenco v industriji nafte in plina, iz strateških razlogov, ali zato, da rešimo in upravičimo obstoj modernega Velenja? Kaj pa z nastalimi obveznostmi do tujih proizvajalcev naročene in deloma že dobavljene opreme? Dobave bodo še prihajale. Obveznosti bomo morali večinoma poravnati, samo, ali je za slovensko in jugoslovansko gospodarstvo ceneje in ekonomsko bolj upravičeno plačati nastale dolgove in nadaljevati graditev EKK, vkljub eksploatacijskim stroškom rudnika z vsemi potrebnimi vlaganji v rudnik, ali pa samo plačati dobaviteljem in ne nadaljevati EKK Velenje? V Jugoslaviji imamo še Kolubaro, Kreko, Kosovo z znatno ugodnejšim kopom in zdaj, ne pa seveda v trajnejši perspektivi, še zmeraj cenejšo delovno silo, kakor je v Velenju. Ali je sploh še tam smotrno graditi tak objekt?

Posebna komisija splošne gospodarske banke proučuje možnosti, kam bi lahko eventualno odprodali dele naročene opreme. Treba bi bilo seveda ponuditi tudi ustrezne popuste. Ustrezen davek bomo vsekakor morali plačati za naše odločitve. Vprašanje je samo, kateri davek je večji. Če poravnamo dolgove, ki so nastali zaradi naših dosedanjih odločitev, ali pa gradimo EKK in še leta plačujemo regrese ali kakršnekoli druge subvencije, da bi bila cena velenjskega plina konkurenčna z drugimi sodobnejšimi viri plina? Znano je, da Angleži že opuščajo graditev veleplinarin za vplinjaje premoga pri visokem pritisku, in mislim, da boljšega premoga, kakor je naš lignit.

Naj poudarim, da so bila mnenja o upravičenosti graditve EKK deljena že pred gospodarsko reformo in da so mnogi opozarjali na neugodne posledice, ki bi jih lahko ta velika investicija imela v slovenskem gospodarstvu. Te ugovore je neizprosna logika novih odnosov, ki jih vnaša v gospodarstvo gospodarska reforma, samo še stopnjevala. Tudi če bi si hoteli privoščiti, glede na spremembe v energetskem položaju, danes morda že »luksus« vplinjavanja lignita v Velenju, preprosto nimamo za to potrebnih sredstev. Odkod vzeti potrebnih 26 milijard, ki naj jih zagotovi splošna gospodarska banka? Iz oročenih sredstev gospodarskih organizacij, ki jih le-te ne morejo terminirati, in vprašanje je, če bi jih sploh bile pripravljene terminirati v take namene? Omejevati prepotrebna sredstva za elektroenergijo z izgovorom, da bo kombinat proizvajal tudi 131 MWh električne energije? Jemati sredstva, ki so potrebna za razvoj prometa? Vprašanje je tudi, kje misli EKK, da bo lahko najel v letu 1966 razne potrebne kratkoročne kredite v višini skoraj 11 milijard din še poleg sredstev, ki naj jih zagotovi splošna gospodarska banka že za to leto v višini 6 milijard din.

Vsa ta vprašanja bo moral pretehtati upravni odbor splošne gospodarske banke ali ustanovni zbor nove gospodarske banke, ki bo odločal o vprašanju Velenja, in seveda vsi pristojni faktorji od občine do republike, saj gre nazadnje res za vprašanje nacionalno-ekonomskega pomena. Gre namreč za pomembno odločitev v slovenskem gospodarstvu. Odločiti se moramo za višino davka in za čas, ko ga bomo plačevali, ker lahko pač investicija velenjskega obsega postane precejšen davek v razmerju do same velikosti slovenskega gospodarstva. Zavedati se moramo, koliko sredstev potrebujemo za vso energetiko, za modernizacijo prometa, za modernizacijo deloma že dokaj zastarele industrije v SR Sloveniji, za zdravstvo, za druge družbene službe in koliko jih imamo.

II

Zdaj smo že tako globoko v nastalih obveznostih, da smo morda že postavljeni pred izpolnjeno dejstvo in so možnosti alternative toliko težje. Pri tem pa se ne moremo izogniti nekaterim okoliščinam v postopku odločanja o tej, za slovensko gospodarstvo nedvomno veliki investiciji, ki nas je pripeljal v tak položaj. Ne gre zgolj za vprašanje ekonomske upravičenosti EKK, temveč tudi za postopek kot element ustavnosti in zakonitosti.

Med različnimi razlogi za graditev je slišati namreč tudi tale, po mojem mnenju težko sprejemljiv izgovor, češ, sklenili smo že pogodbe s tujimi dobavitelji (Angleži, Čehi) in ne moremo drugače, kakor da nadaljujemo graditev, saj nas vežejo že tako visoke obveznosti. Ako moramo plačati vso naročeno uvozno opremo, bi bilo po zadnji informaciji EKK potrebnih 38,9 milijarde din v devizah. Ta vsota je ne glede na spremembo dinarskega tečaja znatno višja, kakor se je z njo računalo v septembru 1964, torej pred definitivno sklenitvijo in veljavnostjo pogodb. K temu pa naj pripomnim, da je v razpravi o družbenem planu SRS za leto 1965 pred republiškim zborom dne 18. 2. 1965 bilo ostro postavljeno vprašanje utemeljenosti graditve EKK in bil nato k 27. točki družbenega plana celo sprejet amandma. Ako pravilno interpretiramo ta amandma, vplinjane lignita izpade iz družbenega plana. Vendar izvršni svet ni upošteval tega amandma, sprejetega v skupščini, in je vztrajal pri graditvi EKK. Še več: že 19. 2. 1965 je republiški sekretar za industrijo Drago Dolinšek poslal izvršnemu svetu »Informacijo o problematiki Rudnika lignita Velenje in Energokemičnega kombinata Velenje«, kjer na koncu ugotavlja: »Danes se podpisuje pogodba z inozemskim dobaviteljem iz Anglije.« Še je bil morda čas. Toda nekateri člani tedanjega izvršnega sveta, odgovorni za gospodarska vprašanja, so bili mnenja, da je EKK treba »sforsirati«.

Na drugi strani pa je bil poprej pritisk rudnika lignita Velenje podoben tistemu, kakršnega smo lahko spoznali, ko je bila letos poleti objavljena sodba vrhovnega gospodarskega sodišča v zadevi »Veletrg« (glej Delo 23. in 27. junija 1965). Ko je splošna gospodarska banka oktobra 1964 začasno ustavila kredite, je bil v rudniku dne 5. novembra sklican poseben množični sindikalni sestanek. V zapisniku s tega sestanka je med drugim zapisano tudi: »Ker je bila investicija vsestransko utemeljena in rentabilna, je bilo v razpravi večkrat poudarjeno, da ljudje, ki so botrovali ukrepu banke, ne morejo več voditi finančno-ekonomske politike Slovenije« (citirano po zapisniku). Direktor EKK ing. Ciril Mislej pa je v uvodnem govoru poudaril: »Izvršni svet SRS je dal vso podporo študijski grupi in bil mnenja, da je graditev energokemičnega kombinata nujna in ekonomsko upravičena. S splošno gospodarsko banko je bila že podpisana obojestranska pogodba.« V sklepih tega sestanka pa je ugotovljeno, da »člani kolektiva sprejemajo vsa stališča političnega aktiva rudnika, ki sta jih zavzela na skupni razširjeni seji rudniški komite ZKS in rudniški odbor sindikata dne 30. oktobra

1964«. V gradivu s te seje pa se navaja, da bi v primeru, če bi SGB odpovedala kredit, nastala škoda iz naslova obveznosti do tujih dobaviteljev po tedanjem obračunskem tečaju v višini 9,5 milijarde din. Kaže, da ta račun ni bil popolnoma natančen, saj bi bilo treba poravnati le vrednost preliminar-nih del, zakaj pogodbe s tujimi dobavitelji še niso bile defi-nitivno podpisane in potrjene. Po teh dogodkih je bila for-mirana posebna komisija, sestavljena iz predstavnikov sploš-ne gospodarske banke in republiške uprave, ki se je sestala 11. in 12. novembra 1964 ter ugotovila novo investicijsko vred-nost v višini 39,3 milijarde din in spremenjeni rentabilnostni račun. V tem rentabilnostnem računu pa stane tona premoga še din 2460. Izvršni svet pa je na ugovore upravnega odbora SGB dal 19. 12. 1964 banki že drugo garancijo, da bodo sred-stva za investicijo zagotovljena. Tako je bila 25. decembra istega leta na podlagi novega računa in ponovne garancije izvršnega sveta zopet podpisana pogodba med investitorjem in splošno gospodarsko banko.

V zvezi s postopkom odločanja o EKK velja omeniti tudi spreminjajoča se stališča prihodnjih velikih odjemalcev plina, ki so soustanovitelji poslovno-tehničnega sodelovanja za zgraditev EKK kot sopogodbeniki. Od leta 1961, ko se je začelo to sodelovanje, pa do danes so predvsem železarne pogosteje spreminjale mnenje, posebej glede sprejemljive cene prihodnjega plina. Prihodnji uporabniki plina morajo seveda zagotoviti tudi del potrebnih sredstev za zgraditev veleplinarne. Kakor smo brali v Delu dne 11. decembra, izjavljajo zdaj soglasno vsi potencialni veliki potrošniki, da je potrebno »z najboljšo finančno rešitvijo brez odlašanja uresničiti program«. Pri tem predlagajo celo ponovni sprejem zakona o obveznem 15-odstotnem posojilu iz čistega dohodka, ki ostane gospodarskim organizacijam za sklade. To se pravi vzeti vsem gospodarskim organizacijam, in ne samo tistim, ki izjavljajo, da se zanimajo za velenjski plin, čeprav je ena izmed bistvenih značilnosti gospodarske reforme prav ta, da gospodarske organizacije samostojno razpolagajo z znatno večjim deležem sredstev, ki jih same ustvarijo.

Nikakor ne gre zanikati velikega truda, ki je bil vložen v projekt. Toda medtem, ko smo z vsemi silami podpirali velenjski projekt, smo druge možnosti, kako priti do plina, ki ga slovenska industrija vsekakor potrebuje, vkljub nekaterim prizadevanjem v zadnjem času, morda le malce zanemarili. Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo univerze v Ljubljani, Zveza inženirjev in tehnikov SRS in Gospodarska zbornica SRS so sklicale v dneh od 21. do 24. oktobra 1964

v Portorožu »simpozij o tlačnem vplinjanju manjvrednih vrst premoga posebej glede na veleplinaro Velenje«. Simpozij, ki je bil sklican z jasnim namenom, da podpre velenjski projekt in pod firmo vseh angažiranih institucij odgovori vsem tistim, ki so imeli take ali drugačne pomisleke, se je izrekel za velenjsko gazifikacijo.

Toda tako na portoroškem simpoziju kakor pri vsem procesu odločanja do časa, ko so bile podpisane pogodbe o izgraditvi EKK, pogrešamo aktivnejšo udeležbo ekonomistov kot strokovnjakov za nacionalno-ekonomski vidik vprašanja. Zdi se mi, da so pogosto ekonomisti bili vse premalo konzultirani pri tako pomembnih gospodarskih odločitvah. Človek se vpraša, kje je slovenska ekonomska misel, njen relevanten vpliv na pomembne nacionalno-ekonomske odločitve. Res je, da imamo malo vrhunskih ekonomskih strokovnjakov, toda vprašanje je tudi, koliko je slovenska gospodarska politika iskala — čeprav v zadnjem času vse bolj išče — utemeljitev svojih stališč v slovenski ekonomski misli in terjala njeno tesno sodelovanje. Iz takega stanja stvari delno izhaja tudi nepopolnost, trajnejše in ekonomsko utemeljene orientacije slovenskega gospodarstva in v tem tudi naše energetike.

Naposled se odpira morda najbolj neprijetno vprašanje, vprašanje odgovornosti pri odločanju o tej investiciji. Ali je bilo ustavno načelo javnosti pri odločanju o tako pomembni investiciji zadosti upoštevano? Kolikor mi je znano, je bila celo v tisku zadeva »zelo oprezno« obravnavana in je do pred kratkim, razen nekaj časnikarskih poročil, obtičala samo na nivoju pisem bralcev. Ali je bila javnost obveščena o garanciji izvršnega sveta pred ponovnim podpisom pogodbe med investitorjem in splošno gospodarsko banko 25. decembra 1964? Kaj je zdaj s to garancijo? Ali gre za kolektivno odgovornost izvršnega sveta skupščine SR Slovenije ali posameznih članov iz tedanjega sestava izvršnega sveta? Kakšno je bilo stališče skupščine? Ali so bile zadosti upoštewane pripombe, izrečene na sejah skupščinskih odborov? Ali se je skupščini tedaj že posrečilo dovolj uveljaviti svojo vlogo v smislu nove ustave? Amandma k 27. točki družbenega plana za leto 1965 je morda res prišel zadnji trenutek in morda nekoliko »post festum«, toda gospodarstvenikom je bilo znano, da so bila mnenja o tej zadevi že dalj časa deljena in včasih sporna. Zato je izvršni svet moral imeti morda še več posluha za nasprotna stališča. Upravni odbor splošne gospodarske banke je bil večinoma mnenja, da banka ne more vlagati v graditev EKK svojih sredstev.

Toda spor okrog Velenja ni zgolj formalnega značaja: kdo je dal garancijo banki, ali je garancija veljavna ali ne in podobno. Čeprav smo na moderno Velenje ponosni in ga kažemo številnim tujim delegacijam, je žal ob njem nastalo vprašanje, ki globlje posega v načelne stvari naše dnevne politike, v slabosti po inerciji še prakticiranega sistema odločanja in metod vodenja. Okrog nadaljnjih velikih investicij v Velenje je nastal pravi slovenski spor. Toda bilo je preveč in premalo demokracije. Razpravljalo se je pogosteje in tudi drugače po kuloarjih kakor pa na uradnih sejah. Morda sta vprašanji energo-kemičnega kombinata Velenje in zdaj hidrocentrale Trnovo dve etapi v procesu demokratizacije odločanja o nacionalno-ekonomsko pomembnih stvareh. Pred enim letom smo imeli simpozij v zvezi z EKK v Portorožu in za sklepe smo morda že vnaprej vedeli, saj smo večinoma pridno trobili v en rog. Pred kratkim smo imeli simpozij o HE Trnovo in kregali smo se na pretek. Počasi bomo verjetno našli tisto srednjo pot, ki naj tudi bolj razmeji zadeve, o katerih naj skrbi politik in vsak občan, ter zadeve, katere naj v določenih okvirih neodvisno rešuje strokovnjak. Če se nam bo res posrečilo še bolj korenito spreminjati dosedanjo prakso, se nam ne bodo dogajale tako nevshečne reči, ko delovni kolektiv po svojih organih upravljanja izsiljuje rešitev, za katero stojijo posamezni vodilni krogi ali osebnosti. Tedaj se izpostavljam nevarnosti, da postanejo v posameznem primeru organi samoupravljanja »dolga roka« v izvajanju že vnaprej determinirane »demokratske« rešitve, da sklepajo tisto, kar je bilo »zgoraj« že sklenjeno. Ako se nam bo posrečilo bolj natančno določiti in omejiti kompetence organov oblasti in določiti modalitete in obseg njihove neposredne ali posredne intervencije, tedaj morda čisto tehnična ali tehnološka vprašanja ali pa gospodarska vprašanja ne bodo postala politični problem ali morda celo prestižna vprašanja. Na koncu lahko rečemo, da je velenjska zadeva z vsemi njenimi posledicami verjetno primer, kako naj stvari raje ne rešujemo.

TOMAŽ ČERNEJ

Gramsci in sodobnost

Gotovo bodo sodelavci in bralci Teorije in prakse pozdravili, da prinaša ta številka dva članka o Gramscijevi misli izpod peresa dveh uglednih predstavnikov italijanskega marksizma in hkrati dveh aktivistov italijanske komunistične partije. Članka sta tako ena izmed oblik neposrednega sodelovanja med člani italijanske komunistične partije in člani Zveze komunistov Jugoslavije. Takega sodelovanja si gotovo želimo vsi Jugoslovani, ne samo naša revija, in to na čimbolj trajen in zato sistematičen način. Pri tem pa verujemo, da bo postajalo v prihodnje zmeraj bolj pogosto tako sodelovanje tudi v nasprotni smeri. Gotovo bi lahko mi več vedeli o Italiji, kakor vemo; toda morda še manj vedo naši italijanski tovariši o Jugoslaviji. Preseneča nas včasih, kako se razni pojavi v socialističnem svetu, ki spominjajo na faze našega razvoja, ki smo jih prešli pred petnajstimi, desetimi leti, obdelujejo kot popolne novosti brez vsake asociacije na naše izkušnje. In vendar smo sosedi!

Posebno pa sta članka, ki ju prinaša ta številka naše revije, zanimiva zaradi tega, ker lahko prispevata k temu, da popravimo v nekem pogledu podoba, ki jo imamo o Gramsciju. Verjetno je še mnogim pred očmi podoba, ki smo si jo oblikovali v petdesetih letih hkrati s tem, kakor so k nam prihajale njegove v zaporu napisane stvari. To so bili časi, ko smo Jugoslovani zmeraj bolj zmagovito uveljavljali svojo pot v socializem. Vsaka misel med tujimi marksisti, ki si je kakor naša prizadevala ustvarjalno uporabiti marksistične teze z mobilizacijo množic za reševanje nacionalnih nalog, je takrat nujno zbujala v nas simpatije in razumevanje. Gramscijevo delo, katerega celota se nam je začela počasi kazati, nas je zato impresioniralo predvsem s tem, da je tudi pri obravnavanju najbolj abstraktnih vprašanj izhajalo iz italijanske problematike in posebej iz italijanske zgodovine. Videli smo v bogastvu in globini Gramscijevih misli predvsem potrdilo, kako ploden je ta prijem v dobi, ko delavski razred nujno postaja hegemon vsake razvite nacionalne družbe. In samo v tem, kakor se danes zdi, nekoliko ozkem smislu smo Gramscijevo delo doživljali kot še eno vabilo, naj se obrnemo proč od abstraktnih shem, od splošno veljavnih receptov, od vsega, kar je okostenelo v dogmo, kot vabilo k reše-

vanju konkretnih problemov na podlagi svežega razmišljanja o teh problemih in razumevanja njihove zgodovine.

Tako doživljanje Gramscijevega dela je najbrž bilo posebno blizu nam Slovincem. V neutrudnem Gramscijevem razmišljanju o italijanski renesansi in italijanskem risorgimentu in v njegovem marksističnem razčlenjevanju teh dveh dob, ki sta tako pomembni v zgodovini italijanskega naroda, smo lahko videli mnoge podobnosti s Speransovim Razvojem slovenskega nacionalnega vprašanja. Zlasti je v tem pogledu morala delovati obdelava leta 1848, ki pri Gramsciji in Kardelju sledi temeljnim črtam Marxove in Engelsove analize,¹ a je pri enem in drugem izvorna v svoji izdelavi in globoko prizadeta za usodo lastnega naroda. Pod tem vtisom je potem bilo lahko tudi Gramscijevo razmišljanje o intelektualcih gledati kot rezultat predvsem specifičnega italijanskega položaja, v katerem je imela in ima katoliška cerkev tako pomembno vlogo, ter njegova filozofska razmišljanja kot rezultat predvsem obračunavanja s Crocejem in Gentilijem, ki sta dominirala nad italijansko mislijo v prvih desetletjih tega stoletja.

Iz člankov, ki ju prinaša ta številka, pa po mojem mnenju prepričljivo izhaja, da je Gramscijev pomen v njegovi filozofski misli in da je samo, če razumemo Gramscijevo filozofsko misel, mogoče dobro razumeti tudi njegovo delo v zvezi z italijansko zgodovino in njegovo teorijo o intelektualcih. In najbrž je ravno v Gramscijevi filozofski misli njegov največji pomen za sodobnost, za sodobna razmišljanja in tudi razhajanja. Prav zaradi tega pa je, seveda, prav ta stran Gramscijevega dela tista, ki je lahko najbolj sporna.

Gramscijevo filozofsko misel obsega njegovo razumevanje razmerja med strukturo in superstrukturo. Za bralca v tej številki objavljenih člankov ni potrebno v teh vrsticah, ki so mišljene samo kot uvodni zapis, podrobneje navajati to Gramscijevo razumevanje. Zadostuje, da rečemo, da je, po našem razumevanju, za Gramscija vsakokratna superstruktura ob dani strukturi družbe v sferi zavesti nujna reakcija njenega vladajočega razreda na družbo in na naravo in s tem tudi miselno obnašanje cele družbe.

Preden pa zdaj preidemo na vprašanje, zakaj je ta Gramscijeva misel, ki tako formulirana ni videti drugo kot parafraza Marxovih stavkov iz uvoda v delo H kritiki politične ekonomije, važna za

¹ V svojih starih zapiskih najdem brez navedbe mesta, od kod je vzet, npr. tale Gramscijev citat: »... lombardski in beneški kmetje, mobilizirani od Avstrije, so bili eno izmed najuspešnejših orodij za zadušitev dunajske in torej tudi italijanske revolucije; za kmete je upiranje v Lombardiji in Benečiji bilo stvar gospodov in študentov prav tako kakor dunajsko upiranje. Med tem ko bi italijanske nacionalne stranke morale s svojo politiko povzročiti razkranjanje avstrijskega imperija ali vsaj pomagati, da do tega pride, so s svojo inercijo dosegle, da so italijanski polki bili eden izmed najboljših opornikov avstrijske reakcije.«

sodobnost, pa je koristno opozoriti na dve stvari. Koristno je opozoriti, da je ta misel pri Gramsciju izrecno rezultat njegovih naporov upreti se vulgarizaciji marksistične misli, ki je po njegovem mnenju obstajala, in jo premagati.² Koristno je tudi opozoriti na to, da Gramsci ni presojal kot utemeljeno, da pri ugotavljanju filozofske misli marksizma razstavljamo marksizem na historični materializem, dialektični materializem in na politično ekonomijo; zaradi tega tudi ni presojal dialektičnega materializma kot nekaj, kar bi izčrpavalo filozofsko misel marksizma. Bil je mnenja, da nimamo teksta, iz katerega bi mogli neposredno razbrati Marxovo filozofsko misel. Po njegovem mnenju je to mogoče samo na podlagi sistematičnega študija vsega Marxovega dela.³

S tem je posredno tudi že rečeno, da je Gramsci obravnaval nekatera stališča Engelsa in Lenina kot nejasna, kot nekaj, kar bi bilo ponovno prediskutirati. Toda hkrati s tem pa je potrebno, ko govorimo o pomenu Gramscijeve filozofske misli za sodobnost, prav tako poudariti, da v njegovem delu ni sledu kakega postavljanja Engelsa in Lenina zoper Marxa. Ne samo to. Gramscijevo delo priča o izrednem spoštovanju, ki ga je Gramsci imel in do Engelsa in do Lenina. Svojo misel o hegemoniji vladajočega razreda je npr. obravnaval kot izdelavo te misli pri Leninu, ki ga je štel za njenega začetnika.

Gramscijeva filozofska misel o razmerju med strukturo in superstrukturo, ki ima tudi močne antropološke in sociološke elemente, pa ima svoj pomen za sodobnost predvsem, ker vsebuje čisto določeno spoznavno teorijo. Vso superstrukturo obravnava »kot zgodovinsko dejstvo, kot zgodovinsko subjektivnost neke socialne skupine, kot realno dejstvo, ki se kaže kot pojav filozofske spekulacije in preprosto je praktično dejanje, oblika konkretne socialne vsebine in način, kako popeljati vso družbo do tega, da si izoblikuje moralno enotnost.«⁴

Tako potem tudi v vprašanju razmerja med zavestjo in resničnostjo prihaja do tega, da »objektivno« pomenja prav in samo tole: da se trdi, da je objektivno, da je objektivna resničnost tista resničnost, ki jo ugotavljajo vsi ljudje, ki je neodvisna od vsakega gledišča, ki je samo gledišče posameznika ali skupine, in da »za filozofijo prakse bit ne more biti nepovezana z mišljenjem, človek ne nepovezan z naravo, dejavnost z materijo, subjekt z objektom;

2 »... potrebno je obnoviti za filozofsko koncepcijo Croceja isto redukcijo, ki sta jo prva teoretika filozofije prakse napravila za hegeljansko koncepcijo. To je edini zgodovinsko plodni način povzročiti ustrezno obnovo filozofije prakse, povzdigniti to koncepcijo, ki se je iz nujnosti neposrednega praktičnega življenja zmeraj bolj »vulgarizirala«, do višine, ki jo mora doseči za reševanje tudi najbolj kompleksnih nalog, ki jih postavlja sedanji razvoj boja, tj. do ustvarjanja nove integralne kulture.« (Glej Gramsci, Opere, 2, str. 199.)

3 Glej Sestavni deli filozofije prakse, Gramsci, Opere, 2, str. 128/9.

4 Glej Transcendenca, teologija, spekulacija, Gramsci, Opera, 2, str. 191.

če to razstavimo, pademo v eno izmed tolikerih oblik religije ali v abstrakcijo brez smisla.⁵

Gramscijevo spoznavno teorijo seveda ni mogoče izčrpati z nekaj citati. Gornje navajanje ima samo ta smisel, da z izbiro nekaterih markantnih mest iz njegovega dela naznači, v kateri smeri se je po našem mnenju gibala Gramscijeva misel na tem področju. In če so mesta pravilno izbrana, potem je jasen pomen njegove filozofske misli za sodobnost. Težavno bi namreč bilo trditi, da je mogoče to misel spraviti v okvire teorije odseva ali drugih takih nazorov. Veliko bližja je nekaterim sodobnim filozofskim razmišljanjem. Pri tem pa je to Gramscijeva misel. S tem ne mislimo toliko na njegov pomen kot velikega misleca in organizatorja ene izmed velikih komunističnih partij, Komunistične partije Italije. Veliko bolj mislimo pri tem na svojevrsten nastanek te misli. Dozorela je in se oblikovala, in lahko tako rečemo, čeprav je ostala samo v zapiskih in fragmentih v zaporu. Fašistični režim ga je imel v zaporu od l. 1926 tik do njegove smrti l. 1937 v zelo hudih okoliščinah. Gramsci pa je premagoval te okoliščine in vse težave, združene s svojim šibkim zdravjem, misleč samo na to, kako naj se pripravi, da bo mogel, ko bo zopet na svobodi, čimveč prispevati k temu, da bo italijanski delavski razred postal hegemon italijanskega naroda. Ko je tako s tem namenom, stalno navzočim v njegovem duhu, razmišljal o nekaterih starih in nekaterih novih problemih, se je večkrat vračal k tistemu mestu iz uvoda v delo *H* kritiki politične ekonomije, ki smo ga že omenili. Ves njegov koncept o superstrukturi je na ta način nastal, tako je nastala izdelava tega koncepta v tem smislu, da obsega superstruktura pri Gramsciju tudi navadno človeško pamet (*il senso comune*), tako je nastala njegova obravnava vsakokratne superstrukture kot enkratne totalitete, s tem v zvezi razčlenitev razmerja vsakokratne superstrukture do prejšnjih oziroma razčlenitev pomena posameznih elementov prejšnjih superstruktur v totaliteti kasnejše superstrukture itd. In tako je nastala, logično kot posledica, tudi Gramscijeva teorija o intelektualcih. Ta svojevrsten nastanek Gramscijeve misli, posvečene italijanskemu delavskemu razredu, njegovi revoluciji, njegovi zmagi, in vse napete v najbolj subtilnih razmišljanjih o Marxovih fundamentalnih tekstih, ji daje poseben pomen. Menimo, da nas ta pomen obvezuje, da se zelo odprto in zelo široko lotevamo raznih, na prvi mah morda tudi nenavadnih sodobnih razmišljanj.

Kakor smo omenili, v tem obvezovanju je morda največji pomen Gramscija za sodobnost. Kakor pa je bilo že prej rečeno, v tem pogledu je za nekatere lahko Gramsci tudi najbolj sporen. Če je tako, potem bi bilo želeti, da pride do čimbolj temeljitega razgovora. V tem razgovoru pa bi se morali vsi spomniti še ene Gramscijeve misli: »... znanstvene diskusije ni razumeti kot nekak sodni proces, v katerem je nekdo obtoženec in nekdo tožilec, ki mora po uradni dolžnosti dokazati, da je obtoženec kriv in da za-

⁵ Glej Znanost in »znanstvene« ideologije, Gramsci, Opere, 2, str. 54 oz. 56.

služi, da mu vzamejo svobodo gibanja. V znanstveni diskusiji, ko se domneva, da zanimanje velja iskanju resnice in napredku znanosti, se izkaže kot bolj napreden tisti, ki se postavi na stališče, da nasprotnik lahko izraža neko zahtevo, ki mora biti vključena, pa četudi samo kot podrejen element, v lastno konstrukcijo. Razumevati in realistično ceniti razloge nasprotnika (in včasih je nasprotnik vsa pretekla misel) pomenja postaviti se na »kritično« stališče, edino plodno v znanstvenem raziskovanju.⁶

JOŽA VILFAN

MARIO SPINELLA

Gramscijeva analiza intelektualcev

V Gramscijevem delu je posebno zanimiva analiza intelektualcev in njihove vloge v moderni kulturi, ki je tesno povezana z družbenim razvojem in dinamiko. Ta tematika sodi med tista vprašanja, ki so se stalno vračala v Gramscijevo misel. Gramscijevo največje zanimanje in poglobljena pozornost v teoretičnem snovanju — torej tudi v razpravah zgodovinske narave — je veljala političnemu boju, ki ga je hotel dojeti in pripsevati k njegovi rešitvi tudi z analizo nekaterih družbenih skupin. Zato je dobila analiza družbene skupine, kakršno tvorijo intelektualci, posebno pomembnost zlasti v italijanskih razmerah. Po drugi strani pa se — ravno zato, ker je bila Gramscijeva spoznavna problematika zelo obsežna in povezana s sociološko obdelavo — tudi študij specifičnega položaja intelektualcev kot nosilcev in ustvarjalcev znanja in kulture docela vključuje v to razmišljanje splošne narave. Gramscija je zlasti zanimalo, kakšni so položaj, vloga in funkcija intelektualcev v italijanskem kulturnem prostoru. Čeprav se je njegovo raziskovanje tega področja pogosto razširilo v analizo primerjalnega tipa, zlasti v primerjavo s podobnimi pojavi v zgodovini francoskih intelektualcev in kulture, se je vendar povsem posvetil proučevanju zgodovine italijanskih intelektualcev. Značilno je, da je Gramsci v prvih letih zaporniškega življenja — ko je izbiral delo, ki bi ga zaposlilo skozi po njegovi sodbi dolga jetniška leta — ocenil ravno problematiko zgodovine italijanskih intelektualcev za področje, ki mu bo dalo dosti dela. Sicer pa celotno Gramscijevo delo in tudi njegova praktična ustvarjalnost odkrivata, da nastopa raziskovanje intelektualcev kot ena od konstant njegove kritične usmerjenosti zdaj kot delo teoretika in zgodovinarja delavskega gibanja zdaj kot protagonista tega gibanja. Vse od obdobja, ko se je intenzivneje poglobljal v politično aktivnost, najprej z »Me-

⁶ Glej, Gramsci, Opere, 2, str. 21.

stom prihodnosti« (La citta futura), nato s sodelovanjem pri »Klicu naroda« (Grido del Popolo) in predvsem z »Novim redom« (L'Ordine Nuovo), so vprašanja o povezavi med kulturnim razvojem delavskega razreda in njegovo lastno revolucionarno sposobnostjo zaostalega zaobsegla pretežni del Gramscijeve misli. Toda z večjo analitično močjo se je lotil intelektualcev predvsem v nedokončani razpravi o *Južnem vprašanju* (Quistone meridionale). Vprašanje je zastavil zgodovinsko ali zgodovinsko kritično; torej ne kot splošno razpravo o intelektualcih, temveč razmišljanje o čisto konkretnem, posebnem položaju, ki je značilen za skupino intelektualcev južne Italije.

Gramsci je to vprašanje načel zato, da bi opozoril na izredno pomembnost, ki jo je pripisoval posredniški vlogi južnih intelektualcev: posredništvo med vladajočim razredom in njegovimi specifičnimi predstavniki (ki so bili na Jugu še vedno večinoma zemljiški lastniki) ter množicami. Če izhajamo iz Gramscijeve metodologije, je očitno, da dobi termin »intelektualec« izredno obsežno vsebino; z njim namreč *v skrajnosti* — razložil bom, kaj mislim s pojmom »v skrajnosti« — označuje vse ljudi. Kakor je pri Gramsciju najti misel, da so vsi ljudje filozofi, ker ima vsakdo svoj pogled na svet in lastno koncepcijo o njem, tako je najti tudi drugo: da so vsi ljudje intelektualci, med seboj sicer različni, boljši ali slabši, kolikor oblikujejo in ustvarjajo ideje in koncepcije, predvsem pa (kar je zlasti pomembno za gramscijansko definicijo intelektualca), kolikor delujejo kot prepričevalci soljudi — zato, da bi jim približali svoje ideale ali jih prepričali o njih. Seveda pa so tudi v tem primeru zelo različne in raznolike stopnje, koliko so ljudje intelektualci oziroma filozofi; zato pa je bistveno za Gramscija: definirati predvsem tiste družbene skupine, ki so v dani situaciji specifično »intelektualne«.

Prva velika kategorija, ob kateri se dolgo zadrži, je kategorija klera in vernih nasploh. Gramscijeva ugotovitev ni izvirna v smislu prvotnosti, kajti v času, ko je pisal, je že veliko znanstvenikov-etnografov ugotovilo, da je funkcija vernikov vseh kulturnih tradicij našega Zahoda nadaljevanje (sicer ne vsebinsko) funkcije, ki so jo opravljali že čarovniki in *šamani* ljudstev s preprostejšo družbenoekonomsko strukturo, kot je naša, ali vsaj manj podobno našemu sistemu. Dejansko je prva oblika, v kateri se pojavi posredništvo — ta klasični moment za opredelitev funkcije intelektualcev — prav posredništvo med bogom (ali vsekakor med nadnaravnimi bitji ali silami) in človekom, danim, konkretnim človekom iz iste skupnosti, v kateri deluje duhovnik — intelektualec. To specifikacijo in formalno, funkcionalno analogijo med duhovniki in drugimi intelektualci je Gramsci poudarjal tudi zato, da bi pokazal nekatere značilnosti, ki so se kljub stalnim spremembam zmeraj pojavljale v zgodovini družbene skupine, skupine intelektualcev; še posebej pa je hotel poudariti občutek pripadnosti takšni kategoriji, ki uživa avtonomijo tako v razmerju do oblasti v strogo političnem pomenu kot tudi v razmerju do ljudstva (danes imenovano množica). Duhovnik hoče bitj ali se

hoče vsiliti kot avtonomen do politične oblasti in do množice, ker ima pač svojo oblast neposredno od nadnaravnega, ki lahko nastopa v kakršnikoli obliki. Ta skoraj posvečenji občutek o lastni vlogi se je — čeprav po analogiji, ki je lahko bolj ali manj točna — v samozavesti intelektualne skupine dolgo obdržal in je tudi zaznamoval — seveda z bolj ali manj intenzivnimi variacijami — njeno dolgo in kompleksno zgodovino, ki se vključuje v obsežnejšo zgodovino družbe od začetkov do danes.

V tej zvezi Gramsci pripominja, da je ravno tendenca, da bi intelektualci veljali za avtonomno skupino, eden izmed socioloških elementov, ki pojasnjuje, zakaj so v kategoriji intelektualcev tako močno prevladale težnje in stališča idealistične narave, tj. taka stališča in tendence, ki nezavedno, prav kot »ideologija« v marksističnem pomenu, prisojajo misli, za katere neposredne predstavnike se smatrajo intelektualci, najpomembnejšo funkcijo; torej funkcijo ustvarjanja in spreminjanja stvarnosti. Avtonomija misli v idealistični filozofiji je zgolj — če se, seveda, izrazimo poenostavljeno — idejna avtonomija, po kateri so intelektualci dolgo težili z močno voljo skupine, ki je vsa prežeta z željo po avtonomiji in ki živi v iluziji, da je ta avtonomija dejanska. Ko je Gramsci končal to analizo, je kot marksist seveda hotel funkciji intelektualcev odvzeti njen posvečeni sij, da bi jo tako osvobodil ravno tistih »teoloških« ali »religioznih« značilnosti, ki jih je zgodovina intelektualcev sama pripisovala ali jih pripisuje tej skupini.

Gramsci dalje poudarja, da dominantno funkcijo inteligence, ki jo je v južni Italiji opravljal kler, v sedanjih konkretnih socialnoekonomskih razmerah v resnici nadaljuje laična inteligenca, ki skoraj zmerom izhaja iz istih družbenih plasti kot nižji kler, ali natančneje, iz drobne mestne ali vaške buržoazije, torej iz tistih družbenih skupin, ki niso dovolj obdarjene z ekonomskimi sredstvi, da bi si mogle osvojiti podjetniško dejavnost bodisi na poljedelskem področju, bodisi na splošnejšem produkcijskem področju. Te skupine pa so hkrati po svojem ekonomskem položaju ločene od množice južnih dninarjev, mestnih ali vaških, ki so v letih, ki jih je proučeval Gramsci, in še v letih, ko je pisal, tvorili veliko večino prebivalstva na Jugu.

Ta skupni izvor in nekatere analogije v funkciji posredništva med ekonomsko in tudi politično oblastjo in množicami pa so imele, po Gramsciju, posledico, da so intelektualci iz obdobja Risorgimenta in po njem, na Jugu morda laže kot drugod, sprejeli stališča, ki sicer niso bila takšna, da bi pomenila ločitev od ekonomsko dominantne skupine, to je od velikih zemljiških lastnikov, »agrarcev«, vendar pa so se hoteli osamosvojiti in se postaviti na strogo laično osnovo; to pa je v nasprotju s tisto kulturno oblastjo, kakršno je do takrat imel kler.

Prav na podlagi teh sklepov je Gramsci kljub vsem nujnim kritičnim pripombam priznal obnoviteljsko funkcijo velikega meridionalnega intelektualca, v nekaterih pogledih celo največjega tipičnega intelektualca, Benedetta Croceja. Priznal mu je vlogo

obnovitelja prav zato, ker je bil nosilec docela zemeljske, imanentne, laične vizije usode, človekovega položaja in stvarnosti.

Od te višje plasti (dasi seveda ne na Crocejevi ravni) meridionalnih humanističnih intelektualcev, ki so postali razširjevalci Crocejeve besede zlasti na ravni šolskega pouka, je Gramsci zahteval, naj pretrga vsaj zvezo, ki obstaja med agrarnim blokom in klerom, če se že ne more povsem ločiti od agrarnega bloka, v katerega se je vključevala (kar smo že omenili), kajti ravno kler je pomenil in deloma še zmeraj pomeni kulturno vejo te oblasti. Nove plasti hočejo nadomestiti kler kot nova, posvetna avtoriteta, in njihova dolžnost je torej tudi boj v smislu laiciziranja.

Kljub vsemu pa Gramsci opozarja, da je značilno za vse italijansko liberalno gibanje in torej tudi za tiste sile, ki se nasploh lahko vključijo v liberalno gibanje, da ni nikoli postavljalo problema temeljite kulturne preobrazbe italijanske družbe, in to v smislu, ki bi bil nasproten prevladi katoliške ideologije. Gramsci torej pogrēša, sledeč tezam drugih znanstvenikov, ki so se ukvarjali z našo novejšo in sodobno zgodovino, pravo »reformo«. Ugotavlja, da v Italiji ni bilo boja, čeprav religioznega tipa, kot je bila protestantska reformacija in kot so nasploh gibanja za ločitev od rimske Cerkve. Ti boji so se porajali v drugih deželah že v prejšnjih stoletjih in se nadaljevali, kot je Gramsci pravilno spoznal, v prosvetljenem gibanju in zlasti v laicizmu francoske kulture (med množico in ne med elito).

Zato je Gramsci hkrati ugotavljal omejenost stališč te vrste, priznaval pa tudi pozitivno tendenco teh intelektualnih, v določenem smislu avantgardnih skupin v razmerah družbenega okvira, v kakršnem je bil Jug. Ni torej naključje, da je v *Južnem vprašanju* (Quistione meridionale) zatrjeval, da je za organizirani delavski razred in za revolucionarno gibanje nasploh, še posebej pa na Jugu, prva naloga zavojevati in trdno držati pozicije te intelektualne skupine; to pomeni, da jo je treba presaditi s tal laicizma, ki smo ga definirali kot liberalnega, na tla še zmeraj laičnega stališča, torej takega, ki izhaja iz določenega notranjega gibanja skupine na kulturnem področju, ki pa je naprednejše — torej socialistično. To naj bi pomenilo, kakor je prepričan Gramsci, da so popustile tiste vezi, ki so povezovalе meridionalni agrarni blok z množicami in ki so občutno pomagale vladajočim ekonomskim silam, da so mogle obdržati odločujočo besedo ne le v smislu dominacije nad množicami, ampak tudi v smislu njihovega soglasja, njihovega navajanja k takemu stanju.

Ta gramscijanska analiza se deloma, toda samo deloma — govorimo tako, ker je Gramsci sam večkrat na to opozoril — približuje nekaterim stališčem znamenitih meridionalistov, posebno stališčem avelinskega znanstvenika Guida Dorsa, ki je bil v Italiji v prvih povojnih letih dokaj znan. Dorso ni izhajal iz marksistične sociologije, ampak iz sociologije liberalnega tipa in navezane na tradicionalno italijansko sociologijo Pareta in Mosca, torej na problematiko »vladajočega razreda«. Ta šola pa misli z »vladajočim razredom« povsem drugo kot marksizem. Marksizem z vlada-

jočim razredom razume predvsem tisto družbeno skupino, ki ima v svojih rokah ekonomsko moč, in smatra politično osebje, ki je zunanji izraz te moči, zgolj za skupino, ki deluje v skladu in v odvisnosti s pravimi oblastniki, s tistimi torej, ki zares držijo ekonomsko moč v svojih rokah.

Po takšni koncepciji bi naj bili vsi politični ljudje, ki podpirajo italijansko liberalno politiko, le eksponenti, predstavniki, »kramarji« bi rekel Marx, italijanskega kapitala. Dorso pa je, nasprotno, sledeč Moscu in Paretu, pripisoval skupinam političnega personala in torej vladajočega razreda v tem posebnem okviru veliko pomembnost; skušal je namreč uveljaviti meridionalne intelektualne kadre, kakršne smo predstavili kot tisti novi vladajoči razred, ki naj bi na Jugu prevzel mesto političnih skupin, ki so bile neposredno vezane na agrarno oblast.

Stališči Dorsa in Gramscija sta si torej zgolj navidez podobni; kljub temu pa opozarjamo na to analogijo predvsem zato, ker so v času, ko je Gramsci pisal, prihajale z Juga nekatere zelo zanimive pobude kot opozicija do fašizma, ki pa niso bile niti proletarskega niti razrednega izvora. Taka je bila npr. politična skupina Giovannija Amendole, ki je bila na čelu demokratičnega združenja in med zadnjimi neproletarskimi skupinami, ki so energično podpirale vsa stališča, nasprotna fašizmu.

V nadaljnji obdelavi problematike intelektualcev, zbrani v »Zvezkih«, ki jih je Gramsci pisal v ječi, se analiza razširi. Tako npr. ni težko opaziti, da Gramsci, ko govori o pretežno »agitatorski in propagandni funkciji«, kakršno je imela Partija akcije (Partito d'azione) liberalno-demokratičnega krila, poudarjano demokratična, ali kakršno je imel ves Risorgimento, Mazzini, Pisacane in drugi, celo Cataneo sam, takrat ravno vidi problem dialektike med dvema glavnima političnima silama Risorgimenta, med liberalno in demokratično (ali Stranko akcije, če hočemo), kot da se vključuje v problematiko intelektualcev ter dokazuje, da ta demokratična skupina v resnici reagira tako, kot običajno reagirajo intelektualci proti politični sili, ki je močno ukoreninjena v proizvodnji in ki je lastnik produkcijskih sredstev.

Liberalci so bili lastniki proizvodjalnih sredstev, bili so industrialci, zemljiški posestniki ali agrarni podjetniki, eksponenti trgovskega kapitala v Italiji, ki so se dejansko posluževali intelektualne skupine, in to tiste, ki je bila leader demokratičnega gibanja, celo mazzinijanskega, v zelo širokem pomenu.

To se je seveda dogajalo, ne da bi se te skupine zavedale, in celo liberalci sami si niso bili zmeraj ali povsem svesti tega. Znova naj poudarimo, da gre tu za marksistično analizo kot interpretacijski način in kot rigorozno metodo: v trenutku, ko ljudje reagirajo kot eksponenti družbenih sil, njihova zavest ni nujno adekvatna vlogi, ki jo v resnici imajo. Zato v tem smislu lahko rečemo, da se niti Stranka akcije v obdobju Risorgimenta niti demokratični intelektualci Risorgimenta niti liberalne skupine niso popolnoma zavedali te recipročne igre raznih odnosov, ki je povzročila, da so tisti, ki so se na političnem terenu zdeli nasprot-

niki, v resnici delovali v zgodovinsko povsem določenem, točno definiranem okviru, in sicer v okviru odvisnosti od demokratičnih skupin ter v specifični vlogi agitatorjev in propagatorjev nacionalne enotnosti in družbene preobrazbe protifevdalne narave, ki se je takrat uresničevala v Italiji.

Iz tega okvira in iz primerov, ki sem jih želel posebej poudariti in ki so v Gramscijevem delu specifično analizirani, izhaja hkrati Gramscijeva kritika tradicionalne samozavesti skupine, ki smo jo opisali. Gramsci je torej v vsej polnosti sprejel marksistično stališče in ravno na tej podlagi trdil, da se morajo intelektualci predvsem zavedati, da je ideja o lastni avtonomiji stališče sakralnega, mitološkega značaja in zato ne ustreza resničnim možnostim akcije.

Ce gre za meridionalnega, tudi naprednega, laičnega intelektualca ali pa za mazzinijanskega, demokratičnega, republikanskega intelektualca iz Risorgimenta, se v resnici niti eni niti drugi ne morejo predstavljati za avtonomno gibanje. Ostaja jim namreč ena sama možnost: da se povežejo s tistimi razredi, ki so v modernem svetu v resnici namenjeni prav za to, da obvladujejo zgodovinsko dogajanje (ker so ti razredi neposredno povezani s produkcijo bodisi kot lastniki kapitala, bodisi kot mezdni delavci).

Tretje možnosti ni; ni mogoče, da bi zgodovinsko dogajanje v modernem svetu vodile skupine, ki niso kapitalisti ali proletarci; torej tudi ni možnosti, da bi zgodovinsko dogajanje usmerjali intelektualci. Gramscijeva trditev se lahko dozdeva, če hočete, banalna za prostor, ki je dovolj prežet z marksistično kulturo, kakršen je danes ravno italijanski kulturni prostor, toda samo pomislimo, da je morda najzanimivejši evropski sociolog med vojnama, Karl Mannheim, utemeljeval svojo sociologijo spoznavanja s tole osrednjo idejo: kako doseči, da bi se proti nasprotnim, često razdiralnim razrednim grupacijam ustvarila, se determinirala in se osamosvojila moč, ki bi bila prosvetljena in svobodna ter bi mogla delovati, ne da bi ji ta ali ona družbena skupina postavljala pogoje, ter kako doseči, da bi ta skupina usmerjala družbo po racionalnih shemah in načelih.

Stara iluzija, seveda, katere žrtev je postal celo veliki sociolog, kakršen je bil Mannheim. Stara iluzija, ki pa se vedno znova vrača v politično in sociološko publicistiko tudi zato, ker to politično in sociološko publicistiko večinoma pišejo intelektualci, ki govorijo — ne da bi se tega docela zavedali — ravno o sebi in o svoji ambiciji, da bi se povzpeli nad povprečje. Nasproti tej, v tradicionalnem smislu zelo razširjeni konceptiji, je Gramsci odločno postavil marksistično stališče, po katerem more ravno intelektualec izvrševati svojo realno funkcijo, toda le, če se tesno in zavestno poveže z družbenimi silami, ki imajo zaradi svojega družbenega položaja učinkovito možnost usmerjati družbo.

Intelektualec mora vedeti, trdi Gramsci, da nima izbire, nima alternative: ali se priključi vladajočemu buržoaznemu razredu ali pa razredu, ki po marksistični analizi edini lahko nadomesti stari vladajoči razred, to je proletariatu.

Vsaka ideologija, ki zagovarja povsem avtonomno funkcijo ali pa posredništvo med tema dvema temeljnima razredoma moderne kapitalistične družbe, je, pravi Gramsci, čista iluzija, ki le prikriva, zakrinkuje resnično podrejeno pozicijo intelektualcev nasproti omenjenima družbenima skupinama in določneje nasproti kapitalistični ekonomski oblasti.

Da pa Gramsci na teoretičnem področju lahko postavlja vprašanje na dokaj drastičen način, kot *aut-aut*, kakor smo videli, je bila potrebna analiza, ki jo je, preneseno na zgodovinsko področje, moral precizirati, pojasniti in obogatiti. Že na prvih straneh spisov, ki so zbrani v delu *Intelektualci in organizacija kulture* (Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura), Gramsci med drugim pravi: »1. Vsaka družbena skupina, porajajoča se na izvirnih tleh svoje posebne funkcije v svetu ekonomske produkcije, si hkrati organsko ustvarja enega ali več slojev intelektualcev, ki ji dajejo homogenost in zavest o lastni funkciji ne samo na ekonomskem, ampak tudi na družbenem in političnem področju. 2. Toda vsaka bistvena družbena skupina, ki prihaja v zgodovino iz prejšnje ekonomske strukture in kot izraz njenega razvoja, je našla, vsaj v dosedanji zgodovini, kategorije prejšnjih intelektualcev.«

Na podlagi teh dveh opredelitev se konkretno postavlja vprašanje vloge, funkcije, ki jo delavski razred daje intelektualcem. Gramsci namreč pripominja, da mora tudi delavski razred kot potencialni vladajoči razred, torej bistveni družbeni razred, ustvarjati lastne intelektualce; vendar pa ravno v primeru delavskega razreda ta nujnost naleti na največje ovire, da bi bila organsko uspešna, tj. da bi izhajala neposredno iz razreda samega.

Kaj želi s tem povedati? Da so povprečne življenjske razmere, ki vklepajo delavski razred, tudi v razviti kapitalistični družbi takšne, da zelo otežkočajo proces, preko katerega bi si pripadniki razreda, torej delavci in njihove družine, mogli prisvojiti ves kompleks znanja, ki iz njih lahko naredi intelektualce v ožjem pomenu.

Ta Gramscijeva trditev je sociološko potrjena, in to celo v deželah, kjer je možnost vzpona do visoke kariere, to je tiste, ki implicira širšo kulturno pripravo, večja; naj navedemo za primer skandinavske dežele, kjer je odstotek delavskih otrok, ki dosežejo določeno izobrazbo, zmerom precej nižji v razmerju do otrok, eksponentov tistih razredov, ki so mnogo manj številni od delavskega razreda.

Toda ne gre toliko za to ali vsaj ne samo za to plat vprašanja, kajti — v smislu Marxovih dognanj — gre za sociološko dejstvo, da je vladajoča kultura v določenj deželi v danem zgodovinskem trenutku kultura vladajočega razreda; zaradi tega tudi delavski otroci — ne otroci v metaforičnem pomenu, ker mislim prav na otroke oziroma mladino, ki izhaja iz delavskega razreda in jim uspe izpopolniti znanje ter dovolj globoko prodreti v kulturno atmosfero — to dosežejo v kulturnem okolju vladajočega razreda.

Po drugi strani ni niti teoretično niti statistično dokazano, da bi bil proletarski delavski sin, ki si prisvoji visoko kulturo, bolj sprejemljiv za stališča revolucionarne narave zato, ker je delavec sin. Često je celo prav narobe.

Prav zato, ker se zaveda posebno težavnega vzpona svoje kulture, preden je osvojil družbeno višji položaj, se pogosto ta kulturni človek, ki je izšel iz zelo bednih, zelo podrejenih in zelo podcenjevanih slojev, celo prej kot kdo drug vključi v oblike in institucije, ki jih je določeni deželi vsilil in jih vsiljuje v danem trenutku vladajoči razred.

Graditev proletarske kulture in oblikovanje intelektualcev, ki naj bodo njeni eksponenti, je torej proces, ki se more uresničiti tudi z najširšim možnim izkoriščanjem tistih intelektualnih plasti, ki sociološko in kulturno izhajajo iz tradicionalnih skupin in so torej izoblikovali svoj kulturni profil sredi meščanske kulture same in pogosto pripadajo meščanstvu ali malomeščanstvu tudi po družbeni tradiciji. Gre za intelektualca, kakršen je bil le-ta na splošno v Italiji Gramscijevega časa in kakršen je še danes po svojem socialnem izvoru in formalni izobrazbi.

Toda iz razlogov, ki jih je preveč, da bi jih naštevali ali zgolj nakazali — morda še nobena študija te vrste ni bila dovolj temeljita — se pogosto zgodi, da prav iz vrst intelektualcev, ki se rekrutirajo iz različnih družbenih skupin, pogosto takih, ki so zelo daleč od delavskega razreda, vzklije začetna, nova, reformatorska pobuda revolucionarnega značaja.

Ni slučaj, da niti Marx niti Engels niti Lenin niti Labriola in Gramsci, da naštejemo le nekaj imen, ne izhajajo iz vrst delavskega razreda in celo ne iz tistega dela družbe, ki ga na splošno lahko označimo kot proletarski. Nasprotno, izhajajo iz čisto drugih družbenih skupin, po družbenem bistvu v glavnem malomeščanskih, čeprav z velikimi razločki, ki so sploh značilni za sestavo družbene skupine, definirane kot malomeščanstvo.

Če sprejmemo vse, kar Gramsci trdi v svoji analizi, sledi, da se mora delavski razred — če se seveda zaveda, da je zanj življenjska nujnost imeti močno skupino intelektualcev, ki naj mu dajejo homogenost in ki nekako pomenijo, kakor je Gramsci sam poudaril, element zavesti o njegovi lastni vlogi — zateči k zakladnici, ki jo predstavlja ravno tradicionalni intelektualec, vendar pa se mora kolikor mogoče truditi za oblikovanje lastnih intelektualcev na izviren in avtonomen način.

Oblikovati intelektualce na avtonomen in izviren način pomeni oblikovati jih predvsem preko dinamike delavskega gibanja samega. Vselej kadar se je primerilo — to smemo imenovati srečno izjemo — da se je oblikovalo delavsko gibanje neposredno iz lastne življenjske izkušnje in političnega boja, v sindikatih, združenih organizacijah, političnih strankah delavskega razreda, vselej je bila to solidna točka v prid delavskemu razredu. Toda ker je tako zelo težko, da bi mogel tak proces voditi prav do oblikovanja dovolj izobrazjenih in sposobnih intelektualcev, mora, ponavljam, delavski razred uporabiti vse sile in se ves posvetiti

veliki nalogi: idejno in politično osvojiti intelektualce tradicionalnega tipa.

Gramsci celo pripominja, da lahko trdimo, da je delavski razred postal zavesten razred šele takrat, ko je spoznal vso pomembnost te naloge, torej takrat, ko se je zavedel zgodovinske funkcije, ki jo ima kot graditelj nove države. Gramsci se je nato lotil vprašanja z nasprotne strani in je analiziral položaj intelektualcev v tej kompleksni igri razmerij, namreč položaj tradicionalnega intelektualca v trenutku, ko se le-ta zave lastne realne odvisnosti od te ali one družbene skupine, v trenutku, ko mu postane jasno, da je vsakršna iluzija o avtonomiji res zgolj iluzija.

In prav tedaj, pripominja Gramsci, ko delavsko gibanje obogati intelektualce s tem novim spoznanjem v dinamiki zgodovinskega gibanja v razvitih kapitalističnih družbah, se pojavi težnja tradicionalnega intelektualca, da bi se pridružil delavskemu gibanju. Interes skupine je hkrati interes posameznika (ko govorimo o interesu, ni beseda o »židovsko preračunljivem, skopem« interesu, kot bi rekel Marx — seveda brez vsakršne žalitve Židov, toda zaradi načina življenja — ali za ozkosrčni in malenkostni malomeščanski interes, ampak za dolgoročno korist), kajti v okviru kapitalistične družbe, opozarja Gramsci, v kateri ta intelektualec živi, mu je usojeno, da mora opravljati zgolj podrejene funkcije, če je na strani buržoazije. Ne more početi nič drugega, kot da troši svoje sposobnosti — pa če so še tako velike in jih uporablja v katerikoli smeri — vedno le na uslugo buržoaziji.

Le če se, nasprotno, vključi v gibanje, katerega dinamika je dinamika kontrasta, radikalnega nasprotja z buržoazno družbo, in tako ne dobi podrejene funkcije, ampak vlogo enakega med enakimi, le tedaj se lahko intelektualec organsko udeleži revolucionarne preobrazbe, ki jo izvršuje razred, kateremu on sam v tem primeru sledi in se mu pridružuje, celo v vodilni vlogi; kar pa pomeni, da se lahko vključi v vodilno skupino, ki jo zmeraj potrebuje vsako gibanje, namreč v dejansko vodilno skupino, česar meščanski intelektualec ne more nikoli doseči, kajti če že kdaj postane, recimo, minister, ostane v resnici zmeraj odvisen od moči kapitala, torej od ekonomskih sil, ki imajo v svojih rokah oblast v meščanski državi.

V tem smislu je predlog, ki ga daje Gramsci intelektualcem, podoben tistemu, ki ga predlaga delavskemu gibanju: naj se popolnoma, z vso zavestjo vključijo v revolucionarno gibanje. Gibanja se udeležuje enakovredno — za to dobi praktične izkušnje; v nekem smislu je celo v ugodnejših okoliščinah — zato lahko postane »specialist + politik«, kot pravi Gramsci; specialist za to ali ono kulturno področje, disciplino, metodo, hkrati pa politik, ker je pač vključen v gibanje, ki je s tem, da je revolucionarno, hkrati tudi nujno močno politično.

To je splošen okvir, v katerem se giblje gramscijanska analiza intelektualcev, globoko in radikalno marksistična analiza.

Gramsci je razvil marksistično misel in jo obogatil, ker je družbo kot celoto obravnaval na nov način, v nekaterih pogledih sproščenejši, širši; na način, ki tudi bolj ustreza naprednejši fazi v razvoju delavskega gibanja; fazi, ki že lahko docela preseže vsak ostanek ekskluzivizma in delavskega sektaštva. To je razvojna etapa delavskega gibanja, ko je le-to že tako močno, da privlačuje čedalje več tradicionalnih intelektualcev, ki postajajo njegov sestavni del in tudi usmerjevalci in voditelji, če so za to sposobni.

Ta gramscijanska vizija je, kakor vidimo, notranje povezana z resničnim razvojem delavskega razreda, še posebej pa z nekaterimi konkretnimi italijanskimi zgodovinskimi razmerami; Gramsci je za te razmere pripisoval intelektualcem in kulturi tradicionalnega tipa dokaj važno vlogo in pomembno mesto.

Danes je situacija deloma spremenjena. Sodobna družba je čedalje bolj tehnizirana, birokratizirana in vse bolj neposredno odvisna od ekonomske moči; v takji družbi specifična teža intelektualcev, če se lahko tako izrazimo, počasi upada in je morda celo že upadla (>morda< zato, ker je to znanstveno in statistično težko ugotavljati). Gramscijevo nedvoumno postavljeno tezo bi morali danes, na novi etapi razvoja kapitalistične družbe, razvijati, bogatiti in poglobljati. Vloga intelektualcev se je spremenila; birokratizacija razvite kapitalistične družbe je intelektualce hkrati oropala iluzij pa tudi nekaterih pozitivnih elementov, ki so v preteklosti sestavljali njeno reformatorsko vlogo ali, če hočete, vlogo preobraževanja sveta. Obenem pa izginja tudi zavest o lastni sposobnosti, čeprav ne avtonomni, da se lahko zaradi svojske kulturne konstitucije vključuje v družbeno gibanje.

Drži namreč, da družba razvitega kapitalizma, če naj uporabimo psihološko terminologijo, povzroča, da se intelektualec počuti dokaj negotovo, dokaj skeptično, včasih celo kot žrtev manjvrednostnega kompleksa. Prva zavestna reakcija, ki izhaja iz ugotovljene resnice, da namreč niti kot skupina niti kot posamezniki niso avtonomna sila, vnaša občutek nesigurnosti, omahljivosti in celo krize. Dandanes ni po naključju toliko in v tako različnih zvezah govor o krizah kulture, o krizah intelektualcev in podobno.

Toda to so misli, ki jih je Gramsci mogel zgolj omeniti in jih je tudi omenil v tistem delu svojih razmišljanj, ki obravnavajo nekatere posebnosti razvoja v ZDA in so bila posebej objavljena pod naslovom >Amerikanizem in fordizem< (Americanismo e fordismo).

Gramscijeva oporoka nalaga celotnemu delavskemu gibanju, zlasti pa tistemu njegovemu delu, katerega poslanstvo je specifično intelektualno, nalogo: razvijati gramscijansko misel o intelektualcih in jo prilagajati aktualni družbeni stvarnosti.

Gramscijeva filozofska obdelava marksizma

Uvodoma je nujno pojasnilo metodološkega značaja, ki je tesno povezano z razmerami, v kakršnih je Gramsci moral delati, in torej tudi z oblikami, v katerih nam je bil prisiljen zapustiti svoja dela (opombe, sheme, navodila itd.). »... Filozofsko pomembnost Gramscijeve misli... moramo iskati predvsem na nivoju, kjer se različna vprašanja križajo in se skušajo oblikovati, v usmeritvi in vsebini celote ter v metodi njegove misli.«¹ V mejah te interpretacijske sheme, ki jo je predlagal Gramsci sam, moramo razumeti tole opozorilo: »Ni naključje, da si je Gramsci zastavil nalogo, kako rekonstruirati genezo in strukturo nekega »svetovnega nazora«, ki ga avtor ni nikoli »sistematično razložil« in ga torej ni mogoče najti v »vsakem posameznem spisu in serijah spisov, ampak v celotnem razvoju raznolikega intelektualnega delovanja, ki vsebuje tudi nazorske elemente.«² V Gramscijevih tekstih, vsaj kakor jih beremo danes, pri čemer nekoliko puščamo ob strani skoraj nemogoče upodobitve razvojne poti, moramo upoštevati in dopustiti, da se uveljavi v vsej svoji širini zveza med fragmentom in problemom, med problemom in sistemom, ki se v tekstih pokaže sama *po sebi*, lahko rečemo v čistem stanju, z vsemi težavami, ki iz tega izvirajo. S to predpostavko lahko zdaj shematično analiziramo tri točke, ki določajo našo temo.

I

Da bi razumeli Gramscijevo filozofska koncepcijo marksizma, je najbolje, če začnemo pri dveh interpretacijah marksizma, s katerima je stalno polemiziral. Predvsem gre za »ortodokšno« tendenco, kakršno sta zastopala Plehanov in v nekem smislu tudi Buharinov »*Priročnik*« pozitivistično sociološkega izvora. Ta tendenca je uveljavljala izvirnost marksizma kot dejstvo, ni iskala virov Marxove misli in je naposled zreducirala marksizem zgolj na preprosto metodo, na zgodovinsko metodologijo, ki so si jo prilastili celo idealistični misleci (za Croceja je marksizem spre-

¹ C. Luporini, *La metodologia filosofica del marxismo nel pensiero di A. Gramsci*, v »Studi Gramscioni«, Rim 1958, str. 37. Na podobno temo: Gramsci e la storia della filosofia; prispevek P. Salucci v omenjenih »Studi Gramscioni«, str. 253—257, zdaj v »Saggi«, Urbino 1963.

² E. Garin, *A. Gramsci nella cultura italiana* v »Studi Gramscioni«, citirano str. 4 (iz izvlečkov za razpravo; citirana tudi razprava str. 395); avtor opozarja tudi na to, da je bila Gramsciju zaporna navada »sklicevati se na tekste«. Gramscijanske citate je najti v »*Il Materialismo storico e la filosofia di B. Croce*«, Torino 1948, str. 76—77.

jemljiv le kot empirično vodilo v zgodovinskih raziskavah).³ Pri drugi interpretaciji pa gre za ravno nasprotno tendenco, za razne »revizionizme« (neokantovstvo) in druge nematerialistične in nepozitivistične filozofije, ki so iskali zvezo s preteklostjo, toda povsem zaman. Pozitiven element v tej težnji je, da se marksizem razvija z iskanjem samega sebe kot filozofije, kot splošne vizije o svetu (str. 80).

Vsebina te polemike je pomembna že za Gramscijevo vrednotenje marksističnih del Antonia Labriole, teoretika italijanskega znanstvenega socializma (1845—1904). Labriola je zagovarjal izvirnost in samostojnost marksizma, njegovo neodvisnost od vseh filozofskih smeri — toda na podlagi Marxovih tez o dialektični enotnosti filozofije in politike, kakor izhaja iz 11. teze o Feuerbachu (doslej so filozofi svet razlagali, gre pa za to, da ga spremenimo) in iz Uvoda h kritiki politične ekonomije (razmerje med bazo in nadstavbo in njegova posledica: človekova družbena bit opredeljuje njegovo zavest — stran 79, 132, gl. druge citate iz Labriole).

Tu se začenja Gramscijeva originalna filozofska obdelava marksizma; v tem poglavju se bomo omejili na to, da bomo orisali njene pglavitne elemente. Prvič: dialektično enotnost filozofije in politike (nadstavbe in baze) postavlja in proučuje prav zato, ker gre za *dialektično enotnost* v njenih posrednikih: zgodovini, kulturi, ideologiji itd. Iz tega izvira pomen, ki ga je pripisoval Gramsci najrazličnejšim oblikam baze in raznim tipom »organizacije« nadstavbe. Drugič: če *dialektično* enotnost tako razumemo, je tudi *zgodovinska*, to je determinirana in se v procesu človeške zgodovine zmeraj znova determinira. V tem je izhodišče dveh temeljnih Gramscijevih tez. A) Marksizem ima možnost, da deluje tako v razmerju do preteklosti kakor v razmerju do prihodnosti, do preteklosti kot zgodovinopisje, do prihodnosti pa kot teorija o preobražanju sveta; B) *zgodovinskost* marksizma samega: zato ker je marksizem polna in popolna zavest o protislovjih, razume ta protislovja in lahko celo sebe postavlja za element protislovij in se torej lahko povzpne do virov tako zavesti kakor dejanja (str. 93—94); iz tega izvira Gramscijevo zavračanje vsakršne ortodoksnosti, vsakršnega dogmatizma, ki bi mogel marksizem spremeniti v metafiziko (ločeno od realnosti); iz tega izvira tudi njegova utemeljitev marksizma kot nazora, ki je odprto in dovzetno za vse pozitivno novo, ki se stalno razvija in bogati, ker je povezan z napredovanjem zgodovinske stvarnosti, ki jo pospešuje marksizem sam. Tretjič: zgoraj opisana podoba razmerja med bazo in vrhno stavbo, med materialnimi silami in ideologijo pripelje k temeljnemu Gramscijevemu konceptu, h konceptu »zgodovinskega bloka« (blocco storico), to je — »k tisti kompleksni protislovni in neusklajeni celoti vrhnje stavbe« kot »odraza celote družbenih produkcijskih odnosov« (str. 39, 49). K temu konceptu se bomo kasneje povrnil. Zdaj naj le znova ugotovimo, kar iz-

³ Str. 80 in 85. Od tod in dalje se besede v narekovajih in v oklepajih nanašajo na citirano izdajo »Il materialismo storico e la filosofia di B. Croce«. Besede v kurzivu so podčrtane že v Gramscijevem tekstu.

haja iz prejšnjih misli: v konceptu *zgodovinskega bloka* je mogoče ugotoviti trojno dialektiko; dialektiko med bazo in nadstavbo (ki tudi vpliva na prvo in nanjo reagira), dialektiko v bazi in dialektiko v vrhnji stavbi. Za prvo razlago velja citirati Gramscija samega: »Filozofija neke dobe ni filozofija tega ali onega filozofa, te ali one intelektualne skupine, tega ali onega večjega dela ljudske množice: je kombinacija vseh teh elementov, ki pa se uveljavi v čisto določeni smeri in tako postane norma za kolektivne akcije, to je, postane konkretna in popolna (integralna) *zgodovina*. Filozofija nekega zgodovinskega obdobja ni nič drugega kakor zgodovina te dobe, nič drugega kakor vrsta sprememb, ki jih je v prejšnji stvarnosti pogojila vladajoča skupina: v tem smislu sta zgodovina in filozofija nedeljivi, tvorita *blok*. Moremo pa razlikovati filozofske elemente v ožjem pomenu in v vseh različnih stopnjah: kot filozofijo filozofov, kot nazor vladajočih skupin (filozofska kultura) in kot religijo širokih množic; tako je mogoče ugotoviti, da na vsaki izmed teh stopenj naletimo na različne in celo nasprotnne oblike ideoloških kombinacij.« (Str. 22.) To, kar pri tem ugotavlja Gramsci za *filozofijo*, to je za najvišjo in najbolj kompleksno ideološko manifestacijo vrhnje stavbe, velja ali lahko velja tudi za druge ideologije; njihovo dialektiko bomo ugotavljali postopoma, zgodovinsko, v raznih smereh, ki smo jih nakazali.

II

Na kratko smo orisali tiste točke, ki se nam zdijo bistvene za Gramscijevo pojmovanje marksizma. Zdaj bomo poskušali nekatere izmed teh poglobiti, tako da bomo predvsem pokazali oba pola Gramscijevega iskanja: *izvirnost*, celovitost, popolnost marksizma kot filozofije in njegovo *zgodovinskost*, to, da je tudi sam rezultat zgodovine. Če naj nam to uspe, moramo najprej pogledati Gramscijevo sodbo o klasičnem idealizmu in Heglu, temo torej, ki je marsikje, kakor je znano, središče filozofske problematike na sploh in marksističnega študija posebej. Izvirnosti Gramscijevega stališča ne bo potrebno posebej poudarjati, naj jo dokažejo raje same Gramscijeve besede.

Takoj se pokažeta dva nasprotna momenta: sprejemljivost in zavrnitev tradicije; vselej ju moramo priznati kot nujna za Gramscijevo razmišljanja: »Hegel je v zgodovini filozofske misli posebno poglavje, kajti v njegovem sistemu je tako ali drugače, čeprav v obliki *filozofskega romana*, mogoče razumeti, kaj je stvarnost, to pomeni, da je en sam sistem in en sam filozof prišel do spoznanja o protislovjih, ki je prej izhajalo šele iz celote vseh sistemov, iz celote vseh filozofov, iz polemike med njimi, iz protislovij med njimi.« (Str. 95.) Toda po drugi strani: »... elementi spinozovstva, feuerbachovstva, hegllovstva, francoskega materializma itd. nikakor niso bistvene sestavine filozofije prakse (= marksizma), niti te ni mogoče zreducirati na te elemente; najvažnejše pa je to, da je presegla stare filozofije, da pomeni novo sintezo ali

elemente nove sinteze, nov način pojmovanja filozofije.« Jasno je, da je heglovstvo relativno najvažnejše med motivi, ki o njih razpravlja naš avtor. (Str. 158—159.)

Takšnih stališč ni mogoče absolutizirati, potrebno jih je razumeti kot iskanje tradicije filozofije prakse, kot iskanje ideološko-zgodovinske vsebine, ki je bila in je predpostavka, čas te filozofije, ki jo v celoti izraža spekulativno in filozofsko razumevanje. Marksizem je bil zares »moment moderne kulture, v določeni meri je determiniral in obogatil nekatere smeri« (str. 81), toda »(heglovstvo) je bilo nedvomno izredno važno in je svetovnozgodovinski moment filozofskega raziskovanja« (159).

»Filozofija prakse predpostavlja vso to kulturno preteklost, renesanso in reformacijo, nemško filozofijo in francosko revolucijo, kalvinizem in angleško klasično politično ekonomijo, laični liberalizem in historicizem; to je temelj vse moderne koncepcije sveta. Filozofija prakse je najvišji dosežek v gibanju za intelektualno in moralno preobrazbo, dialektiziran v nasprotju med ljudsko in visoko kulturo.« (Str. 86.) Torej: tradicija kot humanistična tradicija, »absolutni humanizem« kot »absolutni humanizem zgodovine.« (Str. 159.) Ne smemo pa prezreti elementa obnovitve tradicij; ta nas pripelje k temi drugega momenta, k zgodovinski izvirnosti marksizma: marksizem »ustreza zvezi med protestantsko reformacijo in francosko revolucijo: je filozofija, ki je tudi politika, in politika, ki je tudi filozofija.« (Str. 87.) Takoj sledi nova opredelitev, ki že bolj omogoča zgodovinsko razumevanje, historizacijo marksizma, če ga razumemo kot objekt filozofskega spoznanja: »Se preživlja svoje ljudsko obdobje: ni lahko pridobiti neodvisne intelektualne skupine, to je dolg proces, poln akcij in reakcij... je koncepcija družbeno podrejene skupine, ki ni imela zgodovinske pobude, ki se sicer stalno razširja, vendar ne organsko in ne da bi kdaj mogla preiti kvalitativno stopnjo, ki jo loči od oblasti v državi, stopnjo, ki je zmeraj onkraj dejanske nadoblasti nad vso družbo, ki pa edina lahko omogoči neko organsko ravnotežje v razvoju intelektualne skupine.« (Str. 87.) Ta stavek je avtentično Gramscijev, toda Gramsci priznava pomembnost Heglove misli: »... Hegel je pripisoval položaju intelektualcev izredno pomembnost... S Heglom se konča tista linija mislecev, ki so razmišljali s stališča razredov ali stanov, s Heglom se začneja misel, ki misli z vidika države, katere aristokracija so ravno intelektualci. Patrimonialni koncept države (način mišljenja, ki ga pogojuje *kastna slojevitost*) je koncept, ki ga mora Hegel takoj uničiti (zaničljive, sarkastične polemike proti von Hallerju). Če ne poznamo tega Heglovega vrednotenja intelektualcev, ne moremo (zgodovinsko) ničesar razumeti o modernem idealizmu in o njegovih družbenih koreninah.«⁴ V prislovu *zgodovinsko* — tega pravzaprav ne bi bilo

⁴ *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Torino 1949, str. 46—47. Ni potrebno poudarjati važnosti te teme za Gramscija in možnosti, ki jo ima, da lahko začne raziskave zgodovinske narave, in sicer zgodovine antične in moderne filozofije. V isti številki je razprava o tem M. Spinnelle.

potrebno posebej poudarjati — je ključ do vseh Gramscijevih misli, ki jih tu obravnavamo. Skratka: Hegel je na izkušnjah francoske revolucije in restavracije dialektiziral dvoje elementov miselnega sveta, materializem in spiritualizem; toda ta sinteza je bila *človek, ki stoji na glavi* (str. 87). Ta hegeljanska podoba se Gramsciju še vrača in zdi se, da mu je ni posredoval Marx, ampak da je plod pazljivega branja zadnjih strani iz »*Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*«. ⁵

Preden končamo ta tekst, naj opozorim na neobičajen paralelizem, ki ga je Gramsci ugotavljal med marksizmom in hegeljansko filozofijo: »Heglovi nadaljevalci so uničili to enotnost, vrnili so se po eni strani nazaj k materialističnim sistemom, po drugi pa k spiritualističnim. Filozofija prakse je v svojem utemeljitelju znova doživela vse te izkušnje, hegllovstvo, feuerbachovstvo, francoski materializem, da bi prišla do sinteze dialektične enotnosti: *človek, ki stoji na nogah*. Kar se je zgodilo hegllovstvu, se je ponovilo pri filozofiji prakse; to pomeni: od dialektične enotnosti so se po eni strani vračali k filozofskemu materializmu, medtem ko je visoka moderna idealistična filozofija skušala prevzeti tisto, kar ji je bilo iz filozofije prakse nujno potrebno, da bi si opomogla«. (Str. 78.) Ta odstavek je zelo pomemben, kajti postavlja nas tudi k izhodišču Gramscijeve analize marksizma, ki smo jo nakazali v prejšnjem poglavju. Zdaj lahko rečemo, da med predhodniki marksizma Gramsci najbolj ceni Hegla, predvsem zato, ker je v filozofijo sprejel zgodovinski svet in tako anticipiral filozofijo kot ideologijo: »Dokaj natančno je mogoče spoznati pomen, ki ga je filozofija prakse dala hegeljanski tezi, da se filozofija spreobrne v zgodovino filozofije, tj. v zgodovinskost filozofije. Posledica tega je, da moramo negirati *absolutno* ali abstraktno in spekulativno *filozofijo*, torej tako filozofijo, ki se rodi iz prejšnje in od nje podeduje tako imenovane *najvišje probleme* ali pa tudi le filozofski problem, ki pa vendar postane problem zgodovine, problem o tem, kako nastajajo in se razvijajo določeni filozofski problemi.« (Str. 233.) To je bistveno za marksizem sam: »Vsak filozof je prepričan, da izraža enotnost človeškega duha... Če tega prepričanja ne bi bilo, bi ljudje ne delovali, ne bi ustvarjali nove zgodovine, filozofije torej ne bi mogle postajati *ideologije*.« (Str. 93.)

Odkritje preteklosti filozofije prakse, obnovitev neke tradicije, priznanje Heglove navzočnosti v tradiciji teze o filozofiji kot ideologiji se posredno pojavijo v nekem Marx-Engelsovem delu, ki je bilo Gramsciju zelo drago: »Ali lahko ločimo idejo o napredku od ideje o prihodnosti?« Zdi se, da ne. Porajata se skupaj kot politika (v Franciji) in kot filozofija (v Nemčiji, pozneje razvita v Italiji), (str. 33). Tako smo pri jedru Gramscijevega

⁵ Gl. tudi str. 70–71; tu najdemo naklonjeno oceno Heglovih predavanj, njegovega stalnega sklicevanja na konkretno zgodovino in zgodovinske konkretosti Heglove misli, ki se zdi, da je anticipirala novo oceno berlinskega Hegla, ki so jo z več strani zagovarjali.

marksizma, pri konceptu *zgodovinskega bloka* (blocco storico), pri pogojenosti baze in ideologije, ki ga sestavljata, torej sredi problematike odnosov med političnim (splošneje zgodovinskim) in spekulativnim (filozofsko-ideološkim). Drugi odstavek v Zvezku III (Quaderno III.) je natančnejši: »V delu o francoskem materializmu 18. stoletja (Sveta družina) je dovolj dobro in jasno označena geneza filozofije prakse: je materializem, ki ga je izpopolnila sama spekulativna filozofija in ki se je spojil s humanizmom.« (Str. 43.) Gramsci si zastavlja vprašanje: »... spekulativni element je lasten vsaki filozofiji, je oblika, ki jo mora dobiti vsako teoretično razglabljanje, če je takšno (teoretično), torej: spekulacija je sinonim za filozofijo in teorijo?« In odgovarja tako, da spet pokaže na pomembnost Heglove filozofije (posredno in izhajajoč iz drugega problema), hkrati pa njeno kvalitativno različnost nasproti novemu svetu marksizma... subjektivistična koncepcija je bila najprej orodje za kritiko transcendentalne filozofije in naivne metafizike zdrave pameti ter filozofskega materializma; svoje uredničenje in zgodovinsko interpretacijo pa lahko doseže samo kot koncept nadstavbe (v marksizmu), medtem ko v svoji spekulativni obliki ostaja zmeraj zgolj filozofski roman.« (Str. 141.) Tu omenjena tema postane na področju tako imenovane »prevedljivosti znanstvenih in filozofskih jezikov« problem: odnos med *francoskim političnim jezikom in med jezikom klasične nemške filozofije*, med Heglom in francosko revolucijo itd. (str. 63 in naprej).

Isti krog bi lahko prehodili, če bi izhajali iz drugega teksta, npr. iz analize shematičnih opomb, zbranih pod naslovom: »Nadvlada zahodne kulture nad vso svetovno kulturo«: središčni motiv ostane zmeraj *evropska kultura in proces njenega zedinjenja* v Heglovi misli, razpad heglorstva, marksizem kot zgodovinski rezultat. Lahko še dodamo: zgodovinopisni rezultat: zgodovinskost namreč mora pomeniti razumljivost zgodovine v zgodovini, sposobnost upodobiti preteklost, ki ima kakšen smisel za nas, ki osmisli naše probleme in naša vprašanja.

III

Če na hitro preletimo obravnavane tekste, zlahka opazimo, da vsebujejo poteze filozofskega zgodovinopisja. To je tem pomembnejše, čim več delovanja omogoči, čim več svobode nudi znotraj sebe za posebne raziskave. kolikor bolj se torej omeji na to, da zgolj nakaže nujne splošne smeri za zgodovino filozofije, okoli katerih je potem treba ustvarjati in oblikovati miselna iskanja. Te poteze je po našem mnenju mogoče ugotoviti takole:

1. *Filozofija kot zgodovinskost in ideologija*, teoretična formulacija izraza: filozofija se ne začne s filozofijo, filozofija ne dela zgodovine sama s seboj, ampak z drugimi, to je z realno zgodovino ljudi in družb. Opozorim naj, da narava filozofskega razpravljanja, to, da se pojavlja kot splošna razprava (splošno ko-

munikativna), kot totalnost (to je kot enotna in usklajena razprava), to, da izčrpava stvarnost, ali vsekakor to, da skuša doseči njeno popolno rešitev (znanje, sistem), ni v nasprotju z zgodovinskim izvorom filozofije, s konceptom filozofije kot zgodovinskosti. Z drugimi besedami: filozofirati pomeni misliti na način, ki je po vsebini in po izvoru pogojen, po obliki pa nepogojen — toda zmeraj absolutno naključen, kajti filozofiranje se uresničuje s svobodno odločitvijo. Filozofija nima nič opraviti z nujnostjo, ampak samo s tem, kar je: iz tega izhaja njena ideološka, abstraktna narava.

2. *Koncept zgodovinskega bloka* je temelj prejšnjih razmišljanj. Ideološka, abstraktna narava strukture filozofiranja namreč ne velja absolutno, ampak jo moramo razumeti kot absolutno le v razmerju do tistega, česar ideološki izraz je, ideologija danega zgodovinskega trenutka, določene situacije, recimo, celo dane vsebine. Sprejmimo to definicijo: »...zgodovinski blok, v katerem so materialne sile vsebina in ideologije oblika, je naravnost šolski primer razlikovanja med obliko in vsebino, kajti materialne sile ne bi bile zgodovinsko sprejemljive brez oblike in ideologije bi bile brez materialnih sil individualne kaprice.« (Str. 49.) Seveda to ni edina definicija v Gramsciju; lahko bi jo proučevali komparativno ali razvojno od izvorov pri klasikih marksizma; toda na tem mestu to ni mogoče. Metodološko je koristno pripomniti: pomembnost te misli je v njeni dejanski razčlenjenosti, znotraj konkretnih raziskav; poleg tega je odločilna povezanost s konceptom dialektike: »Lahko rečemo, da Gramsci z zgodovinskim blokom razume — v danem zgodovinskem trenutku — rezultat dialektičnega razmerja med bazo in nadstavbo. Znani stavek, kjer pravi, *baza in nadstavba tvorita zgodovinski blok*, in pojasnjuje, kateri so zgodovinsko nujni pogoji, da bi ideologija lahko spremenila stvarnost, kar izraža v hegeljanski terminologiji, namreč, da se racionalno spremeni v realno, sklene tako: mišljenje temelji na nujni recipročnosti med bazo in nadstavbo (ravno recipročnost je dejanski dialektični proces).« Koncept je potemtakem dokaj obsežen in razumljiv; potrjuje razčlenitev, ki smo jo omenili in o čemer je Gramsci navedel več primerov. Dodajamo še: razmerje »materialne sile« — »ideologije« kot razmerje med vsebino in formo je samo temeljno razmerje, na katerem se dogaja vsaj dvojna dialektika: dialektika znotraj materialnih sil in dialektika znotraj ideologij. Če razumemo zgodovinski blok kot rezultat razmerja med bazo in nadstavbo, je potrebno v konkretnem zgodovinskem položaju analizirati pogoje, zaradi katerih lahko ideologija preobrazi (ali ne preobrazi ali delno preobrazi) stvarnost, pa tudi, kako reagira stvarnost na te vplive. Z drugimi besedami: koncept zgodovinskega bloka je mogoče sprejeti kot *pozitivni moment*, tiste komponente, ki ga uresničijo, ki ga potisnejo v krizo in ga obrnejo, pa kot *negativni moment*. Obe sili tega zgodovinskega razmerja stopata v dialektično razmerje na zmeraj drugačen, nov način. Če ne izhajamo natančno iz konkretnosti položaja, neizogibno zaidemo v naštevavanje praznih kategorij.

Kljub temu so potrebne nekatere natančnejše nadaljne opredelitve.

3. *Materialne sile, ideologije in njih dialektika* so termini, v katerih se kaže problem z naravnost šolsko jasnostjo. Ko je namreč ugotovljena povezanost med dialektiko in zgodovinskim blokom, je vsakršno razpravljanje o dialektiki med... čista metaforika: filozofija kot zgodovinskost in ideologija ter koncept zgodovinskega bloka niso izhodišča, ampak zgodovinski rezultat, koncept dialektike pa, ki jim je posrednik, se identificira z zgodovinsko stvarnostjo, ki jo moramo razumeti kot protislovje in enotnost protislovij. To tezo bi lahko na dolgo razvijali. Toda tu naj se le povrnemo k prejšnjemu razmišljanju (poglavje II). »... odnos med filozofijo in med spoznanjem protislovij je v Gramscijevi misli zmeraj navzoč. Za Gramscija je marksizem, kolikor je filozofija, višji od prejšnjih filozofij in torej tudi višji od hegllovstva, toda samo kolikor se je popolneje zavedel protislovja in celo sebe zamišlja kot element zgodovinskih protislovij; berimo Gramscija: »V nekem smislu je filozofija prakse vendarle preobrazba in razvoj hegllovstva, je filozofija, ki je osvobodjena (ali ki se skuša osvoboditi) vsakega enostranskega in fanatičnega ideološkega elementa, je polna zavest o protislovjih; sam filozof kot posameznik ali kot družbena skupina ne le spozna in razume ta protislovja, ampak ima tudi sebe samega za element protislovij ter postavlja ta element kot načelo zavesti in akcije.« (Str. 93—94.)

Torej: A) Z ene strani ugotavljamo materialne sile, bazo — tudi na osnovi posebnih, konkretnih raziskav, domnevno nasprotnih mentalnemu in kulturnemu delovanju filozofa in zgodovinarja filozofije in jih imenujemo sociološke, v zelo širokem pomenu. Rekli smo »tudi«, ker so lahko take raziskave dane kot predpostavke, čeprav danes pomenijo vse tisto, kar je zanimivega in živega še treba opraviti (ali analizirati, če je bilo že kaj storjenega) na področju zgodovine filozofije. B) V tem primeru pa je potrebno, dosledno izhajajoč iz danega koncepta, poznati nalogo in podobo filozofije, kakor smo jo orisali, namreč v položaju, ki ga ima, in v vlogi, ki jo opravlja znotraj zgodovinskega bloka; potrebno je poznati njeno determiniranost in razvojnost. Zato pa je predvsem potrebno uskladiti tale razmerja: a) filozof in družba (družbeni razredi, sloji, država); b) filozof in politika (njena dejanska ali pričakovana možnost akcije, posega ali neposega); c) filozof kot posameznik, kot celotna družbena skupina ali v odnosu do nje, tj. filozof in intelektualci: ta element je varianta ali boljše natančnejša opredelitev prejšnjih; je najpomembnejši in ga lahko imamo, vsaj kar zadeva raziskavo zgodovine filozofije, za izhodišče, ki nam omogoča razumevati druge. Ponavljam: za Gramscija je »vsak filozof prepričan in drugače ne more biti, da izraža enotnost človeškega duha«; filozof je v nekem protislovnem položaju izraz zgodovinskih protislovij, je »polna zavest« o njih in »smatra samega sebe za element protislovij« (str. 93). Toda filozof je v svojem, enkratnem popolnem skladnem razpravljanju, *védenju* (sistemu) zmeraj izpovedoval objektivno po-

trebo filozofije: ali je filozofija totalnost ali pa je ni; kot taka, kakor smo videli, je de iure in de facto ideologija in zavest o ideologiji. Potemtakem dobij odnos med filozofijo in intelektualci, med zavestjo o ideologiji in ideologijami — to je ideologija na različnih nivojih vse do najvišjega idejnega izraza — očitno pomembnost in možnost predstavljati tudi prejšnje odnose: (aa) filozofija, intelektualci in splošna zavest (tudi ljudska kultura, »ljudske vere«, o katerih »trdoživosti« je govoril Marx). Splošna zavest ima svojo prvo podobo v *polisih*: je objekt odražanja in hkrati samo življenje skupnosti. Pri tem moramo obravnavati različne oblike *politike*, civilne družbe v njunih neizogibnih »ločitvah«, da bi zadel trenutek, ko razmerje doseže enotnost; — (bb) filozofija, intelektualci in vladajoči razredi (in vladajoča kultura na raznih stopnjah in v raznih variantah). Pri tem gre za obravnavo odnosov med intelektualci in državo, *politično družbo*; za elemente njene enotnosti (tu je značilna enotnost, kot je za prejšnje razmerje značilno razločevanje; oblike, pogoji (posredniki npr.), strukture filozofije, sredstva za njeno razširjanje (in za eventualno nadvlado). Filozofija in védenje se pri tem kažeta v vsej polnosti, kot istovetnost in protislovje glede na dani položaj; — (cc) filozofija in tradicija, zgodovinska zavest. Je poseben vidik prejšnjega elementa, ki pa vendar zasluži, da ga posebej pojasnimo. Označuje razmerje, ki se vspostavlja s preteklostjo: tj. oblikovanje zgodovinsko-ideološke celote (zgodovinskega bloka) in priznanje zgodovinskosti filozofije (seveda znotraj zgodovinskega bloka); to pa je tesno povezano z nasprotjem med preteklostjo in sedanjostjo in obenem pomeni nalogo, da je treba razumeti preteklost, ki je hkrati osvobodjena in polna stvarnega, tj. prihodnjega.

Prevedla N. B.

Volilni poraz norveške delavske stranke

Parlamentarne volitve v Norveški 12. in 13. septembra so prinesle velike spremembe, izmed katerih je vsekakor najpomembnejša ta, da je vlada meščanske koalicije zamenjala dotakratno vlado norveške delavske stranke, in to v državi, v kateri je vladavina delavske stranke imela zelo dolgo tradicijo in v kateri je bil položaj socialno demokratskega krila delavskega gibanja trdnejši kot v katerikoli zahodni državi, celo trdnejši, kot ga imajo socialni demokrati na Švedskem in Danskem, ki so še zmeraj na oblasti.

Druga splošna značilnost septembrskih parlamentarnih volitev v Norveški je tale: norveška delavska stranka je izgubila oblast v obdobju zelo ugodne gospodarske konjunkturo, gospodarskega vzpona države in zelo velikega življenjskega standarda. Odstopiti je torej morala prav v času, ko bi bila lahko pred volivci razgrnila nadvse pozitivno splošno bilanco svoje dotakratne dejavnosti.

Nadalje se je delavskemu gibanju Norveške posrečilo, da je, gledano v celoti, ohranilo prvenstvo glede števila volivcev, ki so se izrekli zanj, izgubilo pa je večino v parlamentu. Absolutno se to razmerje izraža takole: tri delavske stranke, in sicer norveška delavska stranka, socialistična ljudska stranka in KPN so dobile skupno 50,7% oddanih glasov, sočasno pa le 70 izmed skupno 150 poslanskih sedežev v parlamentu.

Meščanskim političnim strankam se je posrečilo nekaj, kar se ni strankam delavskega gibanja: strnile so svoje sile, in to zlasti v tistih področjih, kjer so objektivno bile zaradi razcepljenosti volivcev na slabšem kot delavsko gibanje (zlasti pa v tem gibanju prevladujoča norveška delavska stranka), izkoristile so sebi v prid tudi volilni sistem in si zagotovile uspeh, ki jih je pripeljal na oblast. To je eden izmed vtisov s septembrskih parlamentarnih volitev v Nor-

veški, in prav to bo utegnilo zbuditi odmev tudi v nekaterih drugih nordijskih državah.

Zaradi vsega tega je ob norveških parlamentarnih volitvah neogibno nadrobneje analizirati vzroke sprememb na norveškem političnem torišču in prve posledice le-teh. Pri poizkusu, določiti in sistematizirati odločilne vzroke za takšen volilni izid ter pokazati prve vidne elemente možnostnih posledic, ni mogoče zanemariti naslednjega: rezultate volitev in volilnega sistema; pregleda tridesetletne vladavine norveške delavske stranke; položaja sil pred volitvami in poglavitnih reči, ki so vplivale na grupiranje znotraj te konstelacije; temeljnih stališč, ki jih zavzemajo oziroma jih nameravajo zavzeti posamezne sile znotraj delavskega gibanja spričo novega položaja in novih pojavov v okviru trenutno najaktualnejšega programa »vrnitve« oziroma novih elementov, ki že opozarjajo na novo taktiko za ponovno pridobitev oblasti.

I

Dokončni rezultati letošnjih parlamentarnih volitev so v primerjavi z volitvami leta 1961 takile:

Pripomba: od vseh vpisanih volivcev je na volitvah l. 1961 volilo le 77,3%, l. 1965 pa 84,4%, kar pomeni enega največjih odzivov volivcev v vsem povojnem obdobju ter zelo velik odstotek v primerjavi z odzivom volivcev nasploh v vsej zgodovini parlamentarnega sistema Norveške.

Da bi nam bilo jasno razmerje med številom pridobljenih glasov in poslanskih mandatov posameznih strank — to razmerje utegne biti tudi osupljivo — velja navesti bistvene značilnosti zdajšnjega norveškega volilnega sistema. Z ustavnimi spremembami iz leta 1952 in z volilnim zakonom iz leta 1953 so v Norveški določili volilni sistem, v okviru katerega razporejajo mandate na podlagi kombiniranih metod; po tako imenovani d'Hondtovi in Lagüevi. Pri tem izhajajo iz upravne razdelitve države na dvajset okrožij (fylke), ki so hkrati tudi »volilna okrožja«. Od števila prebivalcev — vendar ne samo od tega — je odvisno tudi število poslancev, ki jih volijo v slehernem volilnem okrožju. Število je zelo različno (največje je za volilno okrožje Oslo — 13, najmanjše pa za okrožni Aust-Agder in Finnmark, kjer volijo le po štiri poslance). Volilna okrožja so razdeljena na volilne okraje, ki jih je toliko, kolikor poslancev volijo. Pri delitvi mandatov upoštevajo, koliko glasov zberejo posamezne stranke v vsakem volilnem okrožju in okra-

Rezultati volitev l. 1965 in l. 1961¹

Stranke	1961			1965		
	Št. glasov.	%	Man-dati	Št. glasov.	%	Man-dati
Norveška delavska stranka (Det Norske Arbeiderparti — DNA)	858.642	46,9	74	879.036	43,3	68
Konservativna (Høyre — desničarska)	354.795	19,3	29	408.906	20,1	31
Liberalna (Venstre — levičarska)	134.243	7,3	14	205.491	10,1	18
Agrarna (Senterpartiet — stranka centra)	125.644	6,8	16	191.226	9,4	18
Krščanski demokrati (Kristelig Folkeparti — krščanska ljudska stranka)	172.026	9,4	15	157.724	7,8	13
»Nova levica« (Sosialistisk Folkeparti — socialistična ljudska stranka)	43.992	2,4	2	121.909	6,0	2
KP Norveške (Norges Kommunistiske Parti — NKP)	53.523	2,9	—	29.430	1,4	—
Skupni sezname meščanskih političnih strank	92.340	5,0	—	37.448	1,8	—
Drugi	475	—	—	442	—	—
S k u p a j :	1.835.680	100	150	2.031.632	100	150

ju, pri čemer sta v veljavi večinsko načelo ali pa načelo navadne večine. Zato se tudi primeri, da dobi kaka politična stranka več mandatov, čeprav pri skupnem seštevku nima ustrezno temu več glasov kot kaka druga stranka. Iz tabele je npr. razvidno, da je socialistična ljudska stranka s 121.909 glasov (6% volivcev) dobila le dva poslanska sedeža, krščanska ljudska stranka, ki se ji je posrečilo zbrati 157.724 glasov (7,8% volivcev), pa je dobila v novem parlamentu 13 mandatov. Poslanski mandat, dobljen v enem volilnem okrožju, »velja« torej tudi dvakrat do trikrat več glasov kot poslanski mandat v kakem drugem volilnem okrožju.

Druga posebnost so tako imenovani skupni sezname, kar so izkoriščale meščanske stranke. Na podlagi sporazuma

¹ »Tidene«, 7/1965, Stockholm, 1965, str. 447.

med strankami, ki objavijo skupni seznam, lahko dobi priporjeni mandat katerikoli izmed njih. Iz neke cenitve (Tiden, prav tam) se vidi, da je 37.448 volivcev, ki so glasovali za skupne sezname meščanskih političnih strank (liberalno-agrarno v volivnem okrožju Østfold in konservativno-krščansko demokratske v Bergenu) dalo vsaki izmed njih naslednje število glasov: konservativni 15.5000, agrarni 11.500, krščansko-demokratski 6000 in liberalni 6500. Znani pa so še drugi medstrankarski sporazumi. Še zlasti značilen je npr. ta, da se v kakem volilnem okraju odpovedo svojemu seznamu kandidatov, potencialne volivce pa skušajo prepričati, naj glasujejo za kako drugo stranko. Tako je septembra ravnala KP Norveške, ki v nekaterih volilnih okrajih ni objavila svojega volilnega seznama, marveč je pozvala svoje volivce, naj volijo kandidate norveške delavske stranke. Smisel teh sporazumov je, če gledamo nanje shematično, v konfrontaciji nasprotnih polov: »meščanske desnice« in »levice delavskega gibanja«. »Shematično« zategadelj, ker so tudi na »levici« (o tem več pozneje) elementi, ki niso v skladu s tistim, kar navadno razumemo s to besedo (npr. dogmatizem, konservativnost), prav kakor tudi pri nekaterih političnih strankah »desnice« opažamo takšno politično početje, ki je po svojem bistvu izrazito »levičarsko« (avantgardizem, antidogmatizem ipd.).

Nekateri nordijski analizatorji poudarjajo, da je delavsko gibanje zaradi slabe volilne taktike delavskih strank in spričo dobre volilne taktike in strategije meščanskih strank ostalo v parlamentu v manjšini, čeravno je večina volivcev glasovala zanj. In pa, da je bil že volilni sistem sam naklonjen meščanskim političnim strankam.

Drži pa, da utegne volilni sistem v sedanjem sistemu parlamentarne demokracije z vsemi svojimi pomanjkljivostmi vred škodovati katerikoli politični stranki, saj so ga svoj čas tudi uzakonili, da bi bili z njim preprečili razcepitve politične strankarske strukture. To njegovo ost je najbolj občutila KP Norveške, ki tudi to pot, kakor na volitvah leta 1961, ni dobila svojega predstavnika v parlamentu, četudi bi se ji bilo sorazmerno s številom dobljenih glasov v drugačnem volilnem sistemu to vsekakor posrečilo. Ker pa navedeno ni edini razlog, da ta delavska stranka nima nobenega predstavnika v parlamentu, sem vse to poudaril le v ilustracijo zdajšnjega volilnega sistema, ne pa zato, da bi bil prikazal vzroke, zaradi katerih je KP Norveške v primerjavi s sedanjimi političnimi silami v tej državi daleč najšibkejša.

II

Ko je norveška delavska stranka 19. marca leta 1935 že drugič prišla na oblast (prvič je bila na oblasti samo en mesec, in sicer od januarja l. 1928 do 8. februarja, ko je že izgubila oblast), se je srečala z zelo velikimi problemi, izmed katerih sta bila zlasti resna množična brezposelnost in kriza v kmetijstvu. Po drugi strani pa sta razvijajoči se konjunkturni cikel in čedalje intenzivnejša mednarodna blagovna menjava bila dobra pogoja za uspeh zelo odločne gospodarske politike, ki jo je formulirala norveška delavska stranka in katere središče je bil program o popolni zaposlenosti in ponovni razdelitvi nacionalnega dohodka, da bi bila izboljšala življenjski standard najširših ljudskih množic. Norveška delavska stranka je zelo hitro izvedla celo vrsto novih socialnih reform. Že leta 1936 so sprejeli zakon o starostnem zavarovanju, izboljšali pa so tudi zdravstveno varstvo. Leta 1937 so sprejeli zakon o varstvu pri delu, že leta 1938 pa prvi zakon o zavarovanju pred brezposelnostjo. Kmetijstvo in ribištvo sta ob močni državni podpori hitro premagala težave, in tako se je v teh gospodarskih vejah zaposlilo 150.000 novih delavcev. Samo v štirih letih se je neto nacionalni dohodek povečal od 1900 milijonov kron (1935), na 3000 milijonov kron (1939), se pravi, za 62,3%.²

Napad fašistične Nemčije 9. aprila l. 1940 je ustavil ta vzpon. Po koncu vojne je bila norveška delavska stranka najprej na čelu koalicijske vlade, v kateri so bile zastopane vse politične stranke (vključno tudi KP Norveške). Tako je bilo od 23. junija l. 1945 dalje. Po parlamentarnih volitvah jeseni l. 1945, na katerih je norveška delavska stranka dobila 609.000 glasov in 76 poslancev v parlamentu (torej prvič absolutno večino), pa se je 5. novembra l. 1945 formirala prva homogena večinska vlada norveške delavske stranke, ki je s krajšim presledkom v letu 1963 (25. 8.—22. 9.) bila na oblasti vse do letošnjih septembrskih parlamentarnih volitev oziroma vse do 12. oktobra l. 1965, ko je meščanska koalicija tudi formalno prevzela njeno vlogo.

V povojnem času sta se proizvodnja in nacionalni dohodek zelo intenzivno povečevala, tako da se je l. 1964 Norveška glede na nacionalni dohodek na prebivalca (1800 dolarjev) uvrstila na peto mesto na svetu, za ZDA, Kanado, Švico

² Ole Øisand: »Arbeiderklassen paa frammarsj«, Dette er Norge 1814—1964, Bind 1, Oslo 1964, str. 403.

in Švedsko. Tudi pri ponovni delitvi nacionalnega dohodka je bil dosežen precejšen napredek v prid širokih slojev prebivalstva. Poleg stalnega večanja realnih plač in mezd (oz. naraščajoče udeležbe osebne potrošnje v celotnem nacionalnem dohodku) so občutno naraščali tudi socialni prejemki. Pri tem velja zlasti poudariti to, da na Norveškem dajejo za financiranje socialne politike nič manj kot 15% nacionalnega dohodka, kar je eden največjih odstotkov v te namene na svetu.

Ne moremo trditi, da norveška delavska stranka ni imela podpore tudi za svojo zunanjo politiko, čeprav so nekatere njene ukrepe na tem torišču zelo ostro kritizirali. Upoštevati je treba zlasti to, da je Norveška ena izmed članic-ustanoviteljic severnoatlantskega pakta. Čeprav jo je že članstvo v vojaškem bloku primoralo, da je plačala davek blokovski pripadnosti in se tu in tam ni ravnila po svoji zunanji politiki, pa je v minulem osemnajstletnem razdobju (od 4. aprila l. 1949, ko je bil podpisan severnoatlantski pakt) v glavnem zastopala aktivno politiko miru. In čeprav ni mogoče zanemariti vpliva splošnih gibanj na mednarodnem političnem področju, še zlasti ne sprememb v odnosih med Vzhodom in Zahodom, pa vendarle ne smemo pozabiti na naslednje:

Norveška velja za tako imenovano »levo krilo« v severnoatlantskem paktu. S tem je razumeti izbor opcij v nekaterih razdobjih. Ta izbor se je razhajal z rešitvami, za katere so se zavzemale velesile, predvsem ZDA, včasih pa je bil tudi v nasprotju s temi rešitvami. Eden najbolj svežih zgledov je stališče Norveške, ki ga je oblikovala norveška delavska stranka v zvezi z načrti o ustanovitvi multilateralnih jedrskih sil. Že od nastanka te ideje v letu 1963 je Norveška zavzela jasno in kategorično stališče, da ne bo dopustila, da bi stacionirali jedrsko orožje na njenem ozemlju, niti ne bo sodelovala v multilateralnih jedrskih silah. To stališče je tako daleč napredovalo, da Norveška zdaj odločno nasprotuje ustanovitvi multilateralnih sil severnoatlantskega pakta.

Spričo splošnih mednarodnih razmer, zlasti pa glede na nastajanje in zaostrovanje »hladne vojne« si je politika blokofske opredeljenosti, razumljena kot zagotovilo lastne varnosti, pridobila v večini norveške družbe takšno podporo, ki ji je dajala pomen optimalne opcije. Čeprav je v svojem bistvu sleherna blokofska politika de facto naperjena zoper mir in enakopravne mednarodne odnose in s tem tudi zoper ugodnejše razmere za splošni gospodarski

in politični razvoj na svetu, pa ne smemo pozabiti na okoliščine, ki so vplivale na večino norveške družbe, da se je strinjala s takšno zunanjo politiko svoje države — s članstvom v vojaškem bloku.

Gledano s stališča norveškega volivca, je imela norveška delavska stranka pri tem zelo pozitivno bilanco, kar ji je seveda utegnilo koristiti pri ponovnem volilnem boju septembra letos.

V čem je torej treba iskati razloge za poraz, ki ga je ta dominantna stranka norveškega delavskega gibanja doživela na septembrskih parlamentarnih volitvah?

III

Nekatere analize — o njih na Norveškem že dlje obsežno razpravljajo, zlasti pa jih obravnava še do včeraj vladajoča delavska stranka — navajajo kot najpomembnejši razlog zaostalost stranke. Zanimivo je, da uporabljajo prav besedo zaostalost. Z njo pa je razumeti tole:

Čeprav je bil splošni gospodarski in družbeni razvoj v zadnjih treh desetletjih, zlasti pa po drugi svetovni vojni, zelo dinamičen, pa spremembe gospodarske strukture države — hitra industrializacija ter urbanizacija z vsemi posledicami, ki jih ima tak buren razvoj — nekako niso vplivale na notranjo strukturo in idejnopolitične koncepcije norveške delavske stranke. Z drugimi besedami, stranka je tako v organizacijskem kot v idejnopolitičnem pogledu zaostala za splošnim razvojem v državi. Splošni sklep je, da je bila za nadaljnji napredek, za usklajevanje tako partijske strukture kot njene politike, zlasti pa praktičnih oblik dejavnosti s spremembami na splošnem družbenem področju — neogibno potrebna prenova. S tem je razumeti vnovično preučevanje vseh zastarelih koncepcij in iskanje ter oblikovanje novih, ki bi vnesle v programske dokumente nove atraktivne cilje in ki bi dale vrstam njenih pristašev in privržencev nove moči ter jih razgibale.

Norveška delavska stranka je bila prizadeta in je še prizadeta zaradi nečesa, kar ni značilno le zanjo, kar pa je njo samo najhuje zadelo: njeno članstvo se ne obnavlja, gre za nekakšno zaprtost in celo za monopolizacijo v prid starejših članov in aktivistov. Čeprav zveni kot anekdota, pa je neka resnična epizoda iz predvolilne aktivnosti norveške delavske stranke v tem pogledu zelo ilustrativna. Ko so namreč nekemu staremu članu stranke, sicer poslancu v vseh povojnih parlamentih na seznamu norveške delavske

stranke sporočili, da ga tokrat ne bodo uvrstili na seznam, temveč da se bo moral umakniti novemu mlajšemu kandidatu, je ta član takole reagiral: »Zakaj pa, saj nisem nič storil!« Drži, da gre za nekakšnega »patentiranega poslanca«, ki ga, drastično rečeno, ni bilo niti opaziti v parlamentu, razen takrat, ko je bilo treba glasovati. In prav to so nasprotniki norveške delavske stranke znali zelo dobro izkoristiti.

Nadalje je treba povedati, da norveška delavska stranka ni skrivala, da je »prenova« neogibna. Še več! Vsi njeni vodilni aktivisti so hkrati z voditeljem stranke Einarom Gerhardsenom razglašali parolo o »prenovitvi« in z njo pozivali volivce, naj jih podpro. Mislili so namreč, da se bo stranka obnavljala hkrati s tem, ko bo sprejemala nove, naprednejše rešitve na splošnopoličnem in gospodarskem področju. Toda za kaj takega niso pripravili nikakršnega praktičnega programa, nikoli niso prišli dlje od ugotovitev, da se stranka ne sme sprijazniti z nekaterimi pojavi, ki so pričali o tem, da zaostaja v primerjavi s splošnim razvojem družbe.

Pri funkcioniranju državnega aparata so se pokazale nekatere reči, zaradi katerih so norveško delavsko stranko tako z »leve« kot z »desne« zelo ostro kritizirali. Predvsem so bile to birokratske deformacije, ki so norveški delavski stranki, ko je bila na oblasti, prizadele neprecenljivo škodo, in ki so nedvomno docela izražene tudi v izidu letošnjih parlamentarnih volitev. Tako se je npr. med predvolilno kampanjo razkrilo marsikaj, kar je bilo podobno splošnemu družbenemu škandalu, krivci pa so bili voditelji nekaterih vladnih resorov. Eden teh škandalov je bil npr. pogodba o prodaji orožja že strmoglavljenemu diktatorju Batisti na Kubi. Nadalje so nekateri vladni resori močno presegli proračunske stroške. Med njimi se je s čezmerno in negospodarno porabo denarja zlasti odlikovalo zunanje ministrstvo (v Tel Avivu so zgradili zelo drago in luksuzno poslopje veleposlaništva, v katero pa se novi veleposlanik ni hotel vseliti, temveč je na račun države stanoval v hotelu). Podržavljeni sektor industrije je npr. za nekaj milijonov dolarjev prekoračil investicijske stroške, ne da bi bil to poprej odobril parlament. Ali pa smrt skupine rudarjev v rudnikih Kings Bej na Spitzbergih, kar je bil tudi neposreden povod za padec vlade norveške delavske stranke v jeseni leta 1963. Ugotovili so namreč, da je razvejana hierarhija pri odločanju o nekaterih življenjsko pomembnih zadevah v zvezi z razvojem rudnika napravila neod-

pustljive napake, s tem da je zanemarila varnost rudarjev pri delu, kar je bil tudi vzrok za katastrofo. In naposled, najnovejši primer, ki je norveški delavski stranki najbolj škodoval: mesec ali dva pred volitvami so prišle na dan podrobnosti o dodelitvi koncesije ameriški družbi Caltex za iskanje nafte na Spitzbergih. Koncesijo je dal družbi nekdanji minister za industrijo Kjell Holler, čeprav za to ni pristojna niti vlada, temveč sme o tem odločati le parlament.

In naposled je politika norveške delavske stranke v primerjavi z drugima strankama delavskega gibanja — socialistično ljudsko stranko in komunistično partijo — ne malo pripomogla k osupljivemu izidu volitev, po katerih je delavsko gibanje, čeprav je dobilo večino glasov, ostalo v parlamentu z občutno manjšino. Kajti medtem, ko so stranke »koalicijske fronte« (meščanske) skupno nastopale proti norveški delavski stranki, se je le-ta preveč zanašala na lastne moči in odklanjala vse prejšnje pozive drugih dveh strank delavskega gibanja, naj bi se »enotno postavile po robu enemu nasprotniku«. Norveška delavska stranka ni upoštevala stvarnosti in je nastopala kot edini predstavnik delavskega gibanja v državi. V skladu s tem je dopustila »sodelovanje« edinole s pogojem, da bi se ji bili drugi stranki uklonili. Dopustila je torej le možnost, da bi bili potencialni volivci socialistične ljudske stranke in komunistične partije glasovali za njene kandidatne sezname. Čeravno so nekatere lokalne organizacije KP Norveške privolile celo v to, njihovo neznatno število glasov vseeno ni moglo spremeniti splošnega razmerja glasov. Posledica tega je bila še nadalje osipanje preostalih volivcev komunistične partije, ki je leta 1961 dobila še 2,9% možnih glasov, na zadnjih volitvah pa le še 1,4%.

Čeprav je bilo nekaj konstruktivnih poskusov, da bi bili premagali nasprotja med vsemi tremi strankami delavskega gibanja, pa so bili to le začetki, ki naj bi bili spričo sedanjega stanja morebitna spodbuda za iskanje novih poti in novih oblik. Na podlagi le-teh naj bi se kumulativni vpliv delavskega gibanja tudi kumulativno izrazil v strukturi volilnih teles.

Socialistična ljudska stranka, ki se je nekdanj zelo prizadevala, da bi je ne bili prezrli, in ki je zaman ponujala sodelovanje pod pogojem, da se ji prizna status enakopravnega partnerja, prav tako ne more biti — če vzamemo na splošno — zadovoljna z volilnimi rezultati. Četudi je obdržala mandata, ki ju je imela že poprej, in čeprav si je celo

pridobila precej večji odstotek volivcev, pa ima zdaj, objektivno vzeto, vendarle slabši položaj v parlamentu, kot ga je imela pred zadnjimi volitvami. Takrat, ko so si norveška delavska stranka na eni in vse štiri meščanske politične stranke na drugi strani enako delile število poslanskih sedežev v parlamentu (74:74), je bila specifična teža le dveh poslanskih mandatov te stranke precej večja kot danes, ko ima skupno z norveško delavsko stranko 70 poslanskih sedežev. Poleg tega je pri kvantitativnem povečanju dobljenih glasov, in sicer od 43.992 (1961) na 121.909 (1965) potrebno delno upoštevati tudi naslednje: na parlamentarnih volitvah leta 1961 (to leto so stranko ustanovili) je socialistična ljudska stranka objavila sezname kandidatov le v šestih izmed skupno dvajsetih volilnih okrožjih. Septembra letos pa je stranka objavila svoje sezname v vseh 20 volilnih okrožjih.

In čeprav ni kdove kako napredovala — če upoštevamo število glasov, zlasti pa to, da je obdržala v parlamentu enako število mandatov, kolikor jih je imela tudi poprej, se vendarle njen politični vpliv v državi čedalje bolj krepi.

Tretja stranka delavskega gibanja — KP Norveške — je ponovno ostala brez svojega predstavnika v parlamentu. Procentualno vzeto je izmed vseh političnih strank doživela najhujši poraz. To, da je bil tokrat odziv volivcev večji, delno korigira zmanjšanje odstotka od 2,9% skupnih glasov (1961) na 1,4% (1965). Po drugi strani pa niso redki primeri, da so lokalne organizacije KP Norveške svetovale svojim volivcem, naj volijo kandidate norveške delavske stranke. Očitno je namreč bilo, da KP Norveške ne bo mogla dobiti potrebnega števila glasov. Navzlic vsem tem korekcijam pa drži, da KP Norveške še nadalje izgublja vpliv. Če pa upoštevamo, da se je proces »prenove« in »dedogmatizacije« KP Norveške začel razmeroma pozno in da so šele po daljšem notranjem procesu uvrstili na dnevni red realnejše cilje in jasneje formulirali program, pri katerem so izhajali iz sedanje stvarnosti, lahko sklepamo, da je bilo minulo razdobje več kot kratko, da bi bilo obrodilo vsaj skromne plovce. Tega, da je ta stranka delavskega gibanja doživela najhujši poraz, pa si vseeno ne bi smeli razlagati kot dokaz, da je zaigrala vse svoje možnosti za postopno izboljšanje. Čeprav je nedvomno vpliv KP Norveške v političnem življenju države tako neznamenit, da ga je mogoče zanemariti, pa vendarle nekateri novi ukrepi nedvoumno pričajo o tem, da bo stranka lahko našla svoje mesto v sedanji politični konstelaciji države. V zvezi s to trditvijo moramo upošte-

vati zlasti zelo živahno ideološko aktivnost KP Norveške v zadnjih nekaj mesecih, ko se je prav ona potegovala, da bi bili na dnevni red uvrstili debate o mnogih življenjskih vprašanjih delavskega gibanja nasploh, in ne le o položaju komunistične partije v njem. Pri tem je osrednji problem, kako definirati »norveško pot v socializem«. Prav ob tem je bilo slišati tudi prve javne dialoge med vidnimi predstavniki KP Norveške in drugima strankama delavskega gibanja.

IV

Zaradi poraza norveške delavske stranke na septembrskih parlamentarnih volitvah so nastale spremembe na oblasti, kar je izraz sprememb na splošnem družbenem področju. Spremembe pa je sočasno opaziti tako znotraj delavskega gibanja kot znotraj sleherne njegove delavske stranke.

Od volitev še ni minilo toliko časa, da bi bile mogoče eksaktnije analize, vendar pa dovolj, da se da iz vsega izluščiti nekatere zelo jasne namige.

Če je mogoče soditi na podlagi prvih ukrepov nove koalicijske meščanske vlade, potem ne gre pričakovati kdove kakšnih vidnih sprememb norveške politike niti na notranjem niti na mednarodnem področju. Če pa upoštevamo programsko deklaracijo, ki jo je nova vlada oznanila v parlamentu, in prve nastope voditeljev posameznih resorov nove vlade, lahko sklepamo, da je bilo precej realno geslo, ki so ga v predvolilni kampanji poudarjali nekateri predstavniki meščanskih političnih strank, češ da bodo oni bolje delali. Bistvo gesla je bilo v poudarku, da sprejmejo temeljno politiko, ki jo je zastopala norveška delavska stranka, vztrajali pa so pri tem, da se bo treba odločneje otresti vseh spremljajočih negativnih pojavov. Eno izmed potrdil, da nova koalicijska vlada res zastopa osnovno usmeritev prejšnje vlade, je sklep, da se Norveška ne bo udeležila zasedanja sveta NATO, na katerem so obravnavali načrte o ustanovitvi multilateralnih jedrskih sil.

Čeprav je res, da v novi »koalicijski fronti«¹ še zdaleč niso odpravili razlik med posameznimi partnerji, in čeprav hromi koalicijo grožnja o razcepitvi, bomo pri analizi pregrupacije sil znotraj delavskega gibanja te države izhajali najpoprej iz domneve, da se bo koalicijska vlada obdržala v vsem razdobju do naslednjih parlamentarnih volitev. To še toliko bolj, ker tudi analize, ki so jih po volitvah opravile vse tri stranke norveškega delavskega gibanja, niso iz-

ključile te možnosti, temveč so jo resno upoštevale pri splošnem formuliranju taktike in strategije za naslednje razdobje. Vse stranke delavskega gibanja so si močno podobne v nečem: na formiranje koalicijske vlade so v prvem hipu reagirale z izjavami o »trezni, konstruktivni, bistveni, bodoči« itd. opoziciji. Z drugimi besedami, nova koalicijska vlada lahko računa s podporo opozicije, seveda pod določenimi pogoji. Tako na primer lahko računa s podporo v zunanji politiki, seveda na sedanji podlagi, nato pri razglasitvi politiki o intenzivnejši gradnji stanovanj, pri prizadevanju, da bi ohranila stopnjo rasti proizvodnih sil in proizvodnje, pri nadaljnjem razvijanju zunanje blagovne menjave in storitev itd. Po drugi strani pa so si stranke delavskega gibanja določile temeljni cilj: strmoglaviti z oblasti »koalicijsko meščansko fronto« in si oblast ponovno priboriti.

Eden izmed mlajših pripadnikov norveške delavske stranke je takole analiziral položaj po volitvah:

»Meje med ideološkimi razlikami so v norveški politiki postale dokaj nejasne. Razmeroma očitno je, da je mladina ravnodušna do ideoloških vprašanj. V Norveški kakor tudi v številnih drugih državah bo kaka vladajoča stranka ali vladajoča koalicija obdržala oblast vse dotlej, dokler bodo volivci menili, da delo dobro opravlja, oziroma dokler se je ne bodo naveličali. Če bodo — ta če je seveda zelo velik — »koalicijske stranke« ostale složne in če se jim bo pri tem posrečilo ohraniti sedanjo gospodarsko rast in zavreti naraščanje cen, hkrati pa izvesti nekatere nove ukrepe, se bodo volivci leta 1969 le težko vrnili k delavski stranki, kolikor jim ne bo mogla obljubiti novih, bolj obetajočih možnosti.«³

Prav te »nove, bolj obetajoče možnosti« so osrednja tema vseh strank delavskega gibanja. Te možnosti pa niso le v sferi materialnega standarda. Zelo značilno je, da so najpomembnejša idejna in ideološka vprašanja. Pri tem je vidno jasno vztrajanje pri socialističnih perspektivah kot pri optimalnih perspektivah za nadaljnji splošnodružbeni in gospodarski razvoj Norveške. Znano je, da je norveška delavska stranka zaradi svojih neposrednih dnevnih praktičnih akcij zanemarila nekatera bistvena vprašanja socialistične preobrazbe norveške družbe, kar so sicer razglašali nekateri njeni pogloblitveni programski dokumenti. Ni malo

³ Ole David Koht Norbye: »Come back for Arbeiderpartiet?«, Arbeiderbladet, št. 251/1965, str. 8.

kritik, ki pri pojasnjevanju septembrskega poraza izhajajo prav iz tega. Še več pa je pozivov, naj bi formulirali jasnejše socialistične perspektive, kot edino mogočo rešitev za položaj, v katerem se je znašlo delavsko gibanje.

Opaziti je, da nove poti in nove rešitve iščejo zlasti mlajše moči znotraj vseh treh strank norveškega delavskega gibanja. Čeprav napredujejo dokaj počasi — če upoštevamo starostno strukturo vodilnih organov — pa so prav iz njihovih vrst izšli najštevilnejši avantgardisti, ki menijo, da so neogibno potrebne najbolj radikalne spremembe.

Veliko pozornost je zbudila tudi javna debata v glasilu mladinskega gibanja norveške delavske stranke. Eden izmed udeležencev te debate, Turbjern Berutsen, je nedavno zavzel stališče, da lahko samo etična načela socializma zagotovijo podlago za sodelovanje in solidarnost med posameznimi ljudmi in državami. Menil je, da mora sleherni politični ukrep temeljiti na enotnih osnovah. Ko je pisal o pomenu materialne osnove, je poudaril, da je to vseeno zgolj osnova, da pa morajo socialistične ideje prežemati vse ukrepe praktične in materialne narave, ukrepe, ki jih bodo izvajali v naslednjih letih.⁴

Čeprav se stranke delavskega gibanja tudi zdaj niso docela odpovedale medsebojnim obtožbam, pa se vendarle čedalje pogosteje poskušajo ogniti propagandnim napadom druga na drugo, hkrati pa poskušajo spoznavati bistvo problemov. Eno izmed vprašanj, ki mu posvečajo kar največjo pozornost in ki mu skoraj zmeraj pripisujejo največji pomen, je to, kako formulirati ustrezne rešitve za demokratizacijo upravljanja v gospodarstvu, za hitrejši in bistveno bogatejši razvoj tako imenovane industrijske demokracije. Vse sile delavskega gibanja — poleg političnih strank tudi sindikati, žensko, mladinsko in zadružno gibanje — vsaka po svoje in z različno intenzivnostjo sodelujejo v debatah o tem problemu. Menijo celo, da je to področje, na katerem bi poiskane ustrezne in optimalne rešitve najučinkoviteje zagotovile delavskemu razredu vrnitev na oblast.

Naravno je, da gre za proces, ki se kaže v dvojni podobi: na eni strani ponovno preučujejo sedanje koncepcije, notranjo strukturo in notranje probleme sleherne izmed organizacij delavskega gibanja, na drugi pa poskušajo strniti vse razpoložljive moči delavskega gibanja za uresničenje

⁴ Sosialismen maa danne grunnlaget for praktiske tiltak, Fritt Slag Arbeiderbevegelsens ungdomsavis, št. 7/1965, str. 4.

cilja, ki jim je nedvomno skupen: strmoglaviti z oblasti meščanske politične stranke. Ti procesi še niso zadobili svoje dokončne fiziognomije, da bi bilo z večjo gotovostjo mogoče eksaktnije postaviti hipotezo o tem, kaj potencialno vsebujejo. Toda že zgolj zaradi obstoja teh procesov se je položaj v norveškem delavskem gibanju docela spremenil v primerjavi z odnosi, kakršni so bili med posameznimi silami delavskega gibanja pred enim ali dvema letoma. Po vsem sodeč, prevladuje prepričanje, da je iskanje ustreznega sodelovanja ne le koristno, temveč tudi neogibno za celotno norveško delavsko gibanje in za uresničenje enotnega cilja — socialistične preobrazbe države — ne glede na sedanje razlike v pogledih, kakšna naj bi bila ta preobrazba in s kakšnimi sredstvi to doseči. Prav to pa je eno izmed področij, na katerih se že začinja »bipartitna« in »tripartitna« debata, ki ipso facto pomeni tudi prve korake v tem sodelovanju. Prav to, da je norveška delavska stranka na zadnjih parlamentarnih volitvah doživela poraz, je še bolj pospešilo ta proces, kar je s stališča norveškega delavskega gibanja vsekakor najbolj pozitivna posledica sicer negativne septembrske bilance.

MILUTIN TOMANOVIĆ

AMBROGIO DONINI

Oris zgodovine verstev

Naposled smo le dočakali, da se je davno napovedani prevod najnovejšega dela¹ znaneга italijanskega marksističnega zgodovinarja religij pridružil tistim nekaj delom — na prste ene roke jih lahko preštejemo — ki so jih v zadnjih dvajsetih letih izdale slovenske založbe in ki obravnavajo problematiko religije. Ker so nas tudi pri izdaji te knjige Hrvatje za eno leto prehiteli, bo verjetno vplivalo, da bo imela nekaj manj kupcev; zato pa smo pridobili s tem, da je slovenski prevod prirejen po zadnji, dopolnjeni in nekoliko predelani, italijanski izdaji. Delo je doživelo v domovini v pičlih petih letih po svojem izidu že pet izdaj, prevedeno pa je bilo tudi že v češčino, španščino, madžarščino in ruščino.

Že bežen pregled naslovov posameznih poglavij — nekatera vprašanja metode, kako nastane religija, totemi in tabuji, animizem in fetišizem, obredi in kultu avstralskih plemen, religija antične sužnjelastniške družbe, dve religiji stare Grčije, predrimski judaizem, religi-

ozni odsevi velikih uporov sužnjev, mit o odrešenju, na pragu krščanstva, rokopisi z Mrtvega morja, skupnost nove zaveze, Jezus Kristus — mit ali resničnost, Buda, Konfucij, Mohamed, elementi za resnično zgodovino krščanstva — razkrije avtorjev namen: ob analizi ključnih problemov iz zgodovine religije orisati *zgodovino* verstev, ne pa podati bolj ali manj izčrpen oris in razlago raznih verstev v zgodovini, kakor to poskuša npr. edini kolikor toliko sistematični marksistični pregled zgodovine verstev — Religija v istorii narodov mira — sovjetskega etnologa in zgodovinarja S. A. Tokareva.

A. Donini pravi, da »še vedno manjka izčrpna in sistematična zgodovina verskega razvoja človeštva,² zgodovina, ki naj bi slonela na principih marksističnega nauka. Naša knjiga je lahko v tem pogledu le vodič in napotilo« (str. 21).

¹ Knjiga S. A. Tokareva, ki je izšla leta 1963, avtorju med pisanjem knjige verjetno še ni bila dosegljiva. Pa tudi sicer omenjeno delo, ki ima težišče bolj na orisu in razlagi raznih verstev v zgodovini kakor na sintetični obravnavi »verskega razvoja človeštva«, ne zanika avtorjeve ugotovitve.

¹ Ambrogio Donini: *Oris zgodovine verstev*, prevedel Rado Bordon, DZS, Ljubljana 1965, 407 str.

Ze sam namen obravnavati zgodovino religije kaže neko pojmovanje o njej: da je pojav, ki se kakor vsak drug družbeni pojav spreminja in razvija. Obravnavanje samo pa terja opredelitev še v nekem vprašanju: za katere izmed sprememb, ki jih lahko ugotovimo v religiozni sferi, menimo, da pomenijo zgodovino religije; katere spremembe in značilnosti religije so take narave, da jih lahko imamo za podlago zgodovinske klasifikacije religij.

Avtor izhaja iz klasične in danes v znanstveni literaturi že povsem nesporne ugotovitve, »da so si bogove ustvarili ljudje po lastni podobi in zamisli«. V tej ugotovitvi je tudi ključ za odgovor na gornje vprašanje. Spreminjanje človekove »lastne podobe« je vir spreminjanja bogov in s tem kriterij za razlikovanje religij. Toda »človek (ki ustvarja bogove), to je človekov svet, družba, država.« (Marx). Zato je za avtorja kot marksista temeljna delitev religij delitev na religije praskupnosti, religije sužnjeposestniških družb, religije fevdalizma in religije kapitalistične družbe. Druge delitve na politeistične in monoteistične, naravne in »razodete«, plemenske, nacionalne in vesoljne — temelje na drugovrstnih razlikah, kolikor niso čista mistifikacija. Avtor je povsem dosleden, ko pri tem trdi, da »ne obstaja ena sama krščanska religija; obstaja... toliko oblik (krščanstva), kolikor je bilo družbenih obdobij, skozi katere so šle krščanske skupnosti v zadnjih dveh tisočletjih« (str. 81).

Žal avtor ni do kraja uredničil zamisli, ki jo vsebuje naslov dela in njegovo dosledno marksistično pojmovanje religij: prikazati zgodovino verstev kot spreminjanje verstev v zvezi s spremembami družbeno ekonomskih formacij ali v zvezi z razlikami in spremembami v posameznih formacijah. Svoje obravnavanje je namreč v bistvu končal ob koncu antične dobe (ki se hkrati ujema z obdobjem, v katerem se je krščanstvo institucionaliziralo), čeprav v posameznih primerih posega vse do najnovejšega časa. Če avtor ni imel izrecnega namena časovno omejiti predmet svoje obravnave,³ bi to lahko celo zbudilo občutek, da je kljub načelnemu odklanjanju praktično vendarle nehote pristal na tako pojmovanje zgodovine verstev, za katerega se zgodovina konča z dogmatičnim formiranjem sedanjih svetovnih religij, predvsem krščanstva. Avtor sicer obravnava nekatere transformacije, ki jih je doživelo krščanstvo po razpadu antičnega sveta, vendar pogrešamo vsaj primera analize bistvenih sprememb, kakršne je doživelo krščanstvo, ko je npr. iz religije kozmopolitske antične mestne revščine postalo državna in nacionalna religija pretežno poljedelskih ljudstev srednjega veka; pogrešamo torej predvsem obravnavo sprememb, ki jih je doživela religiozna sfera v obdobju fevdalizma in kapitalizma. Te spremembe s stališča avtorjeve klasifikacije religij in okvira, ki ga začrtuje naslov knjige, niso ne informativno ne

³ Na kar nas sicer navaja podnaslov k hrvatski izdaji — Od prvih oblik kulta do začetkov krščanstva.

metodološko manj pomembne, kakor so spremembe, ki jih je doživel npr. kult babilonske boginje Ištar, o katerih piše avtor v svojem delu.

Vodilna ideja avtorjevega obravnavanja religije je, »da je sleherna religija sicer zgodovina idej, vendar pa idej, v katerih na posreden in nepopoln način odsevajo določene družbene strukture in izkušnje družbenega značaja« (str. 81). Donini stalno poudarja — in sam pravi, da se ne bo nikoli utrudil poudarjati — da žive ideološke oblike, potem ko se pojavijo, samostojno življenje, bolj ali manj neodvisno od vzrokov, ki so jih porodili. Hkrati pa pri vsej svoji analizi trdno stoji na stališču, da religioznih predstav kljub relativno samostojnemu razvoju, kljub funkcijam, ki jih opravljajo in ki so pogosto neodvisne od razlogov za njihov nastanek, ne moremo do kraja pojasniti, če ne ugotovimo (družbenih) vzrokov za njihov nastanek. Tako stališče je v bistvu kritika funkcionalistične teorije, ki pozablja, da z ugotovitvijo funkcij, ki jih kakšen pojav opravlja, sicer lahko razložimo, zakaj ta pojav obstaja (vztraja), ne pa tudi, zakaj je nastal. To je mogoče le s konkretno zgodovinsko družbeno analizo, ki šele pokaže, zakaj kakšna potreba sploh nastane in zakaj se zadovoljuje prav na določen način. Ne da bi to svoje stališče izrecno — to je abstraktno teoretično — formuliral, ga jasno pokaže, ko pravi: »Preden je bil človek zmožen, da je začel verovati v obstoj mogočnih in skrivnostnih sil, ki učinkujejo na potek njegovega življenja, in preden si je sploh

zamislil neke fantastične odnose, je bilo potrebno, da si je pridobil izkušnje glede odnosov v stvarnih pogojih... katerim je bil podrejen« (str. 47—48). Ali na drugem mestu: »Preden si je človek omislil ‚možnost‘, da bi z obredi in molitvijo vplival na njemu neznane zunanje sile, se je moral take vrste nerealnih odnosov šele zavedati, in sicer na podlagi realnih izkušenj z drugimi ljudmi« (str. 19).

Temeljno Doninijevo metodološko načelo za analizo religioznih pojavov lahko strnemo v formulacijo, da se v religiozni zavesti ne more pojaviti nič, kar ne bi ljudje doživeli že prej v svojih stvarnih odnosih (s čimer ne zanikamo specifičnosti oblike ali oblik religioznega odseva teh odnosov). To v bistvu ni nič drugega kakor konkretizacija temeljnega načela zgodovinskega materializma, da je zavest zavestna bit.

Znanstvenost nekega dela seveda ni v samem načelnem sprejemanju ali odklanjanju kakšnih teoretičnih izhodišč. Ni bistveno zgolj razglasiti odvisnost kakšne religiozne predstave od družbene biti. Potrebno je s konkretno zgodovinsko analizo pokazati, da so določene religiozne predstave zrastle prav iz določenih konkretnih razmerij; to pa ne pomeni nič drugega, kakor analitično pokazati, *kako* so zrasle. Za verifikacijo znanstvenosti take analize pa veljajo kriteriji, ki se uporabljajo za presojo vsakega znanstvenega dela.

Pogoj za uspešnost analize, ki uporablja metodološko načelo, iz katerega izhaja tudi A. Donini, je temeljito poznavanje tako

zgodovine verstev kakor stvarne zgodovine.⁴

Lahko rečemo, da nam tudi pričujoče Doninijevo delo to potrjuje. Avtor je eden izmed največjih italijanskih strokovnjakov za zgodovino krščanstva in izvrsten poznavalec antičnega sveta, njegovih družbenih odnosov, materialne in duhovne kulture ter jezika. (To nam izpričuje tako obravnavano delo kakor njegovo dosedanje znanstveno in pedagoško delo. Avtor je doslej izdal še dela, kakršna so na primer Priročnik za zgodovino krščanstva, Socialna podlaga primitivnega krščanstva, Hipolit Rimski; bil je dolgoletni univerzitetni docent in profesor za zgodovino krščanstva). Skoraj dve tretjini knjige obravnavata religiozne pojave sužnjeposestniških družb Sredozemlja in Bližnjega vzhoda. K temu je nedvomno prispeval tudi avtorjev namen, da posveti več pozornosti svetu in pojavom, ki so porodili krščanstvo; verjetno pa kaže tako razmerje tudi na to, da se je avtor zavedal, kje ima najboljšo možnost za prodorno analizo. Tak pojav ni nič posebnega. S. A. Tokarev, ki je etnograf in predvsem strokovnjak za življenje in verovanja ljudstev brez pisave, je npr. tem posvetil sko-

raj polovico že navedenega dela, sodobnim svetovnim religijam pa le slabo petino.

Avtorju so se tudi dejansko najbolj posrečile analize religioznih fenomenov antičnega sveta.

Ob opiranju na številna zgodovinska dejstva je pokazal, kako je znana formulacija v poglavitni krščanski molitvi Oče naš, »odpusti nam naše dolge«, religiozni odsev osrednje politične in družbene zahteve širokih slojev antičnega sveta, ki jim je zaradi neplačanih dolgov grozilo suženjstvo.

Religiozna ideja o odrešenju kot o odkupu je lahko nastala le v svetu in času, kjer je bil odkup (sužnja iz suženjstva) praktično družbeno dejstvo (kar je hkrati terjalo tudi stvarni obstoj suženjstva). Latinski izraz *redemptio* je izvorno ravno izraz za dejanje, s katerim dobi suženj znova svojo svobodo: odkupno ceno lahko plača suženj sam ali kdo tretji v njegovo korist. Mnogi izmed prvih krščanskih teologov so odrešenje dobesedno razlagali kot posledico odkupnine; plačal jo je Kristus s svojim trpljenjem satanu, ki je do takrat imel oblast nad človekom.

Izvrstna je analiza razvoja simbola in kulta križa. Šest tisoč po Spartakovem porazu križanih sužnjevi nam, kakor pravi avtor, »pomaga zgodovinsko razumeti krščanski pasijonski mit dosti bolje kot pa vse razlage teologov o misteriju odrešenja« (str. 185).

Izreden primer prefinjene uporabe teze o odvisnosti religioznih idej od stvarnih doživetij in hkrati eden izmed najlepših

⁴ Čeprav nam po drugi strani prav zato, ker je temeljna teza o odvisnosti razvoja religije od razvoja družbe v njeni materialni določenosti, zaradi številnih konkretnih raziskav že potrjena — sama zgodovina verstev olajšuje ali celo omogoča razumeti stvarno zgodovino. Donini lepo pravi, »da je zgodovina verstev eden izmed najkompleksnejših in najbolj vsestranskih načinov, da spoznamo tudi samo zgodovino družbe« (stran 7, hrvatska izdaja).

dokazov njene utemeljenosti je sicer bežen avtorjev oris procesa, kako je razvrednotenje in ponižanje dela v klasični sužnje-posestniški družbi privedlo tudi do razvrednotenja in ponižanja boga-stvarnika. V neoplatonski in gnostični filozofiji je bilo stvarjenje materialnega sveta kot delo prepuščeno nižjemu bogu, demiurgu. Nekatero zgodnje krščanske struje so tega nižjega boga poistovetile z Jahvetom, bogom-stvarnikom Stare zaveze in le-tega tako predstavile kot nižje (in celo zlobno) božanstvo v primerjavi z dobrim bogom, ki ga je oznanil Kristus.

Lahko samo dodamo, da tudi sodobni razvoj v krščanski teologiji v negativni obliki potrjuje Doninijevo tezo. Ko čedalje višje vrednotimo človeško delo — kar je neposredna posledica tako tehnične civilizacije, ki je usmerjena v spreminjanje in obvladovanje materialnega sveta, kakor prodora socialističnih teženj in marksistične misli — so zmeraj pogostejši glasovi, da je potrebno v teologiji (znova) poudariti in razviti misel o bogu-stvarniku materialnega sveta in v zvezi s tem misel o človeku in njegovem delu kot izvajalcu in dopolnjevalcu božjega stvariteljskega načrta.

Naj teh nekaj primerov zado-
stuje za oris prodornosti Doni-
nijevih analiz verstev antičnega
sveta.

Tisti del knjige, ki obravna-
va navadno površno imenovane
»primitivne«
religije, se mi zdi
nekoliko šibkejši. Analize so
manj polne, čeprav tudi v njih
ne manjka primerov, da je bila
zgodovinsko materialistična me-

toda uspešno uporabljena. To
lahko rečemo npr. o ugotovitvi,
da so totemistične religiozne
predstave, po katerih je človek
ali pleme v »sorodstvenih«
odno-
sih s svojim totemom, ne pa npr.
v razmerju podrejenosti, v ka-
kršnem so kasneje ljudje do svo-
jih bogov — odsev tega, da so v
totemski skupnosti sorodstvene
vezi temeljni tip vezi med ljud-
mi sploh, da totemske skupnosti
še ne poznajo odnosov podreje-
nosti in nadrejenosti, ki vežejo
gospodarja in hlapca, gospoda
in sužnja.

V tem delu knjige je nepre-
pričljiva predvsem obramba te-
ze, da je razlikovanje med ma-
terijo in duhom, konkretno med
dušo in telesom, ter predstava o
duhovih, ki se prosto — to je
neodvisno od materialnega sveta
— gibljejo in delujejo, lahko na-
stalo šele z razredno družbeno
diferenciacijo. Ali kakor avtor
kategorično pribije: »Kakor je
pri sužnju nujno, da obstaja go-
spodar, tako tudi pojem duše in
duha predpostavlja, da obstaja
razredno zatiranje«
(str. 69). A. Donini namreč ni pokazal, kako
se je prav iz socialne diferenciacije
razvila tudi diferenciacija do
takrat enotnega, naivno ma-
terialističnega sveta človeka pra-
skupnosti. Brez tega pa ostane
teza bolj ali manj deklaracija.
Poleg tega menim, da je avtor
ob tem preveč pustil v nemar
»naravne«
korenine religioznih
predstav, to je človekovo spo-
znavno in praktično nemoč pred
svetom, od katerega je bil odvi-
sen ali pa ga je vsaj zaznaval,
ni pa ga obvladal. Avstralci —
pri katerih še ni mogoče govoriti
o sledovih razredne družbe — na

primer priznavajo obstoj duše; imajo tudi številne mite, ki razlagajo izvor raznih nebesnih pojavov, nastopajočih kot personificirana bitja ipd.

Vprašanje je seveda, koliko lahko take in podobne predstave pri drugih ljudstvih štejemo za *religiozne* predstave. Niso namreč niti objekt čaščenja niti objekt magičnih obredov. Bolj so nekakšen zametek »filozofije narave« in psihologije, čeprav jih danes zaradi njihove »nenaravnosti« in fantastičnosti navadno prištevamo k nadnaravnemu svetu, torej svetu religije. Vendar tega vprašanja Donini ne zastavlja in tako tudi ne opredeli, kaj je religiozni pojav ali izkušnja in kaj ne, kaj lahko štejejo za idejo transcendence in česa ne. Dasi ni naloga pisca zgodovine verstev, da obravnava v delu pojmovne in terminološke probleme vede o religiji, bi bilo delu samo v prid, če bi v uvodu vsaj nekoliko opredelil svoje pojmovanje. Tako pa ostane avtorjeva obča teza na tem področju, da je »ideja o nadnaravnem in transcendentnem... nastala z razcepom človeške družbe v razrede« v okviru avtorjevih izvajanj ne le nepreverjena, ampak tudi nepreverljiva.

Poleg splošne ocene in pripomb k avtorjevi zamisli dela in njeni realizaciji ter orisa avtorjevih metodoloških izhodišč je potrebno opozoriti tudi na konkretne vsebinske novosti, ki jih Doninijevo delo vnaša v našo prevodno literaturo o religiji.

S pričujočim delom smo dobili prvi resni prikaz tako imenovanih Qumranskih rokopisov, ki so drugod po svetu že pred

več leti razgibali duhove v znanstvenih in verskih krogih ter našli svoj odmev celo na straneh množičnih revij in časopisov. Gre za približno leta 1950 odkrite rokopise neke židovske sekte, ki je živela nekako v obdobju sto let pred začetkom in po začetku krščanskega štetja. Doslej znani in analizirani teksti sicer neposredno nič ne povedo o nastanku krščanstva, zlasti ne o večno spornem vprašanju, ali je bil Jezus zgodovinska oseba ali ne. Pač pa nazori, obredi in molitve omenjene sekte ter zgodba o njenem legendarnem ustanovitelju, nekem »Učitelju pravičnosti«, ki je bil od judovskih duhovnikov preganjan (ali celo križan?), prepričljivo govore o tem, da evangelijski nauk ni bil nekaj enkratnega, »razodetega«, pa tudi Jezusova osebnost, kakršno lahko rekonstruiramo na podlagi sinoptičnih evangelijev, ne nekaj, kar bi bilo za tisto obdobje in razmere nenavadno ali celo nemogoče.

V tem duhu — na kar je vredno posebej opozoriti — je tudi vse avtorjevo obravnavanje nastanka krščanstva. Donini se ne trudi z logičnimi ali časovnimi rekonstrukcijami nastanka in razvoja krščanstva; take rekonstrukcije so zaradi omejenega zgodovinskega gradiva zmeraj bolj ali manj nasilne konstrukcije. Obravnava posamezne bistvene sestavine krščanskega nauka in kulta (nauk o odrešenju, tisočletnem kraljstvu, odkupu, prvem grehu, križu itd.) v sklopu življenja in verovanja okolja in časov, v katerih je krščanstvo nastajalo. Ali bolje rečeno, obravnava verovanja ljudstev

antičnega sveta, predvsem nižjih plasti, izhajajoč iz njihovega življenja, ter pri tem nujno naleti na »krščanske« predstave in ideje, ne glede na to, ali so bile izviren produkt kakšnih prakrščanskih skupin ali produkt drugih skupin, ki so živele v podobnih razmerah. Avtor vidi v krščanskih idejah odsev določenih družbenih razmer, in to odsev, ki je nastal v mejah religioznih predstav takratnega sveta. Kot take krščanske ideje niso mogle biti privilegij, »izum« kakšne sekte, ki je svoj nauk kasneje le razširila na druge (ga pri tem prilagodila, dopolnila itd.). Avtor povsem upravičeno govori o »religijah krščanskega tipa« in šteje za njihove prve oblike že »odrešilne kulte«, kakršen je npr. Izidin kult.

Ker se je tako lotil krščanstva, se je avtor izognil dvema njegovima obravnavama, ki sta tipično nezgodovinski.

Prva skuša v vseh krščanskih predstavah, dogmah in obredih odkriti nekaj nekrščanskega — totemska verovanja, babilonske religiozne predstave, grško filozofijo ipd. Dvomljivost uspeha take kritike ni v tem, da se ji ne bi posrečilo odkriti v krščanskih predstavah vseh mogočih drugih elementov, temveč v tem, da se po opravljeni kritiki postavi vprašanje: zakaj je krščanstvo kljub temu uspelo. Drugo obravnavanje povsem pravilno ugotavlja, da krščanski nazori ustrezajo težnjam nekaterih družbenih plasti v danem obdobju, in v tem odkriva vzroke njihovega uspeha; toda ker krščanskih idej in predstav ne postavlja v okvir konkretne religiozne sfere tiste-

ga časa, ostane sam proces nastanka krščanstva ali popolnoma nepredstavljen ali pa se je potrebno zateči k predstavi o skupini (lažnih) prerokov, ki si izmišljajo ideje in oblike, s katerimi bi pridobili čimveč ljudi. Tako se oba tipa kljub polemčnosti do krščanstva, ali pa prav zaradi nje, sprevrata v njegovo apologetiko.

Tretja odlika Doninijevega dela, na katero je potrebno opozoriti, je, da je poudaril in prikazal na konkretnih primerih veljavnost znane Marxove teze, da je »religiozna beda izraz resnične bede in hkrati protest proti bedi«. Ni naključje, da je avtor prav pri tem vnesel v svojo zadnjo izdajo največ popravkov in dopolnil — vse z namenom, da ta aspekt religije še bolj poudari. Tako je dodal celo poglavje o »odrešilnih religioznih gibanjih zatiranih narodov«, kjer opozori na revolucionarna gibanja iz novejše in najnovejše zgodovine, nastopajoča pod zastavo religiozne ideologije. Avtor opozarja, da vsa ta gibanja (»kolonialne herezije«) ne pomenijo, da bi krščanstvo imelo v sebi nekakšen »revolucionarni naboj«, temveč pomenijo, da religiozna zavest ni v nasprotju s pravim revolucionarnim nabojem zatiranih množic. Ni naključje tudi drobno dopolnilo v formulaciji ocene evangeljskega nauka. V hrvatskem prevodu po prvi izdaji pravi — potem ko povzame Engelsovo oceno skupnih potez in razlik med prvotnim krščanstvom in delavskim gibanjem — »to omogoča, da razumemo, zakaj mnogi od starih motivov evangeljskega oznanila še zme-

raj najdejo svoj odmev med krščanskimi delavci, ki jih tlačijo moderno suženjstvo kapitalističnega režima« (str. 226). V peti izdaji, po kateri je bil narejen slovenski prevod, pa namesto zadnjega odvisnega stavka zapiše: »...delavci, katerih religiozna zavest ni v naspotju z uresničevanjem najdrznejših družbenih reform« (str. 270). Mislim, da se ne motimo, če vidimo v tem tudi odmev razprav o vlogi religije in novih pogledov, ki so se med tem izoblikovali v italijanski KP.

Naj na koncu opozorim še na neko vsebinsko pomanjkljivost Doninijevega orisa zgodovine verstev. Vsa analiza verstev razredne družbe se giblje pretežno v mejah zgolj razrednih virov in razrednih funkcij religije. Kljub tem v bistvu pravilnim izhodiščem in sklepom, pa ostaja taka analiza nujno nekoliko shematična, brez tiste polnosti, kakršno lahko dosežejo analize z nadaljnjo razčlenitvijo virov in funkcij religije, povezanih z ožjimi sloji in skupinami danega razreda ali družbe (kakršne so npr. analize Maksa Webra). Tega se zaveda tudi A. Donini, saj v svojih sklepnih smernicah za proučevanje zgodovine krščanstva poudari: »Predvsem gre za to, da ugotovimo, kakšni so bili odsevi določenih družbenoekonomskih pogojev, v miselnosti ljudi, in, sicer vseh ljudi, ne pa samo pri

dveh osnovnih družbenih razredih« (stran 287). To pomanjkljivost dela torej ne moremo šteti za posledico avtorjevih nazorov; očitno gre na račun praktičnih razlogov — obsega dela, omejitve na bistveno ipd.

Ne da bi posebej opozorili na primere prefinjene jezikovne analize ali na jedke kritične opazke na račun razmer v italijanski znanosti o religiji in družbi sploh (pri čemer avtor včasih kar nekoliko idealizira razmere v SZ in drugih socialističnih deželah), lahko sklenemo, da je prevod Doninijevega dela pomembna obogatitev in osvežitev naše prevodne literature o religiji. Državna založba je imela pri izbiri Doninijevega dela »srečno roko«: delo je znanstvene narave in v skladu z najnovjšimi dosežki zgodovine religij, hkrati pa je napisano v izredno poljudnem slogu in jeziku.

Priznanje gre tudi prevajalcu Radu Bordonu, ki je z lastnimi pripombami in pojasnili napravil knjigo še bolj dostopno slovenskemu bralcu. Pri tem je uspešno uporabljal novo slovensko katoliško izdajo Svetega pisma, za katero moramo mimogrede reči, da tudi pomeni pridobitev slovenske prevodne literature.

Upajmo, da bo prevod Doninijevega dela uvod v načrtnejše in smelejše izdajanje del o religiozni problematiki.

M. KERŠEVAN

Beleške o tujih revijah

TEMPI MODERNI,

št. 22, julij—september 1965

Italijanski tromesečnik za ekonomska, politična in kulturna vprašanja objavlja po uvodniku »Socializem in industrijska družba množice«, v stalni rubriki »Okrogla miza«, nove razprave v zvezi s »Socialistično akcijo v Italiji«, ki se nadaljujejo že iz 18. številke.. Tokrat zajemajo vprašanja nove demokratične levice, socializma in nove kulturne politike, predlogov za socialistični New Deal in zaključke »Strategije integracije: izobraževanje kot kolektivni cilj« F. Alberonija. Alberoni poudarja nujnost, da bi v najkrajšem času pospešili razvoj izobraževanja v šoli in izven nje, v vsej družbi. Tako bi bila dana osnova za doseg drugih ciljev, predvsem za razvoj kulture glede na preživelost italijanskega ekonomskega in celotnega družbenega sistema, spričo tehnološkega razvoja drugih dežel.

V rubriki »Raziskave« objavlja G. Bonazzi pod naslovom »Politični problemi in človeški pogoji funkcionarjev v PCI« ugotovitve raziskovanja torinske komunistične federacije. Te prinašajo nekatera s sociološkega vidika zanimiva stališča do tehnikov, ekspertov, ki imajo profesionalne kompetence in nudijo partiji zoženo delovanje, toda to toliko bolj kvalificirano. Nadalje raziskuje še spremembe v organizacijski strukturi partije, status in vlogo pro-

fesionalnih funkcionarjev, njihov socialni izvor in karakteristike.

V rubriki »Raziskave in študije«, objavlja svoj prispevek na temo »Industrijska družba množice« P. L. Berger: »Socialna struktura in psihološki model v pluralistični družbi ZDA (k sociološkemu pojmovanju psihoanalize)«. Na isto temo objavlja R. Rezsohazy »Socialno-kulturne faktorje razvoja. Primer družbenega pojmovanja časa.« (npr. izrek mlade buržoazije: »čas je denar«).

»Prikazi in beleške« obravnavajo predpostavke in motive ameriškega investiranja v Evropi.

Revijo zaključuje prikaz člankov o partijah in ideologijah v krizi italijanskega družbenega sistema iz raznih italijanskih revij.

-np-

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT
FÜR PHILOSOPHIE,

št. 8, avgust 1965

Wolfgang Eichorn, *Glorifikacija in treznost v nekaterih teoretičnih vprašanjih etike*, polemizira s teorijo o vrednotah, po kateri naj bi vrednote bile poseben idealno eksistirajoč svet. Analizira tudi razlike med etičnimi sodbami in sodbami znanosti. Ni posrečeno besede in pojme v etiki označiti s kategorijami, ker to zbuja vtis, da pomenijo enako odražanje kakor kategorije znanosti. G. K. Lehmann, *Temeljna vprašanja marksistične sociologije umet-*

nosti, odklanja takšno primerjalno umetniško kritiko, iz katere se abstrahira model umetniškega ustvarjanja, kar pelje k neustvarjalnemu posnemanju in konvencionalizmu. Vprašanje je, če v socialističnih odnosih, ki porajajo množstvo talentov in umetniških individualnosti, znanost o umetnosti more biti normativna. Realiteta umetniškega dela je utemeljena v njegovi komunikacijski funkciji. Razmerje med umetnostjo in družbo je temeljno vprašanje marksistične estetike. W. Hollitscher, *Pripombe k nerešenemu problemu v marksistični teoriji odraza*, pretresa v luči sodobnih raziskovanj Leninovo misel, ali nima mogoče vsa materija lastnost odražanja, ki bi bila podobna občutku. G. Klaus, *Emanuel Lasker — filozofski predhodnik teorije igre*, odkriva pri tem velikem šahistu, celo vrsto pojmov, ki so uporabljeni bolj ali manj eksplicitno v kibernetičnem smislu, kakor npr. spomin, stabilnost. Lasker je skušal interpretirati evolucijo živih bitij s stališča teorije iger. H. Bober piše o vlogi afektivnega — emocionalnega v spoznavnem procesu.

-ak-

VOPROSY FILOSOFII,

št. 11, november 1965

J. A. Krasin, *Problemi socialistične revolucije in sodobnost*, postavlja tezo, da nastaja s tem, ko postaja socializem odločilen faktor zgodovine in se uveljavlja silovit progres znanosti in tehnike, možnost za pospešen razvoj socialistične revolucije v kapitalističnih deželah.

Nastanek revolucionarnega položaja na Zahodu ni nujno povezan z izrednim poslabšanjem ekonomskega stanja množic. Spremenila se je *korelacija med revolucijo in reformami*. Poslednje zahtevajo novo revolucionarno vsebino in morejo pomeniti neposredno stopnjo v boju za socializem. P. V. Kopnin, *Razvoj znanja kot sprememba kategorij*, se zavzema za izdelavo sistema dialektičnih kategorij. Za izhodišče take naloge ne bi bil primeren Heglov sistem, ker se vsebina in način teoretičnega mišljenja danes bistveno razlikuje od vsebine in načina teoretičnega mišljenja v Heglovih časih. Brez sistema ni mogoče rešiti vprašanja starih in novih kategorij v filozofiji. S. B. Krimskij, *Interpretacija kot logična operacija*, razlikuje dve vrsti interpretacij: sematično in empirično. Pomen interpretacije zmeraj bolj narašča s tendenco vse večje formalizacije in matematizacije znanosti. G. K. Ašin, *Masovna družba in njeni kritiki*, odkriva korenine koncepcij o množični družbi v konservativni romantični kritiki kapitalizma. Ob začetku 20. stoletja je bila taka kritika pogosto naperjena proti demokratičnim institucijam političnega življenja, skrivala pa je v sebi tudi poskus, diskreditirati revolucionarna gibanja množic. Pisec posebej analizira *razmerje med elito in množico v delih D. Riesmana in W. Millsa*.

Revija končuje novo publikacijo prvega dela Nemške ideologije K. Marxa in F. Engelsa.

-ak-

LES TEMPS MODERNES,

št. 232, 233, 234,

september—november 1965

Začetek novega šolskega leta je načel vrsto *pedagoških vprašanj* in septemberska številka jim je odmerila dobršen del svojega prostora. Claude Grignon ugotavlja v sestavku »Vajenski centri ali šola za tehnični pouk«, da je *položaj tehniškega izobraževanja* v Franciji paradoksen. Tehniški pouk postaja čedalje bolj privilegirana in industrijske družbe. Kljub temu pa so vajenske šole najbolj prezirane šole celo v tehniških krogih. Izhod iz tega nesmiselnega položaja ni le v načrtnem kulturnem dvigu tehniškega pouka, marveč tudi v splošnem odnosu družbe do teh šol.

Pierre Bordieu in Jean-Claude Passeron tudi posegata v pedagoško problematiko. Njun prispevek je uvod v zbrana dela anket, ki jih bo izdal Evropski center za sociologijo pod naslovom »*Pedagoški odnosi in komunikacije*«. V tem uvodu razvijata avtorja misel, da so jezik in govorni odnosi poglavitna komunikativna sredstva, hkrati pa tudi temelj vsakršnega pedagoškega uspeha.

Prikaz Alaina Plénela »*Antili 1965*« odlikujejo številne primerjave in izčrpni podatki.

Oktobrska številka je popeljala svoje bralce v svet *psihološke analize in literature*. Med literarnimi ocenami je zanimiva Anzieuveva ocena romanov Robbe Grilleta. Tudi Bernard Pingaud v članku »*Delo in ocenjevalec*« ni mogel mimo tega pojava v sodobni francoski prozi

in njegovih zvez z psihoanalizo. Marthe Robert pa si prizadeva v svojih pripombah o pravilnem razlaganju Freuda prikazati bralcem Freudovo veličino, intelektualni asketizem ter preprostost njegovega učenja.

»*Nepotrebni kompromis*« je naslov in poglavitna tema uvodnika novembrske številke. *Taktiziranje levice*, posebno pa KP Francije z Mitterrandom, je zbudilo zaskrbljenost in negotovost pred decembrskimi volitvami v Franciji. Kljub pomislekom prispevek podpira kandidaturu Mitterranda, toda izraža nezaupanje v kompromis, ki po mnenju avtorjev, še najbolj koristi desnici.

Zgodovinski oris francoske socialne demokracije je izpod peresa Jean-Marie Vincent in poglavje iz Henri Guilleminove knjige »*L'arrière pensée de Jaurès*« dopolnjujeta in pojasnjujeta zgodovinsko ozadje današnjega političnega položaja v Franciji. Prevod članka Toma Nairna »*Leto dni Wilsonovega vladanja ali vzroki bankrota*«, ki je hkrati izšel v 32. št. *New Left Review*, dolži Wilsona za ves neuspeh angleške notranje in še posebej zunanje politike.

Študija Nicosia Poulantzasa o proučevanju *hegemonije v državi* skuša znanstveno opredeliti kompleksen koncept hegemonije: hegemonijo proletariata, hegemonijo države, razredno hegemonijo in druge. Z marksistično analizo prodira avtor v filozofsko miselnost Lenina in Gramscija ter oblikuje svojo teorijo o etatizmu in hegemoniji. Študija se bo nadaljevala v decembrski številki.

-sa-

ESPRIT,

št. 340, julij-avgust 1965

Jedro pričujoče številke so razprave in članki s prvega »Latinsko-ameriškega tedna«, ki je bil konec lanskega leta v Parizu. Udeležili so se ga predvsem latinskoameriški študentje, živeči v Evropi. Struktura poslušalcev in razprava z naslovom *Latinska Amerika in krščanska zavest* sta omogočili dve povsem različni obravnavi osrednje teme. Nekateri so se je lotili s stališča metodologije, zlasti v zvezi s sodobnim položajem krščanske zavesti, drugi pa so si prizadevali orisati preteklo, sedanjo ter prihodno usodo Latinske Amerike. Nekateri od teh študij skušajo urejati le specifične latinsko ameriške probleme, druge pa so bolj splošne ter zajemajo iz obče človeške problematike. Med zanimivimi prispevki sta sociološka študija Rudolfa Rezsohazyja o socio-kulturnih činiteljnih latinskoameriškega razvoja ter članek P. Ricoeurja »Naloge političnega vzgojitelja«. François Houtart pojasnjuje *svobornost latinskoameriških revolucij*, ki jih mnogi ocenjujejo le kot posledico infantilizma in marksističnega vpliva. Razprava C. Tresmontanta »Naloge sodobne krščanske miselnosti« in magnetofonski zapis predavanja Yvesa Congarja »Teologija in humanistične vede« presegata meje latinskoameriških iskanj ter vključujeta v tok splošnih filozofskoteoloških raziskav. Namen organizatorjev »Latinsko-ameriškega tedna je bil, doseči skupna teoretična stališča, ki bi jih udeleženci tega posvetovanja

izpeljali v konkretno akcijo na ekonomskem, političnem, sindikalnem in religioznem področju.

-as-

NEW LEFT REVIEW,

št. 33, september—oktober 1965

C. B. Macpherson, *Post liberalna demokracija?* poudarja pomen in aktualnost političnih vrednot v sodobnem svetu. Čeprav avtor zanika izvornost in pomembnost sodobne liberalno demokratične smeri, se zavzema za takšno liberalno demokratično smer, ki kritično presega klasično in gradi na socialističnih elementih v delih T. H. Greena in J. S. Milla.

Daljši članek Régisa Debraya, *Latinska Amerika: Dolgi pohod*, je rezultat avtorjevega večletnega bivanja v revolucionarnih goverilskih gibanjih Latinske Amerike. Pisec analizira sedanji družbeni položaj v posameznih latinskoameriških državah in nakazuje vzroke, ki so dovedli do takšne ali drugačne konstelacije političnih sil. Posebej se zaustavi ob ustreznosti nekaterih oblik revolucionarne dejavnosti, njih uspehih in porazih. Fidelizem je konkreten proces preporoda marksistične in leninistične misli v latinskoameriških razmerah.

Erich Hobsbawn, *Vietnam in dinamičnost goverilskega bojevanja*, ugotavlja, da se niso izpolnila pričakovanja ameriške uradne politike, ki so temeljila na prevladi tehničnega faktorja nad človeškim. V luči te ugotovitve je orisana posebnost vietnamskega načina bojevanja in zgodovinski nesmisel ameriške intervencije.

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- : Marksova misao. Mihailo Marković, Radomir Lukić, Ljubisav Marković i. dr. Beograd, Kolarčev univerzitet 1964. 118 str. — 11299
- : TOGLIATTI. Fragmenti iz dela. Beograd, Komunist 1965. 198 str. — 11306.
- KALE Eduard: Marxova koncepcija odnosa umjetnosti i tehnike. — Odjek 1. XII. 1965, br. 23

II. FILOZOFIJA

- PASCAL Blaise: Misli. Predgovor i komentari Miodraga Ibrovca. Preveli Jelisaveta i Miodrag Ibrovac. Beograd, Kultura 1965, 4 20str. — 1/2397
- VEJNOVIĆ Nevenka: Historija filozofije s odabranim filozofskim tekstovima. Zagreb, Školska knjiga 1965. 320 str. — II/10 107
- KRON Aleksandar: Simpozijum Jugoslovenskog udruženja za filozofiju 5.—9. X. 1965 u Varaždinu. — Gledišta 1965, br. 11, str. 1529—1533
- ZIVOTIĆ Miladin: Pragmatizam i savremena filozofija. — Odjek 15. XI. 1965, br. 22

III. SOCIOLOGIJA

- SUPEK Rudi: Automatizacija i radnička klasa. — Zagreb, Centar za dokumentaciju o savremenom radničkom pokretu 1965. 116 str. — 10720-7
- TODOROVIĆ Aleksandar: Uvod u sociologiju grada. Beograd, Vuk Karadžić 1965, 282 str. — 9945-3/1
- DINIĆ Firdus: Ispitivanje javnog mnjenja. — Socijalizam 1965, br. 10, str. 1288—1311
- ERLICH Vera: Ljudske vrednote i kontakti kultura. — Sociologija 1965, br. 3., str. 27—43
- HAHN Erich: Buržoaska i marksistička sociologija grupe. Preveo Ivan Salečić. — Naše teme 1965, br. 10, str. 1519—1533
- MICIC Ksenija: Profesionalni moral zanatlija — sitnih sopstvenika. — Sociologija 1965, br. 3, str. 121—131

MILIĆ Vojin: Uvodna razmatranja o sociologiji saznanja. — Sociologija 1965, br. 3, str. 5—27

MLINAR Zdravko: Zbor birača — forma institucionalne participacije na selu. — Sociologija sela 1965, br. 9, str. 47—56

MLINAR Zdravko, TOŠ Niko: Problemi sociologije v Sloveniji. — Komunist 10. XII. 1965, št. 50

PERIĆ Ivan: Jedan pristup proučavanju socijalne strukture radničke klase i radnog kolektiva. — Naše teme 1965, br. 10, str. 1427—1448

POKORNI-SALABOV Vladimir: O potrebi svestranijeg proučavanja položaja zaposlenih žena. — Naše teme 1965, br. 10, str. 1462—1479

PESIĆ-GOLUBOVIĆ Zaga: Cilj i motivacija kao determinante istorijskih procesa. — Sociologija 1965, br. 3, str. 43—53

STANKOVIĆ Jugoslav: Građanin i politička aktivnost. — Sociologija 1965, br. 3, str. 79—96

SLEZINGER Rudolf: Uloga sociologa u borbi protiv rata. Negativni i pozitivni prilazi. — Međunarodna politika 1. XII. 1965, br. 376

SUVAR Stipe: Osnovne determinante seljačkog načina života. — Sociologija sela 1965, br. 9, str. 5—13

TODOROVIĆ Aleksandar: Društvena svest radnika i klasna identifikacija. — Sociologija 1965, br. 3, str. 105—119

TOMIĆ Zora: Socialno varstvena funkcija komune. Izvleček iz razprave na posvetovanju o sociološkem proučevanju komune v Jugoslaviji. — Vestnik socialnega varstva 1965, št. 3, str. 1

IV. PSIHOLOGIJA

TANNENBAUM Arnold, SISOR S.: Neke promene pojmova i prilaza proučavanja ličnosti u organizacijama. — Sociologija 1965, br. 3, str. 67—77

V. KULTURA — ZNANOST — PROSVETA — SOLSTVO

- : Bibliografija izdaj Državne založbe Slovenije 1945-1965. Sestavil Jože Munda s sodelovanjem Maksa Perca. Ljubljana, Državna založba 1965. 354 str. — II/10103
- RASEVIC Miroslav: Regionalno poreklo studenata Jugoslavije u 1961/1962 g. Beograd, Institut društvenih nauka 1965. 127 str. — III/2428
- : Sodobna družina in vzgoja. Franc Pediček, Milica Bergant, Stanko Gogala, Jože Valentinčič. Kočevje, Zveza delavskih univerz Slovenije 1965. 143 str. — II/1294
- BULC Marko: Štipendija — bančni kredit? Pogovor. — Občan 13. XI. 1965, št. 23
- JUHAS Mihailo: Ponavljajči. (Ponavljanje razreda.) — Gledišta 1965, br. 11, str. 1487—1500
- : Kultura i kulturna politika. Odgovori: Matej Bor, Filip Kalan, Janez Lenart, Dolfe Vogelcnik, Franc Zadravec idr. — Kulturni život 1965, br. 10, str. 1063—1077
- SUPEK Rudi: Prividne dileme. Tehnika i umjetnost rađaju se iz istog pokreta kojim život pobeđuje propast i smrt. — Odjek 15. XI. 1965, br. 22
- : Tokovi i struje u savremenoj jugoslovenskoj literaturi. Diskusija u reakciji »Dela«: Sveta Lukić, Dušan Matic, Miloš Bandić idr. — Delo — Bgd. 1965, br. 11, str. 1439—1532
- TOMANOVIĆ Velimir: Razvoj i finansiranje obrazovanja. — Gledišta 1965, br. 11, str. 1473—1487
- TRIFUNOVIĆ Lazar: Savremena jugoslovenska likovna umetnost. — Međunarodna politika 1. XI. 1965, br. 374
- VLAHOVIĆ Veljko: Nacionalne kulture i suština Jugoslavije. Razgovor s novinarima kulturnih rubrika. — Borba, Politika 7. XI. 1965
- ZUPANČIĆ Beno: Privredna reforma i kultura. — Kulturni život 1965, br. 10, str. 1023—1028

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- : Povelja Ujedinjenih naroda: Prijevod s uvodom i bilješkama izradio Institut za međunarodno pravo i

međunarodne odnose u Zagrebu. — Zagreb. Narodne novine 1964. 126 str. — I/2080-15

BREZNIK Dušan: Svetska demografska konferencija. Stanovništvo, bitna komponenta ekonomskih i društveno-političkih problema savremenog sveta. — Socijalizam 1965, br. 10, str. 1321—1328

CARATAN Branko: Politička misao Saint-Simona i marksizam — Naše teme 1965, br. 10, str. 1479—1498

2. Družbeno politični sistem SFRJ:

DAVIDOVIĆ Dragomir: Privredni kriminalitet i uloga društvene kontrole u njegovom suzbijanju. Beograd, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja 1965. 136 str. — 11311

ZUN Anton: Družbena uređitev SFRJ I. del. Ljubljana, Cankarjeva založba 1965. 130 str. — I/2399

ALBREHT Roman: Radni odnosi u sistemu samoupravljanja. — Socijalna politika 1965, br. 9—10, str. 817—842

DORĐEVIĆ Jovan: Protivrečnosti društvene svojine u socijalizmu. — Gledišta 1965, br. 11, str. 1465—1473

FIRA Aleksandar: Socialistična samoupravna demokracija — oblika in bistvo socializma v Jugoslaviji. Pogovor. — Komunist 27. XI. 1965

GUZEJ Gustav: Načelo javnosti u opštinskim skupštinama. — Novinarstvo 1965, br. 3, str. 106—120

JOJKIĆ Đurica: Dolžnosti komunistov na vasi. Pogovor. — Komunist 10. XII. 1965, št. 50

KARDELJ Edvard: Od samoupravnih interesa radnog čoveka ka integraciji regionalnih i nacionalnih interesa. Razgovor s urednicima »Ekonomske politike«. — Ekonomska politika, Borba 27. XI. 1965, br. 713

KILIBARDA Krsto: Inicijativa i direktiva u sistemu samoupravljanja. — Naše teme 1965, br. 10, str. 1448—1462

KRIVIC Vladimir: Neskladnosti s temeljnimi načeli ustave. Razprava pred ustavnim sodiščem Jugoslavije. — Delo 26. XI. 1965

NAJDEVSKI Dimče: Politička akcija posle reforme. — Socijalizam 1965, br. 10, str. 1261—1271

- MARINKOVIĆ Josip: Ciljevi socijalizma i stambeno pitanje. — Gledišta 1965, br. 11, str. 1509—1515
- PEROVIĆ Mirko: Odgovornost za društvenu svojina. — Socijalizam 1965, br. 10 — str. 1282—1288
- RAKIC Mičo: Političko odlučivanje i uloga SSRNJ. — Socijalizam 1965, br. 10, str. 1246—1260
- : Sklepi III. plenuma CK ZK Slovenije. — Komunist 12. XI. 1965, št. 46
- VRATUSA Anton: Nacionalna politika v socialistični praksi Jugoslavije. — Komunist 26. XI. 1965, št. 48
- TITO: Gospodarstvo zahteva stvarne temelje. Govor v Varaždinu o izvajanju in ciljih gospodarske reforme. — Delo, Borba, Vjesnik, Politika 9. XI. 1965
- TOMSIC Vida: Mladost ni avtomatično progresivna in starost zaostala. Pogovor. — Mladina 27. XI. 1965, št. 47
3. Politični sistemi in politične organizacije:
- ABENDROTH Wolfgang: Aklamirana stagnacija. Parlamentarni izbori u SR Nemačkoj. — Medunarodna politika 1. XI. 1965, br. 374
- BEBLER Aleš: Vzroki in posledice >30. septembra. Pogled na dogajanja v Indoneziji. — Naši razgledi 27. XI. 1965, št. 22
- PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ Zorica: Francuska levica i predsednički izbori. — Medunarodna politika 1. XI. 1965, br. 374
- : Neki aspekti političke situacije u Španiji. — Dokumentacija (MRP) 1965, br. str. 162—162
4. Delavska in progresivna gibanja
- BARISIĆ Marijan: Zapad — socijalistička Jugoslavija. Zagreb, Centar za dokumentaciju o savremenom radničkom pokretu 1965. 58 str. — 10720-8
- VUKOVIĆ Branislav: Radnički pokret i društveno-politički uslovi u nerazvijenim zemljama. Beograd, Sedma sila 1965. 252 str. — II/9768-2/6
- EREMIJA Boško: Oslobodilački pokret Južnog Vijetnama. — Socijalizam 1965, br. 10, str. 1271—1282
- JANKOVIĆ Mirjana: XXXVI. kongres Socijalističke partije Italije. — Medunarodna politika 1. XII. 1965, br. 376
- THIAM Habib: Afrički put v socijalizam. Iskustva Senegala. — Medunarodna politika 1. XII. 1965, br. 376 str.
5. Mednarodni odnosi
- : Akcija odmazde oružanih snaga SAD i Južnog Vijetnama protiv Severnog Vijetnama. — Spoljnopolitička dokumentacija 1965, br. 3, str. 233—252
- MATES Leo: Protivrečnosti i deformacije kineske politike. Zaoštavanje sukoba u jugoistočnoj Aziji. — Medunarodna politika 1. XI. 1965, br. 374
- VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO
- FLERE Janvid: Mednarodna finančna politika. Ljubljana, Cankarjeva založba 1965. 217 str. — 10753-2
- PJANIĆ Zoran: Savremene buržoaske teorije vrednosti i cena. Beograd, Institut društvenih nauka 1965. 284 str. — 11317
- ANTIĆ Lazo: Društvena potrošnja kao dio ukupne potrošnje — Ekonomski pregled 1965, br. 7—8, str. 491—502
- BIENFELD Regina: Značenje inostranog turističkog prometa za platni bilans i njegov uticaj na trgovinski bilans Jugoslavije. — Ekonomski pregled 1965, br. 7—8, str. 525—565
- NIKOLIĆ Miloje: O privremenom zaopšljavanju naših građana u inostranstvu. — Privredni pregled 29. XI. 1965
- BELČIĆ Mladen: Poslovna tajna. — Naša zakonitost 1965, br. 5, str. 353—368
- CERNE France: Položaj in vloga ekonomistov. Petnajstletnica zveze ekonomistov Slovenije. — Naši razgledi 27. XI. 1965, št. 22
- FILIPOVIĆ RADOJKO: Privredna reforma i višak radne snage. — Izraz 27. X. 1965, br. 20
- FRKOVIĆ Mirko: Indirektna obaveznost plana. Uz diskusije o sistemu društvenog planiranja. — Privredni pregled 20. XI. 1965

- IVANOVIĆ Milun: Poljoprivreda pre i posle privredne reforme. — Gledišta 1965, br. 11, str. 1449—1465
- LALIĆ Dragan: Praktički primeri ekonomije veličine kapaciteta. — Ekonomika preduzeća 1965, br. 12, str. 815—827
- MADZAR Ljubomir: Raspodjela dohotka i privredni razvoj. Jedna međunarodna komparacija. — Ekonomski pregled 1965, br. 7—8, str. 566—579
- MESARIĆ Milan: Bilješke o jugoslovenskom sistemu planiranja. Glavne slabosti dosadašnjeg sistema planiranja. — Ekonomski pregled 1965, br. 7—8, str. 503—521
- MIJOVIĆ Branko: Kreditna politika kao faktor stabilnosti privrede. — Međunarodna politika 16. XI. 1965. br. 375
- STANOVIĆ Vojislav: Društvena svojina-karakter, funkcija i oblici. Simpozijum o društvenoj svojini. — Socijalizam 1965, br. 10, str. 1311—1321
- VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE
- ĐINIĆ Firdus: Korišćenje sredstava masovnih komunikacija u Jugoslaviji. — Novinarstvo 1965, br. 3, str. 93—106
- OSOLNIK Bogdan: Javno mnjenje u socijalističkom društvu. — Novinarstvo 1965, br. 3, str. 22—33
- POPOVIĆ Milo: Društveni karakter štampe, radija i televizije. — Novinarstvo 1965, br. 3, str. 3—12
- RALIĆ Prvoslav: O potrebi antropološkog pristupa sredstvima masovne komunikacije. — Novinarstvo 1965, br. 3, str. 47—55
- SETINC Franc: Štampa i publika. — Novinarstvo 1965, br. 3, str. 82—94
- B. KNJIGE IZ TUJINE
- II. FILOZOFIJA
- INGARDEN Roman: Untersuchungen zur Ontologie der Kunst. Musikwerk — Architektur — Film. Tübingen, Niemeyer 341 str. 1962. — II/10.0116
- III. SOCIOLOGIJA
- : L'automation: Méthodologie de la recherche. Geneve 1964. 300 str. — II/10.117-1
- BECKER Howard S.: Outsiders. Studies in the sociology of deviance. New York, The Free Press of Glencoe 1963. 179 str. II/10.101
- BIDDLE William W.: The Community Development Process. The rediscovery of local initiative. New York, Holt 1965. 334 str. — II/10.100
- GOTTLIEB David: Adolescent Behavior in Urban Areas. A bibliographic review and discussion of the literature. New York, The Free Press of Glencoe 1963. 244 str. — II/10.099
- LITTERER Joseph A.: The Analysis of Organizations. New York, Wiley & Sons 1965. str. 471 — II/10.105
- YINGER J. . . Milton: Toward a Field Theory of Behavior. Personality and social structure. New York, McGraw-Hill Book Co. 1965. 365 str. — II/10.120
- IV. PSIHOLOGIJA
- : Basic Studies in Social Psychology, New York, Holt, Rinehart & Winston 1965. 743 str. — II/10.109
- VI. POLITICNE VEDE
- HYNEMAN Charles S.: The Study of Politics. The present state of american political science. Urbana, University of Illinois Press 1963. 232 str. — II/10.106

OBVESTILO

Bralcem sporočamo, da smo zaradi povečanih stroškov pri izdajanju revije povišali letno naročnino za »Teorijo in prakso« na 30 N din. S tako povečano naročnino krijemo le del stroškov za izdajanje revije. Prepričani smo, da boste z razumevanjem sprejeli to odločitev.

Iz vsebine naslednjih številk:

Boris Majer:

Dileme eksistencialne kritike III

Janez Bukovec:

Učinkovitost gospodarjenja in banke

Zdravko Mlinar:

Vloga družbene diferenciacije

Ljubo Bavcon:

Socialna struktura delinkventne populacije

Jože Levstik:

**Ekonomska in družbena problematika
polproletariata pri nas**

Rudolf Turk:

Aktualni problemi agrarne politike

Jože Šter:

Še o dijaških domovih

Bruno Belić:

Novi premiki v sovjetskem gospodarstvu

TUJI AVTORJI:

LIVIO SICHIROLLO, rojen v Rimu leta 1928, diplomiral filozofijo. Od leta 1950 predava na univerzi v Urbinu zgodovino filozofije. Glavna dela: *Aristotelica*, 1961; *Storicità della dialettica antica*, 1965; *Dialeghesthai-Dialektik. Von Homer bis Aristotles*, 1966.

MARIO SPINELLA, rojen leta 1918, diplomiral književnost. Bil je direktor Centralne kadrovske šole KPI, direktor revije *Societa*, sedaj urednik *Rinascite*. Glavne publikacije: *Relazione Umane*, 1955 (s Fabrizijem Onofrijem); *Antologia gramsciana*, 1956, druga razširjena izdaja 1963 (s Carlom Salinarijem); *Elementi di politica*, 1964 (izbor tekstov A. Gramscija s komentarji).